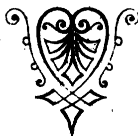

Franjo barun Trenk
i njegovi panduri.

Istorička rasprava.

Napisao

Dr. FERDO ŠIŠIĆ.

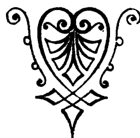
U ZAGREBU
Naklada i tisak Dioničke tiskare
1900.

Franjo barun Trenk
i njegovi panduri.

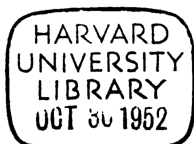
Istorička rasprava.

Napisao

Dr. FERDO ŠIŠIĆ.

U ZAGREBU
TISAK DIONIČKE TISKARE
1900.

HARVARD
UNIVERSITY
LIBRARY
OCT 30 1952

Predgovor.

Najpopularnije istoričko lice ravne Slavonije nesumnjivo je Franjo barun Trenk. Koliko li se nije splelo priča oko ličnosti njegove, a koliko tek oko njegovih momaka, glasovitih Trenkovih pandura! Naši su ih pjesnici rado uzimali za gragju svojim umotvorima, dok su za čudo istorici mal' da ne sasvim zanemarili taj popularni i zanimljivi dogagjaj. Od godine 1845., kad je Oriovčanin Luka Ilić izdao u Zagrebu knjižicu: »*Baron Franjo Trenk i slavonski panduri*«, ne laća se nitko više toga predmeta. Jedini Ivan Kukuljević Sakcinski to učini, ali tek onako uz put u raspravi: »*Hrvati za nasljednoga rata*« (Rad jugosl. akad. knj. XXXVIII., Zagreb 1877.).

Kako se prošle godine navršilo ravno sto i pedeset godina, od kako je u spielberškoj tamnici umr'o naš mlagjahni junak, to se pisac ovih redaka riješio, da napiše ovu radnju, želeći time u prvom redu odati dostojnu poštu čovjeku, što je kroz više godina bio od znatnog dojma po naš narod u Slavoniji, a onda zadovoljiti jednoj potrebi današnje potomčadi junačkih pandura; o Trenku i njegovim pandurima doduše se mnogo koješta priča i pripovijeda, ali slabo što istinito i pouzdano zna.

Izragjujući ovaj svoj posao, još mi je nešto bilo pred očima. Učinilo mi se, da bi mi radnja

bila nepotpuna, kad se ne bih osvrnuo i na nutarnje prilike naše Slavonije u to doba; pa s toga su napisate dvije glave, koje su u neku ruku izvan veze s glavnim predmetom. U drugoj se naime crtaju sveukupne tužne i jadne prilike istočnog dijela hrvatske domovine prvom polom XVIII. vijeka, a u osmoj pridruženje Slavonije Hrvatskoj i uregjenje vojne krajine. Pri tom me je poslu vodila misao, da se treba upoznati i s otadžbinom smionih pandura, a ne samo pratiti po raznim evropskim bojištima njihova hrabra djela. Konačno mi je napomenuti, da se o tom pitanju do sada još u nas slabo što uradilo.

Nadalje trebalo je uvažiti i opće zgode, da se uzmognu lakše razumjeti situacija i važnost Trenkovih pandura; dakako u tom sam naumice pazio, da ne budem predug, tako da bi mi se glavni zadatak u sporednom izgubio.

E da li mi je, i kako, posao moj uspio, o tome će stručna ocjena svoj sud izreći, kojoj se rado podvrgavam. Otvoreno ispovijedam, da sam sve uradio, što god sam uzmogao prema svojim slabim silama i obzirom na spoljašnu formu i nutarnji sadržaj.

U Zagrebu dne 20. decembra 1900.

Prof. Dr. F. pl. Š.

SADRŽAJ.

Predgovor.

Glava prva.

Marija Terezija i Fridrik II.

Pragmatička sankcija uopće, a hrvatska napose (11. marta 1712). — Ličnost Marije Terezije pri nastupu na prijestol (20. oktobra 1740). — Tadašnje žalosno stanje njezinih zemalja. — Fridrik II. kralj pruski. — Povoljne prilike njegove države. — Prvi diplomatski pregovori Marije Terezije s evropskim vlastima. — Fridrik II. iznenada počinje prvi šleski rat (1740—1742). — Bitka kod Mollwitza (10. aprila 1741). — Njezine strategičke i političke posljedice.

„Sanctio pragmatica", veli neki državnik iz prve pole XVIII. vijeka, „zove se u javnom pravu redovito taka vrsta zakona, u kojoj je sadržano neko pravo, što lih pripada vladaru".[1] Take je vrste zakona i čuvena pragmatička sankcija, što ju je izdao car i kralj Karlo VI. (III.) o nasljednom redu u nadvojvodskoj kući austrijskoj i o nerazdjelivosti kraljevina i zemalja, kojim je tada vladala pomenuta porodica.[2]

---

[1] Unumstössliche Ausführung und rechtliche Grund-Ursachen der beststabilierten Erbfolge in dem Allerhöchsten Erzhause Oesterreich. Wien 1740: „Sanctio pragmatica pfleget in jure publico nichts Anderes zu heissen, als eine solche Art eines Gesetzes, worinnen des Beherrschers oder Regenten Gerechtigkeit (Recht) und Befugniss enthalten ist".

[2] Za pragmatičku sankciju uopće, služe nam u prvom redu: F urnier: Zur Entstehungsgeschichte d. pragmatischen Sanction. (S bel: Historische Zeitschrift. Neue Folge. Band II. 1877.) — B iermann: Entstehung und Bedeutung der pragmatischen S ction. I. Entstehungsgeschichte. II. Würdigung im Allgemeinen u Kritik einzelner Urkundenstellen. (Grünhut: Zeitschrift

Ustanova o nasljednom redu, kućni je zakon, a izvor svoj ima neposredno u vlasti dinastičkog poglavice, dakle vladara samog; ona pako što govori o nerazdjelivosti i megjusobnom snošaju pojedinih zemalja prema kruni, proizlazi opet iz slobodne volje tiju zemalja, to jest njihovih sabora. Kad se to zna, onda je svakom jasno, da pragmatička sankcija nije tek jedna isprava, već više njih, naime dinastička, potom one pojedinih krunovina i zemalja, pa konačno ugovori, što su sklopljeni sa stranim evropskim vladarima. Prema tome krivo je mišljenje onih, koji su radi da pragmatičku sankciju svedu samo na dvorsku ispravu od 19. aprila 1713., ili čak na onu isključivo nizozemsku od 6. decembra 1724.,[3] jer pod njom treba vazda razumijevati čitav kompleks ugovora Karla VI. (III.) obzirom kako na red u nasljedstvu, tako i na nerazdjelivost habsburških zemalja. S toga razloga ona nije tek na prosto kućni zakon, već upravo najvažniji temeljni državni zakon.

Ugovorima izmegju Habsburgovaca i obaju Jagelona neposredno pred mohačkim porazom (1491. 1505. 1515.), postiglo se samo to, da su se stališi češki, ugarski i hrvatski obvezali u slučaju izumrća svoje dinastije, osele birati vladare iz kuće austrijske. Sve nadvojvode, što redom naslijediše Ferdinanda I., bili su birani kako za kralja češkoga, tako i ugarskoga i hrvatskoga. Me-

für das Privat- und öffentliches Recht. 1875.) — Bidermann: Geschichte der österreichischen Gesamtstaatsidee. I (1526—1704). II (1705—1740). Innsbruck 1867—1890. — S magjarske strane: Salamon: A magyar királyi szék beteltetése és a pragm. sanctio története. Pesten 1866.

[3] Obje isprave otštampane su u: „Die Staats-Grundgesetze und die damit in näherem Zusammenhange stehenden Gesetze (Handausgabe der österr. Gesetze und Verordnungen, 3. Heft 5. 1882.).

gjutim u Češkoj to pravo prestade sedam godina poslije bjelogorske bitke, godine 1627., te bude stegnuto prosto za slučaj „ako u kraljevskoj kući izumre i muška i ženska loza“, dok se u Ugarskoj godine 1687. skuči izrično na izbor muških članova kuće habsburške. Kako vidimo narodima je još uvijek pripadalo pravo slobodnog izbora. Šta više, Franjo II. Rákóczy usudi se dne 11. juna 1707. da skine na krvavom saboru ónodskom s ugarskog prijestola kuću austrijsku, te da ponudi krunu sv. Stjepana bavarskom knezu izborniku Karlu Albertu.

Kad je g. 1657. umr'o car Ferdinand III., pa kad se onda koju godinu za tim upokojio i njegov treći sin, nadvojvoda Karlo Josip, kuća habsburška spade na jedinog cara Leopolda I. Punih petnaest godina, sve do rogjenja nadvojvode Josipa godine 1678., a i to tek iz trećeg braka Leopoldova, prijetila je svegjer Habsburgovcima ozbiljna pogibija, da će izumrijeti. To se ponovi kad se iza kratke bolesti g. 1711. iznenada prestavi car i kralj Josip I., te se kuća austrijska ponovno našla na jednom jedinom muškom članu, bratu i nasljedniku Josipovu, Karlu VI. (III.), čiji je brak do onda još bio bez djece. I opet nastupiše brižljive godine. Kao što se već u doba Leopolda I. stalo pomišljati na nasljedstvo po ženskoj lozi,[4] tako je i sada stavljen taki predlog na dnevni red, ali Karlo VI. (III.) nekako je odugovlačio time, jer i onako su te mjere u taj par mogle biti samo u korist njegovih sinovica Marije Josipe i Marije Amalije. Car i kralj se za cijelo još nadao od srca porodu.

Ali nije samo dvor hvatala bojazan od neuregjenog nasljednog reda u državi, već i pojedine zemlje sa

[4] U tako zvanom „Pactum mutuae successionis“ od 12. septembra 1703. ap. Fournier o. c. pg. 37—9.

strahom su na to pomišljale. Grozni i ubitačni rat za španjolsku baštinu svakom je jasno predočavao, što bi moglo i iz njih da bude, a bilo je više nego vjerojatno, da će se država rasturiti megju mnogobrojne baštinike, a sve to uz teško krvoproliće. Pored još uvijek jake Turske, pa onda nestašne Francuske, razumljivo je, da je pitanje o nasljedstvu svakako moralo prije ili poslije izići na dnevni red, budi od strane vladareve, budi od pojedinih zabrinutih zemalja. Sama pomisao pako na žensko koljeno kao nasljedno, nije bilo tako neprirodno, jer su se zemlje i narodi kroz višegodišnju brigu radi izumrća dinastije, davno s tom idejom složili. Pa onda toga je već bilo i u Češkoj i Ugarskoj i Hrvatskoj. Dakle samo dinastičko pitanje nije pravilo poteškoća, ali s toga je državno, naime nerazdjelivost zemalja, bilo ozbiljnije i teže. Povoljnom riješenju toga, ipak je mnogo doprinjela turska pogibija, jer još su Osmanlije stražu čuvali na Savi, Tisi i Marošu; svak čas mogle su se divlje horde poput bujice razlijati po tek oslobogjenim zemljama. To su najbolje osjećali i znali prosuditi Hrvati, ti trista-godišnji mukotrpni susjedi turski.[5]

---

[5] Za hrvatsku pragmatičku sankciju glavni je izvor: Kukuljević: Jura regni CSD Vol. II. 1861., gdje su otštampani saborski zapisnici. Kao savremenik i očevidac upopunjuje ih Balto Patačić sa svojim memoarima (Ex diario vitae Balthasaris Pattachich. Excerpta memorabiliora. Edit. Kukuljević: Arkiv za povjestnicu Jugoslavensku Vol. X. Zagreb 1869.). Nekih rukopisnih podataka daje Smičiklas: Povjest Hrvatska. Vol. II. Zagreb 1879. Gl. još i popularne članke: Rački: Pragmatička sankcija u „Pozoru“ od god. 1866. br. 39. 41. 43. i „Jedinstvo austrijanske carevine“ „Pozor“ od god. 1863. br. 23. 24. 25., te Horvat: Pragmatička sankcija, u „Vijencu“ 1895. br. 29. 30. 32. 33. 34. 35. 36., kojem megjutim glavna vrijednost leži u uporabi rukopisnog ugarskog saborskog zapisnika od 20. juna 1722., dakle ugarske pragmatičke sankcije.

Pod dojmom takih misli sastao se u srijedu dne 9. marta 1712. hrvatski sabor u Zagrebu u biskupskoj palači. Sabor je otvorio zagrebački biskup i banski namjesnik u političkim poslovima grof Emerik Eszterházy de Galantha; skupljenim stališima i redovima reče megju ostalim: „Junački se ovaj narod na spas kršćanskog svijeta i onako jur predao muškoj lozi, pa s toga neka u ovim nezgodnim prilikama predade sudbinu svoju i onim vladarima, što će poteći od tanke krvi austrijske. Česi i Ugri razmišljaju o tom, pa će za to učiniti isto iza Hrvata. A narod hrvatski opet će tako steći tim veću ljubav i zahvalnost vladarevu, čim bude pokazivao veću privrženost vladaru i njegovom rodu, te ostale narode pretekao u podupiranju vladajućeg doma.“[6] Iza poduljeg raspravljanja bude konačno treći dan, dne 11. marta 1712., jednoglasno prihvaćena hrvatska pragmatička sankcija.[7]

U sedmom članku svom govori sabor hrvatski ovako: „Stališi i redovi u brizi i nastojanju, da im se obezbijedi domovina, pa uvaživši tolike njezine pogibli, kao što i opasne prevrate, što bi se mogli slučiti u slučaju interegna, a sjem toga još da tim činom zasluže veću blagodat i blago vladanje prejasne kuće austrijske: žele u slučaju, ako bi (šta Bože sačuvaj za sva vremena) muški spol izumr'o, pridržati ženski spol, pa na nj prenijeti pravo vladanja, koje će izvršivati preimuštvom i vlašću kralja i kraljevine. Povjerit će se pak onomu i onakovom ženskom rodu prejasne krvi austrijske, koji će posjedovati ne samo Austriju, nego i Štajersku, Korušku i Kranjsku, a stolovati u pomenutoj Austriji.“[8]

---

[6] Ap. Smičiklas: O. C. pg. 296.

[7] Patačić: Memoari pg. 242.

[8] Kukuljević: Jura regni pg. 102. Hrvatski prijevod daju Rački u „Pozoru“ 1866. br. 41, te Šulek: Naše pravice. Zagreb 1867. pg. 210.

Što se odriču „one slobode, koja im je dana i u posljednjem krunidbenom zakonu, da slobodno biraju novoga kralja iz druge loze, ako muška izumre“, tumači sabor kralju u posebnoj predstavci ovim karakterističnim riječima: „Nema sumnje da će kraljevstvo (po izumrću dinastije) postati izborno, ali i pozorištem krvavih i groznih ratova, ognjištem prevrata, koji će uništiti dobrobit gragjana i predati domovinu neizbježivoj pogibli od stranih knezova, može biti krvnika naših. Bez vogje, bez kralja, po volji silnika postupat će se s nama, mi ćemo biti podjarmljeni, naša prava prezrena, a tako i naše slobode i preimućtva naroda našeg. Taki primjer nije daleko: po primjeru Poljaka, što sebi slobodno biraju kralja, propast ćemo“.[9]

Ali sabor hrvatski nije tom važnom prilikom samo htio, da svoje starodrevno pravo glede prijestola izvrši, on je baš želio, da jasno prikaže državo-pravni snošaj svoj prema Ugarskoj, što je svakako tada bilo od nužde, jer time je hrvatska pragmatička sankcija prikazana u punoj svojoj cijeni. Vidjeli smo, da Hrvati od svoga budućeg vladara traže da vlada austrijskim nasljednim zemljama, dok Ugarske i ne spominju. Oni su znali, da će požunski sabor na to udariti, pa s toga da svoje ponašanje protumače, vele ovako: „Kod primanja naše koristi ne će nas zastrašiti, što smo dio Ugarske. Mi smo doduše, kako zakoni vele, zemlje pridružene Ugarskoj, ali joj nijesmo podanici. Nekada imadosmo svoje domaće, a ne ugarske kraljeve. Nije nas pak Ugrima podala nijedna sila, nijedno ropstvo, već se sami po sebi, od svoje volje, pokorismo ne kraljevstvu, nego kralju njihovome. Njihova takogje priznajemo kralja, dok bude gospodarom Austrije; u protivnom pak slu-

[9] Kukuljević: Jura regni pg. 106.

čaju ne ćemo slušati zamamljivu slobodu izbora, niti toga, kao da smo dužni nerazriješivo slijediti Ugarsku. Slobodni smo, a ne robovi".[10]

Hrvatski je sabor ovdje jasno označio, dokle ide savez kraljevstva hrvatskoga s ugarskim. Po svojoj volji nekoć su priznali kralja ugarskoga i svojim, no ako taj umre bez muškog potomka, tada pripada Ugrima i Hrvatima pravo, da sebi biraju kralja iz druge koje dinastije. Hrvati se eto sada bez obzira na Ugre odriču toga prava na korist ženske loze habsburške. Umre li dakle Karlo III. bez muškog potomka, tada neka slobodno biraju Ugri sebi za kralja koga god hoće: Hrvati ne će za njima, oni priznaju i kćer Karla III. za svoju kraljicu. Ovdje je izražena čista personalna unija izmegju Hrvatske i Ugarske; dok imadu istoga vladara, opstoji i savez megju njima, ne bude ih više vezala ličnost jednoga vladara, tada o savezu nema ni govora.[11]

[10] Ovo prevažno mjesto glasi u originalu ovako: „Non deterreat nos a praeconcepto nostro commodo, quod pars simus Hungariae. Partes quidem sumus, uti leges loquuntur, annexae Hungariae, non autem subditi; et nativos olim habebamus, non Hungaros, reges; nullaque vis, nulla captivitas nos Hungaris addixit, sed spontanea nostra ultroneaque voluntate non quidem regno, verum eorundem regi nosmet subiecimus; ipsorum omnino etiamnum profitemur regem, quamdiu Austriacus fuerit. In contrario autem eventu, ne audiamus seducentem libertatis electionem, aut electionis libertatem, neque necessitatem nostri, atque indissolubilem post Hungariam sequellam. Liberi sumus, non mancipia." Jura regni pg. 106—7. Badava se trude magjarski istorici dokazati, da je hrvatski sabor time prekoračio svoj djelokrug, jer kad za to ne bi imao pravnog temelja, za cijelo ne bi ni smio tako govoriti i pisati pod predsjedništvom Magjara Emerika Eszterházyja.

[11] Gl. Rački u „Pozoru" 1866.

Dne 16. maja 1712., poslije krunidbe za kralja ugarskoga i hrvatskoga, potvrdi Karlo Hrvatima u ime pragmatičke sankcije „sva prava, povlasti, sloboštine pojedinaca i kraljevstva“, obećavajući to za sebe i za svoje muške i ženske potomke.[12] Time je, dobro veli Smičiklas, drugi potrebni pravni dio ovoga znamenitoga zakona izmegju kralja i Hrvata dovršen. Hrvatska pragmatička sankcija dobila je potvrdu kraljevu i stupa u red ovostranoga ugovora izmegju kralja i naroda, po pravu i samostalnosti našeg kraljevstva, dok sabor sasvim jasno izriče, da mu pripada pravo odlučiti o nasljedstvu vladajuće kuće. Hrvati smatrahu ovu kraljevu potvrdu kao „diploma securitatis et privilegiorum“, a svoj zakon ne zaboraviše spominjati kao posebni sve dotle, dokle i Ugarska nije primila pragmatičku sankciju i kašnje jošte spominjahu kao temeljni državni zakon Karlovoj nasljednici Mariji Tereziji.[13]

Godinu dana poslije toga, dne 19. aprila 1713., predloži Karlo u svečanoj sjednici sviju tajnih savjetnika kućni zakon o redu nasljedstva u porodici austrijskoj, pa kako još nije imao svoje djece, to se za onda još računalo s kćerima Josipa I., premda je vladar odmah tom prilikom istaknuo pravo primogeniture, to jest time sačuvao nasljedstvo svojoj budućoj potomčadi. Kad se po tom dne 13. maja 1717. rodila nadvojvodkinja Marija Terezija, postade pitanje o nasljedstvu akutno; od sada Karlo neprestano radi i kod kuće i po stranim evropskim kabinetima, da svojoj kćeri zajamči austrijski prijesto. Tečajem g. 1720. prihvatiše pragmatičku sankciju sve zemlje Karlove, sjem jedine Ugarske. Ovdje su se pregovori i raspravljanja vodila sve do

---

[12] Jura regni pg. 111.

[13] Smičiklas: o. c. pg. 298.

16. jula 1722., kad je konačno i tude povoljno riješeno pitanje o nasljedstvu i nerazdjelivosti Karlove države.

Teže je bilo sa spoljašnjim vlastima, no Karlo je i to srećno prebrodio, dakako uz velike žrtve. Prva je priznala pragmatičku sankciju Rusija 1727., ali je za to Karlo morao pristati na savez s njome protiv Turske. Taj ga je savez stojao veoma mnogo, jer u nesrećnom turskom ratu (1736—1739.), što ga je vodio poslije smrti principa Eugena Savojskoga, izgubi mnogo vojske, a nesrećnim mirom biogradskim od 18. septembra 1739., Biograd sa sjevernom Srbijom, desnu obalu Save u Bosni, te „austrijsku“ Vlašku do Alute. G. 1731. i 1732. pridružiše se Rusiji Engleska, Danska, Holandija, Pruska i stališi njemačkog carstva. Zaključku, kojim je njemačko carstvo priznalo pragmatičku sankciju, opre se Bavarska i Saska. Da predobije Sasku, stane Karlo podupirati težnje saskoga kneza izbornika Augusta III. na poljski prijesto, što je ostao izpražnjen smrću Augusta II. Radi toga zaplete se Karlo u rat s Francuskom, jer je Ljudevit XV. podupirao kandidaturu svojega tasta Stanislava Lesczinskoga. Dvije se godine vodio težak rat, koji je nanio mnogo štete Karlovim zemljama. Po miru u Beču godine 1738. morade Karlo zamijeniti lijepe svoje pokrajine: Napulj, Siciliju, Lotaringiju i Bar za Parmu, Piačencu i Toskanu; Francuska pak priznade pragmatičku sankciju i izjavi se za njenu garanciju. „No bilo kako mu drago“, pravo veli Arneth, „ipak nijesu bile bezuspješne mnogobrojne žrtve careve, što ih je pridonjeo zajamčenju pragmatičke sankcije, kako u austrijskim nasljednim zemljama, tako i u stranim državama, premda je veći dio ovih po njegovoj smrti krenuo vjerom. Drugačijim bi govorom izišli pretendenti pred svijet, da nijesu svečano zadane riječi pogazili, pa da su i drugi i oni sami vjerovali u njihova tobožnja

prava. Svakom nepristranom čovjeku bilo je jasno, da ih je na njihov postupak navela tek pohlepa i požuda za tugjim zemljama. S toga su i bile simpatije sviju onih, u kojima je bilo ma iskre poštovanja prema pravu i zakonu, na strani prejasne vladarice, koju su vidjeli nepravedno napadnutu. To čuvstvo pako bio je moćan saveznik Marije Terezije, a da je svugdje po Evropi dominiralo, tomu su za cijelo najviše doprinjela skrbna nastojanja Karla VI."[14]

Dne 20. oktobra 1740. izumre s Karlom VI. (III.) dinastija habsburška u muškoj lozi, utječući punih pet vijekova odsudno na sudbinu srednjeg Podunavlja. Naslijedi ga starija kći Marija Terezija.[15] U času kad joj je otac preminuo, još nije prevalila dvadeset i četvrte godine. Premda nitko razborit već davno nije sumnjao, da će nju zapasti prijesto, i premda nikom nijesu bile nepoznate njezine krasne duševne sposobnosti, ipak se za čudo do tada nije nikad nastojalo, da je upute u rješavanje državnih posala. Pa tako preuze ona teško vladanje kao potpuni novajlija; odista nitko živ nije mogao znati, kako će se ona umjeti pod tim ogromnim teretom snaći.

---

[14] Arneth: Prinz Eugen von Savoyen. Band III. Wien 1858, pg. 167—168.

[15] Glavno djelo o toj vrloj vladarici ipak je još uvijek: Arneth: Maria Teresia's erste Regierungsjahre. Erster Band 1740—1741. Wien 1863. Čitavo se djelo sastoji od deset svezaka, no za naš posao vrijedi tek prvih četiri. Uz to još ima: Wolf: Oesterreich unter Maria Theresia, Josef II. und Leopold II. (1740 bis 1792). Berlin 1884 (Collectio Oncken III. 9). Za ratne prilike upravo je izvrsno izdanje c. i kr. ratnog arkiva: „Kriege unter der Regierung der Kaiserin-Königin Maria Theresia. Oesterreichischer Erbfolgekrieg 1740—1748." Četiri sveske. Beč 1896—98. Tude je ne samo skupljen, već i vješto obragjen po raznim stručnjacima, savkoliki ratni materijal mnogobrojnih tuzemnih i inozemnih arkiva.

Tjelesne joj se krasote pak, naročito poslije udaje (12. februara 1736.), baš divno razviše. Osobita ljupkost i veličanstvena pojava sjediniše se na vanredan način u njezinoj spoljašnjosti. Bistro tamno-modro oko puno živahnosti, a opet puno blagosti, visoko čelo, bujna plava kosa, nježno zaobljena ustašca, biserni zubi, fina oblina i vedar izraz njezinog lišca, svježa mast puti, prekrasan oblik vrata, ramena i ruku, pa jedar, zdrav i krjepak stas osrednje visine, sitan i dostojanstven krok, sve je to činilo, da su Mariju Tereziju ubrajali megju one rijetke prikaze, što se mogu smatrati uzorom savršene žene. „Nju bi odabralo da preuzme austrijsku baštinu, sve kad bi baš odredilo slobodno biranje izmegju sviju žena na svijetu", punim pravom javlja mletački poslanik svojoj vladi.[16] Toj spoljašnjoj divoti pridružila se osobita živahnost duha, oštra pronicavost, vjerno pamćenje, srećna obdarenost da može svoje misli budi u privatnom razgovoru, budi u državnom javnom zboru lako, sigurno i s uvjerenjem iznašati, pa toplo čuvstvo za slavu svoje porodice, za dobrobit podanika, za pravo i zakon, te konačno živa vjera u Gospoda. Eto taka je bila vladarica u čije neiskusne, ali krjepke ruke bi povjerena sudbina austrijske kuće, kob milijuna ljudi, koji su se inače jezikom, podrijetlom i običajima sasvim razilazili, no u zajedničkoj vladarici našli onu kopču, što ih je sve zajedno spajala i udruživala.[17]

Koliko je utješljiva pojava same nasljednice Karla VI. (III.), toliko su žalosne prilike njezinih zemalja. Dugotrajni i nesrećni ratovi Karlovi, osobito oni pod kraj njegovog vladanja, ne samo da su, kako smo spomenuli, državu carevu teritorijalno stegnuli, već su ju

[16] Marco Foscarini ap. Arneth: Die Relationen der Botschafter Venedigs über Oesterreich. Wien 1863, pg. 131.
[17] Arneth: Maria Theresia I. pg. 86—87.

prekomjerni porezi financijalno upravo uništili.[18] Još godine 1711., kad je Karlo naslijedio prijesto od svoga brata, uspisa mu predsjednik dvorske komore Gundaker grof Starhemberg: „Državna je blagajna prazna, u njoj nema ni poture. Dvorsko osoblje i vojska nijesu plaćeni, a komorski su prihodi jur na više godina založeni“. Raznim reformama ipak su se malko pridigle financije za Karlova vladanja, ali pod kraj opet je sve bilo na starom. Državni prihod, što se još oko g. 1738. računao na 40 milijuna for., spade dvije godine kasnije jedva na polovicu te svote. Tim traljavim prihodom imale su se namiriti kud i kamo veće nutarnje potrebe, nego li prije, jer kamati nastalog državnog duga činili su oveću svotu. Pa tako nije ni čudo, da je Marija Terezija našla u državnoj blagajni kukavnih 87.000 for. U postepeno uvećavanje državnog prihoda nije se nitko ni usudio pouzdavati, jer sve su zemlje bile baš skroz isisane, tako da sve kad bi i htjele, nijesu mogle ništa više davati.

Ni s vojskom nije bilo mnogo bolje.[19] U mjesto 108.400 momaka, i to tri četvrtine pješaka, a jedna četvrtina konjanika, bilo je samo 75.653 njih. A i ta vojska bila je rastrešena od Hrvatske do Bruxellesa i Ostende-a, od Šleske i Češke do Parme i Toskane. U Šleskoj trebalo je da bude 13.000 momaka, a za pravo bilo je jedva 7.000 njih. No još je najgore to, što se i ta momčad većim dijelom nalazila u nepovoljnim zdravstvenim prilikama, pa uz to još je u njoj iza mnogo-

---

[18] Za financije pri nastupu mlade kraljice gl. izvrstan članak Beer: „Das Finanzwesen der Monarchie“ u izdanju c. i kr. ratnog arkiva, knjiga I. 1. pg. 197—295.

[19] O vojsci i svim njezinim prilikama gl. Kienast: „Das Wehrwesen in Oesterreich“, u prvoj knjizi izdanja ratnog arkiva pg. 297—515.

brojnih pretrpljenih poraza sasvim malaksao ratni duh, dakle je i tjelesno i moralno spala. Razumije se, da su isto tako zapuštene bile ostale grane vojničke: artilerija, konjarstvo i tvrgjave. Koliko je hrvatski i srpski narod vrijedio u vojničkom obziru mladoj kraljici, dokazuje najbolje što je dao 42.000 krajišnika, dakle više od polovice nego li sve ostale habsburške zemlje; pa uz tu silenu vojsku još i neke dobrovoljačke čete, od kojih su najpoznatiji Trenkovi panduri. Odista punim se pravom izjavio godine 1737. feldzajgmajster princ von Sachsen-Hillburgshausen dvorskom ratnom vijeću, da „carski dvor posjeduje u krajini blago, što ne može niti kupiti, niti novcem naplatiti, jer krajišnike većma veže uz njihove barjake ljubav k domovini, nego li strah, koji bi ih tjerao u neprijateljski tabor; uz to još su oni vazda na okupu, te država tako prištegjuje na njima troškove novačenja“.[20]

Ni savjetnici mlade vladarice nijesu bili bolji; to su bili sami starci od preko sedamdeset godina, puni prekomjerne opreznosti, neodlučnosti, a uz to kao obično tvrdoglavi. Prvi je dvorski kancelar Sinzendorff, čeljade pohlepno za novcem i pristupno obiljnijem mitu, a svu svoju političku i državnu mudrost crpao je iz staračkog svog iskustva, koje je bilo više praktične, nego li promišljene naravi. Do njega je čestiti Gundaker grof Stahrhemberg, upravitelj traljavih financija austrijskih, na žalost visokom starošću svojom već tako reći nesposoban za brži zamašniji i energičniji rad. Od kud i kamo slabije su koristi bila oba brata Harrach, Vjekoslav i Josip, zbog svoje tromosti i neodlučnosti u vijeću. Još najviše su vrijedili grof Filip Kinsky, vrhovni kancelar češki i državni tajnik Bartenstein, kako sa svoje

---

[20] Relacija princa von Sachsen-Hillburgshausen ap. Lopašić: Spomenici hrvatske krajine. Knjiga III. pg. 344—378.

samostalnosti, tako i radinosti; dakako dubljeg suda nijesu ni oni imali.[21] A najgore bilo je, što muža sposobna i pouzdana, da vojsku vodi i ravna, nije godine 1740. nitko poznavao, jer sve vojvode po smrti princa Eugena (21. aprila 1736.), pokazale su svoju potpunu nevještinu, šta više, ljutiti Karlo VI. (III.) dao je i Wallisa i Neipperga utamničiti radi promašene turske vojne.[22] Vladarica je najtočnije sama u jednom svom zapisu karakterizovala svoj nastup, gdje veli, da je na slijedila oca: „Bez novaca, bez vjeresije, bez vojske, bez vlastitog iskustva i znanja, pa konačno i bez svakog savjeta".[23]

Kako li je to sasvim drukčije bilo kod njezinog glavnog dušmanina pruskog kralja Fridrika II.[24]

On je navršio ravno dvadeset i osam godina, kad mu se otac Fridrik Vilim I. dne 31. maja 1740. rastao s ovim svijetom. Kako se po Evropi iz njegovih mladih

---

[21] Arneth: Maria Theresia I, pg. 62—74 i Wolf: o. c. pg. 27—28.

[22] Arneth: o. c. pg. 50.

[23] Arneth: Zwei Denkschriften der Kaiserin Maria Theresia. Archiv für österr. Geschichte. Band 47, pg. 287.

[24] Preussische Staatsschriften aus der Regierungszeit Friedrichs II. Berlin 1877, Vol. I. (1740—1745). — Politische Correspondenz Friedrich des Grossen, Berlin 1879. Band I. — Autobiografija Fridrikova: Histoire de mon temps. Edit. Posner. Leipzig 1879. — Ranke: Zwölf Bücher preussischer Geschichte III. i IV. (Sämtliche Werke vol. 27—28. Leipzig 1879). — Droysen: Geschichte der preussischen Politik. V, 1. Leipzig 1879. — Oncken: Das Zeitalter Friedrich des Grossen. Band I. Berlin 1881. (Collectio Oncken III. 8.) — Za ratovanje: Die Kriege Friedrich des Grossen. Herausgegeben vom grossen Generalstabe. Berlin 1890—1895 (šest svezaka). Još uvijek je vrijedno ogledati jezgroviti i prekrasni essay: Macaulay: Friedrich der Grosse. (Thomas Babington Macaulay: Kleine geschichtliche und biographische Schriften. Uebersetzt von Prof. Friedrich Bülau. V. Band. Leipzig 1858, pg. 1—108.)

dana nije ni o čem drugom znalo, već o neprestanom koškanju i prepiranju s ocem, šta više o njegovom tamnovanju, tjelesnom pedepsanju i neuspjelom bijegu, ili desertiranju kako mu se otac izrazio, to je bilo opće mišljenje, da će s budućim kraljem početi neko nazadovanje Pruske. Oni što su za Fridrika čuli, da se vazda volio baviti filozofijom i pjesništvom nego li državništvom i vojskom, držali su, da će u mladom vladaru naći novovjekog blagog Tita. Drugi opet što su s kraljevićem Fritzom zajednički trošili izabrana jela i vina, a zabavu tražili tek u glazbi i glumištu, očekivali su kralja rasipnika, poput djeda mu prvog pruskog kralja Fridrika I. U kratko, na to da je s Fridrikom II. došao na prijesto prvi vojskovogja i državnik svoga vijeka, muž smion, žilav i preko svake mjere lukav, željan slave, velikog glasa i velike države, a uz to čeljade što ne mari kakim će se sredstvima poslužiti, samo da se dovreba svoje cijeli, na to, velimo, nije možda nitko pomišljao. S toga je potpuno ponjatno neočekivano iznenagjenje sviju, kad se ujedared prokšeni kraljević prometnuo u kralja, koji zrelo shvaća visoki položaj svoj, a osjeća veliku odgovornost što je ima prema podanicima. „Pjesnik i vladar se ujediniše, piše on prijatelju svome Voltaire-u već 12. jula 1740.; narod, koji nada sve ljubim, od sada je jedini Bog moj, kojem ću služiti; s Bogom stihovi, koncerti, prijatelji, a i ti Voltaire s Bogom! Najviši Bog moj, to je moja dužnost!"

I odista skoro se pokazalo, da je novi vladalac u glavnom veoma nalik na prešasnika svoga. Doduše razlika je bila izmegju oca i sina gledom na opseg i snagu duševnu, na teoretska mišljenja, zabave, nauke i spoljašnje općenje s ljudma. Ali u bitnosti su oba značaja bila ista. U jednom i drugom bila je osobito razvijena ljubav

prema radu i redu, te velik smisao za vojništvo, štedljivost i gospodstvo, pa onda im je bila zajednička razdražljivost i uživanje u tugjem jadu i nevolji. Dakako sve te crte odražavale su se u očevom značaju radi priprostosti njegove kud i kamo u drukčijoj formi, nego li kod uglagjenog sina. Tako je i mladi kralj nada sve pazio na vojsku, ali se ta briga nije nikad prometnula u monomaniju kao kod oca mu, koji je rasipavao nečuvene svote za momke orijaše. Fridrik je s novcem isto tako štedljivo gospodario, kao kaki privatnik, ali se nije poput oca za volju godišnje prištednje od četiri ili pet talira hranio nezdravim kupusom. I sin je bio zloban, no on je ipak znao zlobu svoju na pristojan način pokazati, te se volio izrugivati riječma, nego li — batinom. Batinjanja se doduše nije ni on okanio, ograničivši ga tek na svoje pruske podanike, dok je Fridrik Vilim nemilice i bezobzirce svakog dao izvoštiti, koga bi pri kakvoj krivnji zatekao, ne pazeći e da li mu je podanik ili nije.[25]

Na samrti ostavio je starac tada najbolje izvježbanu vojsku u Evropi i to 83.468 momaka, što je onda za još malu Prusku bila upravo ogromna sila. Fridrik se megjutim ne zadovolji tim brojem, jer odmah po nastupu na prijesto poveća ga na ravnih 100.000 ljudi i to: 75.842 pješaka, 22.344 konjanika i 1.217 topdžija; dok su preostatak sačinjavali inžiniri i ostali činovnici vojnički. Mladom kralju nije manjkalo ni valjanih i iskusnih vojskovogja, a u prvom je redu Kurt Krsto grof Schwerin, koji je u mladim godinama obigrao gotovo sva evropska bojišta, pa tako imao bogato ratno iskustvo. Razumije se, i financijalna snaga Pruske bila je što samo može da bude valjanija. Štedljivi, gotovo škrti,

[25] Macaulay o. c. pg. 17—18.

Fridrik Vilim, ostavio je punu blagajnu, u kojoj je bilo više milijuna talira, kojom je sada mogao po volji raspolagati, a to je on i učinio.[26] Od ambicijoznog i nesavjesnog Fridrika svijet se imao nadati samo nemiru za mnogo godina. Kad mu je stigla vijest o Karlovoj smrti, a to je bilo dne 26. oktobra, napisa svome mladenačkom prijatelju, umnom Talijanu Algarottiju, ove vrlo značajne riječi: „Svemu je jur predvigjeno, sve je spremno; sada se radi samo o tome, kako da izvedem ono, o čem sam već dugo razmišljao".[27]

Prvi oblačak što je navieštao predstojeću oluju kući austrijskoj, nadvukao se iz Bavarske, od kuda se doduše i bilo nadati. Knez izbornik Karlo Alberto već se davno na taj korak spremao; tek sada, imajući iza sebe obećanu pomoć francusku, odvaži se na nj. Koncem oktobra 1740. najavi se bavarski poslanik grof Perusa na bečkom dvoru, te zvanično najavi, da njegov gospodar ne može da priznade „nadvojvodkinje" Marije Terezije baštinicom austrijskih zemalja, te kraljevina Češke, Ugarske i Hrvatske, jer da po oporuci cara Ferdinanda I. njega ide to pravo. U pomenutoj oporuci naime, reče bavarski poslanik, naredio je car, da u slučaju izumrća muškog koljena habsburškog, ide nasljedstvo kuću bavarsku, počem se najstarija kći careva udala za bavarskog vojvodu Albrehta V. Bečki je dvor sasvim ravnodušno primio tu diplomatsku notu; za 3. novembra sazove svečanu sjednicu, kojoj bjehu pripušteni i neki poslanici stranih država. Na stolu ležao je original Ferdinandove oporuke, pa kad se stala čitati, našlo se, da u njoj veli, da bavarska kuća ima pravo nasljedstva tek u slučaju, ako izumre koljeno

[26] Izdanje pruskog velikog generalštaba vol. I, pg. 19—128. i austrijskog ratnog arkiva vol. I. pg. 519—581.

[27] Oncken o. c. pg. 290

„sviju naših ljubljenih sinova bez bračnih potomaka“. Dakako, pun sramote, Bavarac ostavi već 19. novembra Beč.[28]

Kud i kamo opasniji bio je pruski kralj, a to tim većma, što je dugo vremena znao svoje prave nakane vješto hiniti i tajiti. — Dne 5. novembra uspisa velevojvodi Franji toskanskomu vrlo laskavo pismo, u kojem ga uvjeravaše o svojem prijateljskom osjećaju prema njemu i Mariji Tereziji, pa ga podjedno uvjeravaše, da je spreman na svakoga oružjem udariti, tko bi se usudio samo taknuti baštine njezine.[29] Ali svome bečkom poslaniku, tajnom financijalnom savjetniku von Borke, piše još istoga dana ovako: „Car je umr'o, carstvo i kuća austrijska ostale su bez vrhovne glave, financije austrijske nijesu nikake, vojske onemogle, zemlje istrošene ratovima, kugom, gladi i strašnim teretima i porezima, što ih snašaju još i danas. K tome dolaze pretenzije bavarske i saske što do sada pod pepelom tinjaju, ali će doskora buknuti u plamen. Tajne nakane francuske, španjolske i savojske izići će takogje u brzo na javu. Kako je možno da su u Beču tako bezbrižni, te ne uvigjaju pogibli, što se u tako velikom broju valjaju na tu nesrećnu kuću! Kako se mogu varati toliki ljudi sjedeći u vijeću krune, da će sve živo skočiti na oružje za obranu nasljedstva u toj zapuštenoj zemlji!“[30]

Doskora se nijesu više dali zavaravati savjetnici Marije Terezije. Svakim danom stizali su vrlo nepovoljni glasovi iz Šleske, koji su se svi podudarali u tom, da kralj pruski na granici jednako kupi vojske i hrane, pa da čini još i druge ratne priprave. Trebalo je svakako razjašnjenja u tom poslu, pa s toga odasla

[28] Arneth o. c. pg. 96—98.
[29] o. c. pg. 78.
[30] Oncken o. c. pg. 297.

bečki dvor u Berlin kao poslanika markeza Bottu d' Adorno. Čim je prešao šlesku granicu, nagazi na svu silu marširajućih kolona, a tako je ostalo sve do Berlina, kamo stiže dne 29. novembra. Kako se taj prizor dojmio markeza, vidimo najjasnije otale, što je još prije razgovora s Fridrikom poručio u Beč: za četrnaest dana eto Prusa u Šleskoj! Unatoč molbe, austrijski poslanik nije mogao pred pruskog kralja sve do 6. decembra, jer Fridrik je kroz sve to vrijeme redao vojsku svoju. Megjutim i sada još uvjeravaše lukavac markeza o svojoj prijateljskoj naklonosti prema mladoj vladarici i njezinom mužu. Kad su tri dana po tom već sve pruske regimente bile na maršu, onda se tek konačno digne zastor. Fridrik pozove taj put markeza Bottu k sebi, te mu reče: Pruska će ugrabiti Šlesku, no za to je spremna u svačem braniti i pomagati Mariju Tereziju; s toga je bolje neka se obje vlasti mirno nagode, nego li da se uvale u težak i sudbonosan rat. „Sire! poviče na to Botta, ta vi ćete upropastiti kuću austrijsku, ali ćete i sebe strmoglaviti u ponor.“ Fridrik hladno odgovori: „Sada se radi samo o tom, hoće li kraljica prihvatiti ponudu moju, ili je ne će.“ Poslije toga se poslanik vrati u Beč, a pruski kralj proboravivši veselo svu noć na krabuljnom plesu, otputova u cik zore dne 14. decembra k vojsci. Dva dana kasnije pregje bez navještenja rata, upravo hajdučki, austrijsku granicu, te stade osvajati Šlesku.[31]

Naravna je stvar, da je vijest o tom dogagjaju u Beču izazvala užasno ogorčenje. Kako nije bilo spremne baš nikake vojske, to je smutnja bila samo još veća. S toga je Franjo toskanski kušao, ne bi li još kako sve na miran način uredio, ali dakako bezuspješno.

---

[31] Arneth o. c. pg. 103–137.

*

Koncem januara 1741. bila je čitava Šleska u Fridrikovoj vlasti, osim tvrgjava Glogau, Brieg i Neisse. Tek do marta skupi Marija Terezija, koje s brda koje s dola do 25.000 vojske, povjerivši je feldmaršalu grofu Neippergu, čovjeku do zla Boga nevještu i neodlučnu. Dne 10. aprila 1741. sastanu se obje vojske na ravnici kod sela Mollwitz, jugo-zapadno od Briega na Odri. Prusa bilo je do 20.000 momaka i šezdeset topova, dok je Austrijanaca bilo isto toliko, no samo osamnaest topova. Konjaništva bilo je na kraljičinoj strani i više i boljeg, dok je Fridrikova pješadija daleko nadilazila izvježbanošću svojom austrijsku. Bitka začela je tek poslije podne oko dva sata i to vanredno žestokom i sjajno uspjelom navalom austrijske kavalerije, koja je za čas rastjerala prusku. Ta je navala bila tako odlučna, da je pruski maršal Schwerin mladom kralju svjetovao, neka se makne s bojišta, jer da je bitka za cijelo izgubljena; Fridrik ga posluša, i odjaši s malom pratnjom put Oppelna, bježeći tako pred svojom vlastitom pobjedom. Megjutim se austrijsko konjaništvo namjerilo na izvrsnu prusku pješadiju, pred kojom je moralo uzmaći; sada je sav uspjeh visio o objestranim infanterijama. Pravilna i sigurna pruska vatra iz pušaka, nemilice uništavaše austrijsku momčad; govorilo se, da su Prusi pucali i gagjali kao na vježbalištu. Doskora uzeše se megju kraljičinim vojnicima stvarati klupka, jer su se momci stali jedan iza drugoga skrivati, a čas za tim sve se dade u divlji bijeg. Oko sedam sati na večer bila je pruska pobjeda izvjesna. Gubitak bio je na obim stranama vrlo težak; do 4000 ljudi pade sa svake strane.[32]

[32] Za bitku kod Mollwitza gl. izdanje ratnog arkiva vol. II. pg. 225—250; pruskog generalštaba vol. I. pg. 388—426 i Arneth o. c. pg. 160—170.

Male su bile vojske što su se borile kod Mollwitza, ali su za to posljedice te bitke veoma velike. Fridrikova pobjeda ohrabrila je sve neprijatelje Marije Terezije, pa tako je iz neznatne šleske raspre planuo težak svjetski rat. Spominjasmo da su se svi evropski vladari obvezali Karlu VI., da će poštivati i braniti pragmatičku sankciju. Pobjeda kralja napadača bila je svima željno očekivani znak, da bace stid pod noge. Sada skoči sav svijet na oružje. „Na Fridrikovoj glavi, dobro veli Englez Macaulay, leži sva ona krv što je prolivena u mnogogodišnjem ratu po svim stranama svijeta, i ona što je potekla kod Fontanay-a i ona što je omastila bojište Cullodensko. Posljedice njegovog nedjela osjećale su se i u krajevima gdje je prusko ime bilo sasvim nepoznato; samo da Fridrik uzmogne orobiti susjeda, kojem je obećao pomoć svoju, borili su se crnci na koromandelskoj obali, a crveno-kožci izmjenice skalpirali oko velikih američkih jezera“.[33]

Strategičke su posljedice manje; Neipperg je sa svojom preostalom vojskom uzmaknuo u Neisse, gdje se preko vijeka zadržao, ne poduzimajući ništa odlučnijega, dok je Fridrik odmah drugi dan podsjeo tvrgjavu Brieg, koja mu se i predala dne 4. maja; Glogau je megjutim na juriš osvojen još prije Mollwitza, naime dne 9. marta.

Taka je eto bila situacija, kad je Franjo barun Trenk doveo na šlesko bojište prvi puta svoju glasovitu pandursku četu. No prije nego li pregjemo na naš glavni zadatak, ogledat ćemo kake su prilike bile početkom XVIII. vijeka u Slavoniji, da se vidi iz kake zemlje dolaze naši sokoli.

[33] Macaulay o. c. pg. 25 - 26.

Glava druga.

Slavonija prvom polom XVIII. vijeka.

Zemljišni opseg, pučanstvo i narodnosti. — Komorska i vojnička uprava do god. 1745.: njene pogubne posljedice po narod. — Religijozne prilike: rimo-katoličke biskupije, župe, kler svjetovni i redovni. — Mitropolija karlovačka, kler grčko-istočni, pokušaj crkvene unije i utemeljenje episkopije pakračke. — Vlastelinstva. — Kmetovi, njihove dužnosti i razdijeljenje. — Narodno gospodarstvo, obrt, trgovina i njihova pomagala. — Narodni život; hajduci.

U ponedeljak dne 26. januara 1699. potpisali su iza mnogogodišnjeg teškog ratovanja zastupnici kršćanskih vlasti i otomanske porte u drvenoj vijećnici izvan srijemskih Karlovaca mir. Megjutim to slavno djelo Eugena Savojskoga ipak još nije značilo konac osmanlijskog gospodstva za čitavu Slavoniju. Prema članku IV. istog ugovora ostao je vas jugo-istočni dio Srijema i nadalje u sultanovoj vlasti, a tek sjeverna čest, biva oba sklona umiljate Fruške gore, dopale su Leopoldu I. Granicu izmegju kršćanskog i turskog Srijema pravila je ravna crta povučena od ušća Tise u Dunav kroz srijemsku ravnicu južno Slankamenu, Maradiku, Irigu, Rivici i Velikim Radincima, gdje je zakretala kod turskog mjesta Laćarak na ušće Bosuta u Savu, tako da su Morović, Rača i Tovarnik bili na našoj strani, a Mitrovica, Surduk, Surčin i Zemun na sultanovoj. U tom je pravcu tekla opšančena, drvena ograda sa čardacima, kao vidljivi

biljeg državne megje.[1] Tek sjajnim mirom u Požarevcu (21. jula 1718.) oprosti se čitava Slavonija osmanlijskog iga iza mal' da ne dvjestagodišnjeg robovanja.[2]

Hrvatski se sabor živo i pouzdano nadao još tamo godine 1688., da će kralj oslobogjene krajeve pripojiti materi zemlji, pošto je tada imenovao dne 23. januara pukovnika grofa Franju Ivanovića velikim županom verovitičke i požeške županije, a taj je po tom i prisegu položio pred našim saborom, pa doskora (1694.) učini to isto i novi podžupan verovitički i požeški Ivan Dolenec. Ali nade se sabora hrvatskoga izjaloviše, dapače u sjednici od 23. februara 1698. nagje se prisiljenim izjaviti, da je Slavonija s Hrvatskom „od uvijek bila jedno tijelo i s toga da ima s njome ista prava i slobode, pa sada nakon oslobogjenja neka se obje zemlje opet u jedno tijelo sastave".[3] No sve badava; Slavonija ostade otkinuta grana hrvatskog debla djelomično još preko po vijeka, a kad uvažimo još i vojnu krajinu, sve do u naše dane. Zapadna joj granica prema Hrvatskoj, za onda varaždinskoj krajini, tekla je početkom XVIII. vijeka riječicom Lonjom od ušća u Savu do blizu Osekova, pa prelazeći Ciglenicu šumu, spuštala se kod Megjurića na Ilovu,[4] kojom je prolazila sve do njezinog izvora, a onda uspinjući se na Bilo gorje silazila je izmegju Turnašice i Črešnjevice na Dravu kod Gradeca.[5] Sav taj teritorij bude prozvan donjom Slavonijom (Slavonia inferior), u opreci prema gornjoj Sla-

[1] Smičiklas: Oslobodjenje Slavonije I, pg. 172. Vaniček: Specialgeschichte der Militärgrenze. Vol. I. Wien 1875, pg. 124 do 125.

[2] Vaniček: o. c. pg. 173—176.

[3] Smičiklas: o. c. pg. 133, 165, 171.

[4] Tako da je Kutina bila u Slavoniji.

[5] Granica je izragjena prema službenoj karti od god. 1718., što je priložena pomenutoj Smičiklasovoj knjizi.

voniji ili današnjoj Hrvatskoj izmegju Drave i Kupe, a doskora naprosto Slavonijom, prema latinskom nazivu Slavonia ili Sclavonia, dok je drevni narodni izraz slovinska zemlja ili Slovinci, vremenom sasvim isčeznuo i zaboravljen. Ovo je u toliko zanimljivo, što je sada puki naslov rex „Slavoniae", kojim su se tekar Habsburgovci od 1527. i dalje počeli služiti, dobio u neku ruku realnu podlogu, jer se njime stao označivati stanoviti teritorij, pa tako mogao zavesti na separatistički pojam zasebne „kraljevine Slavonije".[6]

Na ovom teritoriju što obuhvataše oko 17.000 kl², stanovalo je prvom polom XVIII. vijeka nešto preko 200.000 žitelja,[7] koji su se po narodnosti dijelili na Hrvate, Srbe, Magjare i Arbanase, a obzirom na vjeru, na rimo-katolike, grčko-istočne i protestante. Poglavito žiteljstvo bili su Hrvati rimo-katolici, kojih je bilo nešto preko polovice,[8] te su činili glavno žiteljstvo po varo-

[6] O neosnovanosti posebnog pojma „kraljevine Slavonije", kao nešto odjelitog od naslova „kraljevina Hrvatska", gl. Bojničić: Grbovnica kraljevine „Slavonije". (Viestnik hrv. arheol. dr. N. S. I, 1895, pg. 14—22.) No tude se potkrala cijenjenom piscu važna pogrješka, jer u povelji kralja Bele IV. od g. 1246. ne dolazi naslov „rex... Slavoniae", kako je rgjavo saopćio Kukuljević (Jura regni I, 67), već glasom originala u budimskoj arkivi Dl, br. 302. „rex... Ramae", tako, da do god. 1527. nema nikad traga gore pomenutom naslovu.

[7] Godine 1777. bilo je u zemlji 235.000 stanovnika. Taube: Historische u. geographische Beschreibung des Königreiches Slavonien und des Herzogthumes Syrmien. I. Leipzig 1777, pg. 57.) Odista najjasniji dokaz osmanlijskog opustošenja, pa s toga Taube dobro veli: „Gewiss! eine schwache Anzahl für ein so grosses und fruchtbares Land, welches eine Million arbeitsamer und fleissiger Einwohner, ja! wohl zwei reichlich ernähren könnte" (l. c.). Danas obuhvata Slavonija 16.670 kl² (dakako bez kutinskog vlastelinstva) i 766.275 stanovnika (prema službenom popisu od godine 1890.).

[8] Taube: o. c. pg. 73. („Ich schätze diese letzteren [sc. Katholiken] auf $^{5}/_{9}$").

šima, a isključivo po svoj ravnoj djakovštini, valpovštini i srednjoj Posavini. Oni su bili prasjedioci što prekužiše grozno dvjestagodišnje tursko ropstvo, ali i potomci onih sokolova, koji gotovo sami očistiše zemlju od stoljetnog dušmana. U govoru služili su se mal' da ne isključivo ikavštinom.[9] Pored njih sjede doseljeni grčko-istočni Srbi. Turci ih prvi uzeše naseljavati poslije 1526. ponajviše po gorovitim stranama današnje požeške i

[9] Uz katolike je u nekim krajevima, poglavito u Posavini, vezano ime Šokci. Etimologija se te riječi svakojako tumači. Učeni Petar Katančić u „De Istro" (pg. 109, 136, 145) napominje planinu Succus, što je nekoć dijelila Ilire od Tračana, te veli: stanovnici te planine bili su s jedne strane Tračani, a s druge Iliri, a ove su, kako Amianus i Sokrates pišu, u staro vrijeme zvali Succi, t. j. Sukci, a od ovih tečajem vremena postanu Šokci. Tom se mnijenju pridruži i Jukić (Zemljopis i povjesnica Bosne. Zagreb 1851. pg. 15); dašto, da je skroz pogriješno, jer se temelji na autohtonstvu našeg naroda na Balkanu. Csaplovics u „Slavonien und zum Theil Croatien", veli da riječ dolazi od magjarskog sok az (to je mnogo), te domeće: poslije pada Bosne, mnogi su bježali po magjarskim lagjama u Ugarsku, a kad su ove pretrpane bile, bojeći se da ne bi potonule, Magjar bi viknuo: sok az — to je mnogo. Csaplovicsev recenzent Tomo Ljubiratić u njemačkom časopisu „Hesperus" za godinu 1819. izvodi od talijanskog sciocco (sulud). No njega uze pobijati neki Rumy u istom časopisu za god. 1820., dovodeći ovu riječ od skok ili uskok, s razloga, što su tobože katolici od grčke crkve uskočili, a ova se riječ talijanskim pravopisom pisala schokacz, što drugi ne znajući pročitati, mjesto skokac, čitahu šokac. Ali i na Rumyja udari neki Jablan Šokčević (pseudonim) u Filipovićevom „Slavonskom kalendaru" za godinu 1825., navodeći, da ova riječ dolazi otale, što se katolici šakom, a grčko-istočni s tri prsta krste. Ovo posljednje tumačenje je danas općenito u narodu, ali po našem mnijenju je neispravno, jer bi tada oblik imao glasiti šakac, a toga nigdje i nikad nema nit je bilo. Mi držimo, da bi se riječ još najprije mogla kakom turskom posprdnom riječi istumačiti, jer prvo i prvo valja dobro uvažiti, da je ona samo ondje poznata, gdje su Osmanlije vladali, a drugo, svrha joj je neko religijozno obilježje,

verovitičke županije, gdje su u tolikom broju živjeli, da se sav kraj oko Cjepidlaka, Sirača, Subocke, Bijele Stijene, Pakraca, Daruvara i Voćina prozvao „Mala Vlaška".[10] Prva velika seoba za koje Srbi napučiše Srijem i verovitičku županiju do blizu Osijeka, pada u godinu 1690., kad je patrijar Arsenije III. Čarnojević preveo amo, a još više u južnu Ugarsku do 36.000 porodica, dok se druga seoba u iste krajeve zgodi go-

označuje naime čovjeka katolika, a baš u tom bili su Turci majstori (cf. gjaur, kaurin etc.). Na žalost oni rječnici turskog jezika, što su nama pri ruci, nijesu nam mogli dati čestitog razjašnjenja. Pomoći se arbanaškim jezikom, kao što to radi Truhelka, čini nam se, da je takogje promašeno.

[10] Kao što je uz katolike vezano ime „Šokac", tako je uz grčko-istočne „Vlah". Etimologija te riječi i naziva nama je jasna. U prvom početku (od VII. do XI. vijeka) „vlah" znači čovjeka romanskog podrijetla; no kako su se vlasi bavili ponajradije stočarstvom, a kasnije i ratarstvom, to se tada (od XII. do XVI. vijeka) stalo stočara i ratara, konačno seljaka uopće nazivati vlahom. Listine bosanske to jasno potvrgjuju, pa i pisci (osobito Marin Držić) dubrovački, a dapače u južnoj Dalmaciji još se i danas tako nazivlju seljaci (cf. Karadžić: Lexicon s. v. Vlah). Kad su Osmanlije zauzeli Bosnu, pa se ondašnje imućnije porodice pomuhamedaniše, stali su seljake bosanske, dakle „Vlahe", turati naprijed u osvojene krajeve. U Lopašićevim „Spomenicima vojne krajine" spominju se Vlasi katolici i muhamedanci, dakako uz pretežni broj grčko-istočnih, što i opet dokazuje, da „Vlah" sada znamenuje seljaka. Uopće treba naglasiti, Vlasi se samo iz Bosne sele u susjedne zemlje, pa premda su od najveće česti pripadnici orijentalne crkve, ipak ih nikad niko ne zove „Rasciani" ili „Serviani"; oni su „gens Valahorum", „das Valahische Volk", ili kako sami vele: „Mi vlaški knezovi . . . ." (Lopašić: Spom. voj. kr. vol. I. pg. 214 sq.). Dakako sada je jasno, da je katoliku i muhamedovcu stalo ime „Vlah" označivati čeljade zakona grčko-istočnog, pa tako je još i danas. Drugo je pitanje, koje su narodnosti Vlasi, jer ta nam riječ toga ne veli; pošto oni sami sebe danas zovu Srbima (što dakako u Hrvatskoj, Slavoniji, Dalmaciji i Bosni i opet znači čovjeka grčko-istočne vjere), to smo ih i mi tako nazvali u tekstu.

dine 1737. za patrijara Arsenije IV. Joanovića Šakabente, s kojim dogjoše uz Srbe još i nekolike arbanaške familije. Srbi činili su do blizu polovice žitelja slavonskih, a najviše ih je bilo uz „Malu Vlašku" po Srijemu po selima i gorskim visovima. Govor im je bio na istoku isključivo ekavski, a u „Maloj Vlaškoj" jekavština.[11] Po nekim varošima, kao Osijeku, Petrovaradinu, Karlovcima i Zemunu, naseliše austrijski generali njemačko žiteljstvo i to iz austrijskih i južno-njemačkih krajeva, kako to nesumnjivo njihov dijalekat pokazuje, dok su vjerom bili od veće česti katolici, tek tamo amo evangelici.[12] Protestanti (kalvini) bili su mahom Magjari, što ostaše još od turskih vremena u zemlji i to u okolišu Osijeka, Valpova i u sjevernom Srijemu. Magjari nastavali su isključivo sela.[13] Katolički Arbanasi ili tako zvani Klementinci, naseliše se godine 1737. u Hrtkovcima i Nikincima blizu Save, u današnjoj srijemskoj županiji.[14] Židovima u prvoj poli XVIII. vijeka nema traga u čitavoj Slavoniji.

Sve do godine 1745., to jest do obnovljenja županije verovitičke, požeške i srijemske, te uregjenja slavonske vojne krajine, bila je Slavonija pod upravom komorskom i vojničkom. — Kako je ta uprava

[11] Doduše u Srijemu bilo je tamo amo i prije dolaska turskog nekih Srba, no broj im je bio tako neznatan, da se ne može napose istaknuti prije Mohača. O obim srpskim seobama gl. Smičiklas: o. c. pg. 154—6, a glede patrijara Joanovića pomnu studiju Ševićevu: „Arsenije IV. Joanović Šakabenta" („Brankovo kolo" za god. 1899.).

[12] Taube o. c. pg. 63. („Zu Esseck und Peterwardein höret man fast nichts, als deutsch").

[13] Smičiklas: o. c. pg. 94—95. Gl. još i Fermendžin: Nešto o protestantizmu u Slavoniji. (Glasnik biskupije djakovačko-srijemske. God. VI. (1878), br. 7. pg. 67—69.)

[14] Došlo ih oko 300 duša (Taube: o. c.), no u brzo se umnožaše. Glasnik biskup. bos.-djak. 1897. pg. 176.

bila strašna i štetna, vidjet ćemo u brzo. Spominjasmo kako je sabor hrvatski tražio, da se oslobogjene zemlje hrvatske pripoje matici, ali uzalud; šta više, dvor je čak na temelju svetoga pisma stao dokazivati, da sve zemlje što su osvojene, pripadaju cesaru.[15] Konačno ipak popusti u toliko, da je imenovao župane po starom ustavu, ali zemaljska vojnička uprava ipak s toga ne ustupi mjestâ hrvatskim velikašima. Ovi naslovni župani bili su: Franjo grof Ivanović za županiju požešku i verovitičku, biskup srijemski Franjo Jánny za srijemsku, a Ivan grof Drašković za vukovarsku. Pravi gospodar bio je u Slavoniji osječki general Guido grof Starhemberg, koji je pobirao prihod od sedam upravnih kotara: Djakova, Voćina, Pakraca, Požege, Kraljeve Velike, Orahovice i Vukovara, te od tridesetnica u Petrovaradinu, Brodu, Gradiški i Požegi. Komori preostali su tek kotari valpovački i verovitički, te tridesetnica u Osijeku. Iz „Male Vlaške“ dobivao je osim stoke i žita, suviše hiljadu dukata, a jednako je šiljao svoje ljude, časnike i vojnike, da kupe prihod i narod globe; kapetan Krsto Szamniczy sam je prikupio u Požegi kroz nekoliko mjeseci 64 vola i 5000 for. u gotovom novcu. Mnogo su otimali i grabili zapovjednici šestero tvrgjava slavonskih u Osijeku, Petrovaradinu, Brčkom, Moroviću, Brodu i Gradiškoj. No najgora haračlija bio je osječki ratni povjerenik Ernest Kestler; kako se ljuto tuže na njega patrijar Arsenije III. Čarnojević, hrvatski stališi i komorski upravitelj Martin Zemljak, pa i pojedine općine! Gori je bio od Turčina! On je po svojoj volji otimao narodu žita, stoke, kućnog nareda, konjskih sprava, zlata i srebra. Njegovi su ljudi po vas dan tumarali zemljom, te grabili sve što im je ruku dopalo.

[15] Gl. izvještaj kardinala Kolonića ap. Smičiklas: o. c. pg. 162.

Valpovo je poslalo kaptolu zagrebačkom poslanstvo, koje se potužilo na zulum Kestlerov, te očitovalo, da će se morati raseliti, ako ne bude tome kraj. I odista; u to se doba razbjeglo iz Slavonije do 650 kuća. Devedeset porodica ostavi valpovštinu, a iz gradiškog kraja pregje 150 familija preko Save u Bosnu, dakle natrag pod Turčina. A ni sudbenost nije bila bolja. Redovito sudili su ljudi nevješti hrvatskom jeziku i neupućeni u ćud narodnu i običajne zakone od prvašnjih vremena. Poglavita je svrha bila sudcima, da se dočepaju što veće svote gotovog novca, pa s toga su navadno u kaznenim raspravama utamničili i tužitelje i optuženike, te ih dotle držali pod ključem, dok se jadnici nijesu oslobodili izdašnom otkupninom.[16] Ovu nam nečovječnu vojničku upravu najbolje karakterišu cesarski ljudi. Tako izvješćuje kardinal Kolonić dvor ovako: „Zapovjednici polaze sa četama sami glavom ili šalju vojnike koje su naputili, da obilaze redom od podanika do podanika, ili od vlastelinstva do vlastelinstva, te da ih muče nebrojenim napastima, dok im, tako reći mozak iz kostiju ne izpiju. Kad jadnici ne uzmognu haračlija novcom zajaziti, uzmu im sve što nagju: vina iz pivnice, žita iz hambara ili iz rupa, blaga iz staje, ne brineći se ni malo, hoće li kojoj podaničkoj porodici ostati hljeba za ljutu zimu, hoće li im preostati blaga i sjemena, da obrade svoja polja. Šta više, grabe i kućno orugje. Velim, oni hvataju sve, što im ikako može da služi; — tako eto gule kukavnog podanika.“ Ljudevit Badenski, vojvoda cesarski, nariče ovako: „Ovaj će narod sav u Tursku pobjeći, da se spase od nameta cesarske komore.“[17] Sada razumijemo jadikovku pleme-

[16] O tome potanko po spisima iz zagrebačkog nadbiskupskog arkiva ap. Lopašić: Dva hrvatska junaka. Zagreb 1888. pg. 160—162.

[17] Ap. Smičiklas: o. c. pg. 165.

nitog Luke Ibrišimovića, oslobodditelja Slavonije, gdje jauče biskupu zagrebačkom: „Službenici cesarski ovdje u Požegi postavljeni, odnesoše besprimjernom drzovitošću sve iz crkava što je za naše potrebe bilo. To i nije čudo, kad su glavni službenici Luterani, Kalvini i druge vrste heretici". Luka se bije u glavu i pita se, zašto je on kroz tri godine po turskom carstvu uhodio i na kolac bio odsugjen, o Bože, šta je sve pretrpio za te tri godine![18]

Iza mnogobrojnih tužba uvidi i dvor, da tako ne ide dalje. Cesar i kralj Leopoldo I. uspisa s toga dne 15. novembra 1697. hrvatskom saboru ovo: „Od ovo četiri godine toliki je nered u županijama požeškoj, verovitičkoj i vukovarskoj i tolika nasilja, da se preko tri hiljade naroda iselilo i drugdje sebi domovinu potražilo. Za to neka se napravi red. Neka se istraže neredi i neka se učini, da ne upravljaju vojnici i vojnički činovnici; neka hrvatski striliši obavljaju upravne poslove, neka se skupštine sastaju, sudačke stolice neka se urede, da sude ili da se sudi po običnim zakonima, kako je uregjeno u Hrvatskoj".[19] Ali uza sve to nije se učinilo ništa. Dapače, kad je trebalo inštalirati u Požegi novog župana Davida grofa Ivanovića, zapriječiše to onaj zloglasni povjerenik osječki Kestler i požeški kapetan Langer i to pod izlikom, da se ne bi „hrvatski smet" (kroatisches Gesindel) ugnijezdio u Slavoniji, gdje i onako Hrvati imadu dosta svojih pristalica. Ipak je nešto kasnije (u martu 1698.) obavljena inštalacija, ali uza sve to, ipak je uprava zemlje ostala u vojničkim rukama.[20] Prava kraljevstva krnjila su se gdje su se samo mogla, te sabor hrvatski morade iza-

[18] O. c. pg. 132—133.
[19] O. c. pg. 171.
[20] Lopašić: o. c. pg. 163.

brati kapetana grofa Keglevića i podbana Petra Gotala kao svoje izaslanike, naglasujući im, da vazda imadu pred očima prava kraljevstva hrvatskoga i da prosvjeduju protiv svakog krnjenja teritorija hrvatskoga. Podjedno primi Gotal od sabora naputak, u kojem mu se preporučuje, neka progje zemljom, neka uredi sudove neka bude svugdje glavom nazočan, jer da će malo naći u zemlji ljudi vještih pisanju i hrvatskim zakonima. Gotal je imao namještavati svećenike po županama, a heretike goniti iz zemlje. Osijek mu bude odregjen za sjedište, gdje je sabor naumio da uredi kraljevski sud.[21] No od svega toga i opet ne bude ništa. Tek što je sklopljen s portom mir u Karlovcima, dakle kad nije više trebalo hrvatskih mišica, pogje sve starim putem. „Ugarska i Hrvatska i Turkom otete zemlje mogle bi kralju otvoriti nova vrela prihoda, veli osnova ministra kardinala Kolonića. Prijašnjim svjetovnim vlasnicima nije cesar dužan da povrati zemlje, jer da su njegovim novcem i krvlju njegove vojske predobite. Moglo bi se ipak svjetovati, da im kraljevskom milošću i darežljivošću zemlje prepusti, ako poveljama svoje pravo dokažu, ali podjedno imadu oni položiti prisegu vjernosti, plaćati porez, primati vojsku na stan i nositi sve druge javne terete. Svećenstvu neka se po kanoničkom pravu dobra vrate, no oni da nose javne terete. Dobra o kojima nitko ne iskazaše pravo svojine, neka se podnipošto ne dadu u upravu komore, jer ne bi ništa nosila, već neka se dražbeno prodade najboljem kupcu bez obzira na stališ, narodnost i vjeru.“ Ova nam osnova tumači kraljev otpis, čitan u saboru hrvatskom dne 8. marta 1705., gdje se veli: „Svi oni koji u novoosvojenim krajevima županija . . . križevačke, vero-

---

[21] Smičiklas: Povjest hrvatska, Vol. II. Zagreb 1879. pg. 250 i Oslobogjenje Slavonije pg. 171.

vitičke, vukovarske i požeške imadu pravo tražiti nekadašnja imanja, neka se dne 2. maja jave pred povjerenstvom sastavljenim od njegovog Veličanstva, gdje će imati pravo svoje nedvojbeno dokazati, ako ne dogju, imadu o pravu svojem za uvijek zamuknuti". Kako su za vrijeme dvjestagodišnjeg ratovanja mnogi hrvatski rodovi „za uvijek zamuknuli", to se sada otvoriše vrata rodne Slavonije, sinovima tugjeg naroda, da tamo našem gospoduju.[22]

Potom pristupi godine 1702. komora pobližoj organizaciji, ne obazirajući se ni malo na pravedne zahtjeve hrvatskog sabora. Prvo i prvo bude sva Slavonija točno popisana obzirom na žiteljstvo i stanje njihovog imetka,[23] dakako poradi poreza, a onda razdjeljena u deset okružja: Djakovo, Požega, Pakrac, Voćin, Verovitica, Valpovo, Osijek, Vukovar, Ilok, Petrovaradin; zemljište uzduž Save pripade izravno kralju. Čitava zemlja pako sačinjavaše posavski generalat sa sjedištem u Osijeku, te jednim generalom u Petrovaradinu. Prvi je zapovjednik u Slavoniji bio baron Schlichting, koji umah dade posagraditi od Gradiške do Morovića uzduž Save nebrojene čardake, sve od po do po sata jedan udaljen od drugoga, a u njemu po trideset momaka. Šest čardaka činilo je jednu kumpaniju. I ostalo žiteljstvo bilo je razdjeljeno u vojnička odjeljenja, te dužno do starosti služiti.[24] Sudbenost je isto tako ostala u vojničkim rukama, jedino što su generalu uz bok stavljeni nekoliki gragjanski i vlastelinski prisjednici, ljudi vični narodnim običajima.[25]

---

[22] Smičiklas: Povjest hrv. II, pg. 250—251.

[23] Te je popise objelodanio Smičiklas: Oslobogjenje Slavonije. Vol. II (Monumenta).

[24] Vaniček: Militärgrenze Vol. I. pg. 128—130.

[25] Vaniček: o. c. pg. 137.

No ovo je vojničko činovništvo bilo u početku veoma loše plaćeno, tako da je nastojalo sebi otvoriti druge izvore redovitog dohotka. Oni su gotovo svagdje uz svoj službeni posao još i meso sjekli, te točili vina i rakije. Točarinsko pravo naročito sebi prisvajahu zapovjednici Broda, Gradiške i Rače. Tako je primjerice brodski zapovjednik Ivan baron Trenk, otac našeg Franje, to pravo vršio kao neki monopol ne samo u gradu, već i po okolici. Mimo toga uzimali su vojnički upravitelji i od mesara po komadu stanovit kvantum mesa, tobože kao dobrovoljni prinos, a na uskrs i duhove napunili su na taki način i svoje hambare žitom, a staje zoblju i sijenom. Šta više i njihovo zemljište imao je narod badava da obragjuje. U tom se osobito odlikovao već pomenuti Ivan baron Trenk. On je redovno uzimao od svakog vola po sedam groši, sijena bez obzira otimao kapetanima, a na vašarima pobirao daću gotovo od svake donesene robe.[26]

Ovoj nevaljaloj upravi htjelo se svakako doskočiti. Godine 1727. pokuša grof Oduyer neke reforme, ali bez pravog uspjeha.[27] Slavonija postajala je sve siromašnijom i jadnijom, tužbe stizavale svaki dan, narod se stao i opet razbjegavati, a mnogi uskočiše u hajduke. Godine 1733. postade grof Khevenhüller slavonskim zapovjednikom, muž plemenita značaja i visokih umnih sposobnosti. Odmah iza prvog svog putovanja po zemlji uvjeri se, da je „skroz zapuštena (abandonirt), jer nitko ne pomaže blagostanje i napredak cesarskoj kući toli odanog i toli zaslužnog hrvatskog naroda“. Onda nastavlja: „Slavonija stenje pod teretom velikih daća, pak ukonačenja vojske, nabave drva za garnizone i pečenja opeka. S obećanom naplatom izvanrednih posala, tje-

[26] O. c. pg. 191—192.
[27] O. c. pg. 203—207.

raju se najveće zloporabe. Tim se teretima pridružuju još i robota za zidanje desetero kasarna, predprege (Vorspann) za prolazeće vojnike, te kuluk za vlasteline, što ga u naravi podmiruju. Gulenje naroda ide tako daleko, da vlastelini, osim što uzimaju za pristojbe od zemalja po 11 for., za otkup robote 8 for. i za kiriju 3 for., sile seljake još i na argatluk godišnji od dvanaest dana. Mimo toga strani vlastelinski činovnici i zakupnici umnožavaju nevolju i time, što bez obzira na to, da je narod već isisan, izmišljavaju još i nova sredstva za iznovično gulenje, ne bi li zadovoljili na taj način svoje nečovječno koristoljublje. Konačno tome se još pridružuje i nezakonito uredovanje komorskih činovnika. Globljenje tog nečuvenog činovničkog pašovanja natjera narod tako daleko, da su se mnogi oci sa svojim sinovima iz zdvojnosti odmetnuli u hajduke ili pobjegli iz zemlje. Nevolja je pako samo još gora, što o pravoj trgovini nema ni govora u zemlji. Ni ono malo čim zemlja ragja ne može čovjek unovčiti. Vlastela izvuku sav novac iz zemlje, a jedini je onaj, što ga primaju vojnici kao plaću. Gulenja zakupnika tridesetnice, te komorskih činovnika, pa davanja svećenstvu, ispiše narod do kostiju“.

Sada bude Slavonija na novo organizovana; ona bi razdjeljena u dvadeset pješačkih kapetanija sa 10.179 momaka i dvanaest husarskih kumpanija sa 1504 momka. Od ovih je jedna trećina imala da služi van domovine, druga kod kuće, a treća je mogla obragjivati polja Svi nameti i kontribucije budu dokinuti, a podjedno i proglašen „regulament“ glede vladanja časnika i vojnika. One prije pomenute zloporabe zapovjedničke budu najstrože zabranjene. Slavoniji bude podjedno stavljena na čelo neka vrsta zemaljske vlade u tako zvanom zemaljskom odboru, kojem je bio predsjednikom „Generalamtsverwalter“ u Osijeku. Politička i financijalna uprava

potpade pod komoru, a vojnička cesarskom ratnom vijeću. Time se bar nekako kušalo ublažiti grozne upravne nevolje, a general Khevenhüller ostade s toga narodu kroz dugo godina u najljepšoj uspomeni.[28]

Kao što su upravne prilike bile žalosne, tako je i s crkvenim, kako katoličkim tako grčko-istočnim, za sada još traljavo, što konačno nije čudo iza dugotrajnog muslimskog vladanja.

Katolici bili su porazdjeljeni megju četiri biskupa i jednog nadbiskupa, biva zagrebačkog, pečujskog, bosansko-djakovačkog i srijemskog, te primasa ostrogonskog. Zagrebačkoj biskupiji, koja je najveći prostor obuhvatala, bile su istočne susjede pečujska i bosansko-djakovačka biskupija. — Od njih dijelila ju je linija što je pošla sjevero-zapadno od savskog kuka Buruma izmegju Šamca i Babine grede na Bić potok, a onda uz isti potok nekako do sela Topolja, gdje je zakretala na sjever k Dilj-gori, kojom se uspinjala do vrha Tromegje (441 m.); odavle silazila je malko istočno na izvor Vuke-potoka, kojim se spuštila u ravnicu izmegju Podgorača i Bračevaca, od kuda je tekla svegj sjevero-zapadno izmegju Breznice i Koške, Klokočevaca i Kućanaca, Crnca i Kapelne, te svršila na Dravi izmegju Moslavine i Viljeva. Na tom velikom prostoru bile su rasijane ove župe: Megjurić, Lipovljane, Jazavica,[29] Mitrovica,[30] Orubica, Siče,[31] Oriovac, Kobaš, Dubočac, Brod, Svilaj, Šamac,[32] Kopanica, Garčin, Vrhovina,[33] Dubovik,[34] Zagragje,[35] Podvinje, Sibinj, Vero-

[28] O. c. pg. 236—254.
[29] Danas filijal župe Raić.
[30] Danas filijal župe Velika.
[31] Danas filijal župe Nova Kapela.
[32] Danas filijal župe Babina greda.
[33] Danas filijal župe Trnjani.
[34] Danas filijal župe Podcrkavje.
[35] Danas filijal župe Bučje.

*

vitica, Požega, Pleternica, Vrćin dol,[36] Sesvete, Kutjevo, Kaptol, Velika, Stražeman, Voćin. Orahovica, Sopje, Sladojevci, Pakrac, Skenderovac, Cernik i Našice."[37] Druga je biskupija bosansko-djakovačka, koja je podjedno i najmanja. Na jugu i zapadu graničila je sa zagrebačkom, a na sjeveru i istoku sa pečujskom, od koje ju je dijelila Vuka od Bračevaca sve do Koritne, gdje se granica spuštala na jug izmegju Semeljaca i Markušice, te Vrbice i Mikanovaca na Bić-potok. Prvom polom XVIII. vijeka imala je u svemu tek četiri župe: Djakovo, Gorjan, Vrbica i Vrpolje.[38] Kud i kamo prostranija i većim brojem župa snabdjevena bila je biskupija pečujska. Ona se prostirala zagrebačkoj na istok izmegju Drave, Dunava i Save sve do Iloka, odakle je ravnom crtom povučenom na ušće Bosuta u Savu graničila sa srijemskom. Župe su joj bile: Brogjanci, Petrijevci, Valpovo, Donji Miholjac, Babina greda, Vinkovci, Nuštar, Otok, Cerna, Nijemci, Ivankovo, Županja, Jankovci, Lovas, Sotin, Šarengrad, Tovarnik, Vukovar, Kukujevci, Drenovci i Morović.[39] Najistočnija bila je susjeda pečujska, biskupija srijemska, u kojoj su bile ove župe: Ilok, Petrovaradin, Zemun, Hrtkovci, Sot,

[36] Danas filijal župe Buk.

[37] Do godine 1780. još su u drugoj poli XVIII. vijeka kreirane ove župe: Nova Gradiška (1755.), Stara Gradiška (1779.), Gradina (sv. Ilija 1762.) i Lukač (sv. Luka 1762.). Gl. Krčelić: Notitiae praeliminares pg. 401.

[38] M. Pavić: Josip Antun Čolnić, biskup bos.-djakovački. (Glasnik biskupije bos.-djak.-srijem. 1895. pg. 124.) Do godine 1780. još su uredjene ove župe: Piškorevci (1758.), Punitovci (1767.), Semeljci (1754.) i Trnava (1758.), gl. Schematismus cleri dioecesium bos.-diac.-syrm. Diacovae 1892.

[39] Do god. 1780. novo su utemeljene župe: Čepin (1769.), Marijanci (1764.), Šljivoševci (1767.), Novak (1787.) i Račinovci (1779.). Gl. Schematismus cleri dioecesis Quinqueecclesiensis. Quinque-ecclesiis 1893.

Kamenica, Ruma, Mitrovica, Karlovci i Slankamen.[40] Nadbiskupija ostrogonska imala je u Slavoniji jedino sve tri osječke župe s administraturom u Almašu.[41]

Od ovih biskupa imali su svoje sijelo u Slavoniji dvojica: bosansko-djakovački u Djakovu, gdje su njegovi prešasnici jur sjedjeli tamo od druge pole XIII. vijeka, pa srijemski, najprije u Kaptolu kod Požege (do 1743.), a onda u Petrovaradinu (do 1773.). Doduše srijemski biskup Franjo Vernić počeo je graditi rezidenciju svoju u Zemunu, ali kako izgradnju, tako i naum njegov, osujeti nemila smrt. Njegov nasljednik, vrijedni i zaslužni Ladislav Szörényi, kolebajući neko vrijeme izmegju Iloka i Petrovaradina, riješi se konačno za to posljednje mjesto.[42] Kad uvažimo, da je zagrebački biskup došao po prvi puta u Slavoniju tek 1730., a to je bio Gjuro Branjug, pa i onda samo s namjerom da svojoj vlasti prisvoji cijeli brodski kotar, Levanjsku Varoš, Musić-selo i Lapovce,[43] biskup srijemski Vladislav Szörényi pako godine 1735., biskup pečujski Gjuro Klimo godine 1754., a nadbiskup ostrogonski uopće nikad, onda nam ne će biti teško da prosudimo, kako je katoličko slavonsko žiteljstvo ostalo baš zanemareno u duhovnom pogledu. Još je najviše djelovao bosansko-djakovački biskup, tako je Gjuro Patačić prvi puta iza mohačke nesreće, dakle iza kakih dvjesta godina, podijelio svetu potvrdu 1704. u Djakovu, Osijeku i Brodu, a 1706. i 1707. u Iloku i Petro-

---

[40] M. Pavić: Biskupija srijemska (1699.—1773.). Glasnik bisk. bos.-srijem. 1897. pg. 145—146 i 151—152.

[41] M. Pavić: Gjuro Patačić, biskup bos.-djak. (1703.—1716.). Glasnik bisk. bos.-srijem. 1896. pg. 74—75. Krčelić: Notitiae praeliminares pg. 402.

[42] M. Pavić u Glasniku 1897. pg. 129.

[43] O. c. pg. 77 i 200.

varadinu.[44] Do osnutka kaptola nijesu u prvoj poli XVIII. vijeka obje biskupije bosansko-djakovačka i srijemska ni dospjele, šta više srijemska ga nije nikad ni imala, jer je prije izgubila svoju samostalnost (1773.). Bosansko-djakovačka osnova ga tek godine 1777., iza što joj je pripojena srijemska. Istina, biskup djakovački Petar Bakić naumio je godine 1725. da uredi kaptol s jednim prepozitom i tri kanonika, pa se u tu svrhu obratio na ugarski namjesnički konzilij i preko njega na Karla VI. (III)., no unatoč toga što je obećao, da će dotaciju kapitulara osigurati iz vlastitih dohodaka, ipak ni namjesništvo, ni vladar nijesu htjeli da ispune Bakićeve želje.[45]

S crkvama božjim u to je doba prava žalost. U Djakovu, u sijelu biskupije, nije bilo iza izgona Osmanlija ni kapelice, pa s toga junački biskup Nikola Ogramić pretvori ondješnju Hadži pašinu džamiju u kršćansku crkvu;[46] to isto uradio je i s drugim nekim mošejama u mjestu. Inače je bilo u cijeloj biskupiji tek sedmero starih ruševnih crkava i to u Vrpolju, Dubravniku, Dragutinu, Selcima, Slobodnoj vlasti, Mikanovcima i Drenju, gdje se tek za nuždu mogla obavljati služba božja. S toga su svećenici ponajviše služili sv. misu po privatnim kućama, osobito za blagoslova novog stana, ili bi ljudi na prostom polju slupali od dasaka kaku sobicu, a malo po malo i čitave kapele.[47] Još je biskup Josip Antun Čolnić godine 1751. našao ponajviše drvenih i blatom omazanih crkvica, neke bez tabernakula i ciborija. Dakako sakristije nije imala ni jedna, već prosto uzan prostor za glavnim oltarom, šta više

[44] O. c. pg. 58.
[45] O. c. pg. 184.
[46] To je današnja sjemenišna crkva.
[47] O. c. pg. 57—58.

bilo ih je i bez baptisterija, a sve su bile bez konfesionala. Ruho crkveno bilo je dakako svagdje oskudno.[48]

Razumljivo je, da su se bosansko-djakovački biskupi u početku ponajprije pobrinuli za dostojnu katedralu i rezidenciju. Toga se posla odmah prihvatio Gjuro Patačić Od negdašnje katedrale opažali su se samo temelji, a na ovima počeo je biskup 1708. graditi novu crkvu, te podiže u njoj tri oltara. No čitavoga zidanja ne dovrši još ni njegov nasljednik Petar Bakić, već tekar Čolnić. Njegovo je djelo služilo sve do izgradnje današnje velebne katedrale, s kojom je na vječna vremena spojeno dično ime vladike Strossmayera. Još je gore bilo s rezidencijom. Gjuro Patačić nije našao baš ništa, pa s toga sagradi nekakvu drvenu sitnu kuću za svoje prebivalište, koja je i Čolnića dočekala, no taj se odmah baci na gradnju (1753.) solidne zidanice, na kojoj se radilo punih deset godina, te djelomice još i danas služi.[49]

U srijemskoj biskupiji nije takogjer bolje bilo, dapače još i gore. Biskup Szörényi naišao je na same razvaline starih hramova božjih; tako u Iloku, Slankamenu, Karlovcima i Mitrovici. Za rezidenciju svoju kupio je 1743. neku jednokatnu kuću za 3.500 for., te je upriličio za kuriju i otvorio u njoj domaći oratorij sv. Petra.[50] Zagrebačka i pečujska biskupija imale su iste prilike; tek franjevački manastiri imali su svoju crkvu.[51] Još je najbolje bilo u Osijeku. Tude posveti Gjuro Patačić 1704. zidanu crkvu sv. Mihajla sa kapelom sv. Franje u tvrgji kraj „valpovačkih vrata", a 1709. blagoslovi temeljni kamen sadašnje franjevačke crkve.[52]

---

[48] M. Pavić u Glasniku 1895. pg. 130 i 140.

[49] Glasnik 1896. pg. 73, 183 i Glas. 1895. pg. 73.

[50] Glasnik 1897. pg. 137.

[51] Krčelić: o. c. pg. 401.

[52] Glasnik 1896. pg. 75. Kad je franjevačka crkva dovršena, prenesoše redovnici u nju i sliku Gospe čudotvorne. „Ovaj lik

Po svim biskupijama u Slavoniji prvom polom XVIII. vijeka kler je bio uz vrlo neznatne iznimke isključivo redovnički i to franjevački, a samo u Osijeku jezuitski, a u Zemunu kroz kratko vrijeme kapucinski. Franjevci bili su biskupima odista jedina pomoć. Leopold I. odredio je dne 23. augusta 1703., da se braći sv. Franje ostave sve župe i samostani u osvojenoj Slavoniji megju Savom i Dravom, i to poradi oskudice sekularnog klera, kako vladar izrično naglasuje. Ova diploma osele je temelj svim povlasticama redovnika provincije bosanske naročito obzirom na pastvu u Slavoniji prvom polom XVIII. vijeka. Nju su ponovili i sinovi Leopoldovi, Josip I. dne 5. novembra 1705., te Karlo VI. dne 28. maja 1712. Na toj osnovi obnovljeni su od 1705. do 1719. gotovo svi franjevački samostani, a i njihova administratura župa. Dakako s toga nije čudo, da je njihov broj bio u to doba vrlo velik; računa ih se sveukupno do tri sta redovnika.[53] Kao nužna naučna priprava tražio se kod

Bl. Djevice stojao je u XVII. vijeku u kapeli blizu Juda (kod Šikloša), od kuda bi prenesen u Šikloš. Kada je u proljeću 1703. buknula buna Rákóczy-jeva, ponese ju Henrik Beuna, direktor dobara u Šiklošu u Osijek i predade franjevcima na štovanje i čuvanje. Redovnici postaviše sliku u svoju crkvu, a Osječani s okolicom počeše se skupljati oko čudotvornoga kipa, pripisujući zagovoru Majke Božje, što je grad i zemlja sačuvana od ustanka i od pošasti, koja je tih godina kod nas harala. Čim je buna jenjati počela, htjede Beuna povratiti sliku kapeli u Judu. Proti tomu se dignu Osječani s molbom na cara Josipa I. da ne dade kipa prenijeti (10. prosinca 1710.). Vladar zapita Patačića za mnijenje, a biskup potvrdi molbu Osijeka (19. siječnja 1711.), jer je u Osijeku kako mjesto sigurnije, tako i veće štovanje naroda, nego li u Judu (mjestu kalvinskom), te puk iz cijele Slavonije dolazi na proštenje u Osijek". Ibidem.

[53] Taube: o. c. pg. 75. računa godine 1777. njihov broj na 1.200, što je svakako pretjerano.

njih studij filozofije i teologije, koji bi svršavali po samostanima ili u Italiji. Studija generalnih nijesu naši redovnici u prvo doba još imali. Definitorij je na skupštini u Osijeku, dne 19. januara 1708, odlučio osnovati u samostanu našičkom školu gramatikalnu, a tu je odluku potvrdila i vrhovna uprava reda dne 23. juna 1708. Novicijati uvedeni su u Brodu i Iloku.[54]

Franjevački su tihi samostani razasuti bili po čitavoj zemlji, u Našicama, Požegi, Brodu, Staroj Gradiški, Cerniku, Velikoj, Valpovu, Osijeku, Djakovu, Kopanici, Vukovaru, Šarengradu, Iloku, Petrovaradinu, Zemunu i Rumi. Neki su od ovih manastira prastari, dok su pojedini iz prve pole XVIII. vijeka. Tako vukovarski; on je nastao od konventa u Baču. Kad je naime za Rákóczyjeve bune samostan bački porušen, pregjoše braća iz njega preko u Vukovar, gdje su za nuždu sagradili kapelu i rezidenciju. Tu su redovnici ostali sve do godine 1715. Povrativši se u Bač, ostave u Vukovaru svoga namjesnika s nekoliko braće Poslije malo godina (1722.) sagragjena je crkva u Vukovaru, a samostan priznat pravim konventom (1729—1730).[55]

Unatoč svega što su franjevci sebi stekli velikih zasluga za vjerski odgoj naroda, ipak se doskora pojavi želja, da im se župe oduzmu i predadu svjetovnom kleru. Srijemski vikar, Dubrovčanin Luka Natalis, župnik u Nijemcima, prvi zače boj. I kod bečkog nuncija Piazze i kod pape Klimenta XI. tuži on 1712. franjevce s neukosti i nemara, pa da bi ih trebalo zamijeniti s klerom svjetovnim po župama. Šta više, Natalis pogje iz Vukovara u Beč da tužbu i usmeno saopći, dok provincijal Petar Pastirević pohiti u Požun, gdje se imao sastati sabor i okruniti Karlo, ne bi li vikareve namjere

[54] Glasnik 1896. pg. 88.
[55] Glasnik 1896. pg. 80.

osujetio. Pastirević je uspio. Pomenuta protekcijonalna diploma kraljeva od 28. maja 1712. bila je odgovor Natalisu na njegove tužbe.[56] No jednom započeta akcija ipak ne zape. Već četiri godine iza toga, dne 29. marta 1716., morao je komorski inšpektor za Slavoniju Aleksandro Kalanek svečano izjaviti, da su sve podvale učinjene kod propagande u Rimu, naprosto grube izmišljotine nekih zlobnih duša.[57] Megjutim se i novi biskup bosansko-djakovački Petar Bakić pridruži četi franjevačkih protivnika. On ih opisa u Rimu, da su neuki i u službi nemarni, pa s toga ih treba maknuti sa župa. Sada potraži propaganda izvješće od bečkog nuncija, a nuncij od biskupa zagrebačkog Gjure Branjuga, srijemskog Franje Vernića i pečujskog Franje Nesselroda, jer su oni imali jurisdikciju po Slavoniji. No biskupi jednoglasno odgovore, da su redovnici sv. Franje po crkvu velezaslužni, vični puku i običajima, od naroda štovani i ljubljeni, tako da bi se taj mogao, kad bi braću maklo sa župa, smutiti i pobuniti. Dakako gori poraz nije Bakića mogao stići od toga (1724). Posljedica bila je ipak to, da je sljedeće godine otvoren i u djakovačkom samostanu studij filozofije,[58] a 1735. u Osijeku studium generale.[59]

No sve uzalud; godine 1746 već se ozbiljno stalo raditi o sekularizovanju franjevačkih župa. Provincijal Franjo Ivanović ovako bugari slavonskim gvardijanima iz Beča dne 5. jula rečene godine: „Znajte dobro, da su se dogovorili svi biskupi megju sobom, da nam pootimaju sve župe jednu za drugom po provinciji; mi

---

[56] Glasnik 1896. pg. 88.

[57] Fermendžin: Acta Bosnae ecclesiastica. Zagreb 1892. pg. 546—547.

[58] Glasnik 1896. pg. 184.

[59] O. c. pg. 208.

s njima sami nismo se vrsni tirati, nego sam našao ovdi četiri protektura, jaku gospodu, koji imadu veliku oblast apud aulam et regiam maiestatem, koji će braniti od biskupa i naša privilegija in vigore uzdržati... Ovi protekturi naučiše me, da bi vrlo dobro bilo, da od svega naroda našega toliko krstjana, koliko ristjana, imademo testimonia authentica in scriptis, da s nami sav narod naš jest kontenat, niti drugoga želi imati pastira od duša, nego nas fratre, koji od toliko stotina godina njima virno u duhovnim stvarima svima jesmo služili s prolitjem mnogim naše krvi u vrime tursko, tako i sada vas naš narod ilirički želi imati nas fratre pastire svojih duša, a ne želi popova niti drugih inostranaca . . . Na ovi način od sviju župa i sela . . . što brže uzmite atestationes authenticae . . . Ako će biti trideset i više takih atestaciona, koliko od krstjana, toliko od ristjana, jer ovi protektori rekoše mi, da i racki atestationi vrlo će nam uprt u kola; po ovime poznati će kraljica, da istim Vlahom mi fratri jesmo addicti i da mlogo moremo kod istih Vlaha za kuću austrijsku . . . jer ako su Vlasi malo u zakonu od naših odiliti, ništa ne manje nimalo nisu odiliti u narodu, nego istoga naroda iliričkoga kako i mi. Znajte dobro, ako ovakove atestatione od svega naroda našeg pošaljete mi, ništa ni male mrve biskupi ne će moći protiva nami i biti će blago našemu svemu narodu, kako krstjanskom, tako ristjanskom. Na sve strane sada pišem knjige baš na ovi način, patrijari i vladikam ristjanskim. Ovdi je gospodin vladika pakrački s kojim sam se dogovorio i on je veoma kontenat i dati će taki atestacion nami u pomoć".[60] Ova je složna akcija pomogla; već 31. jula

[60] Fermendžin: o. c. pg. 551–553. Ovo je pismo vrlo značajno obzirom na pojam o jedinstvu naroda našeg, što ga ima Ivanović.

1746. oslobodi kraljevski komesar Aleksander grof Patačić od Zajezde franjevce od svakog poreza na imetak samostanski, a 23. augusta iste godine naloži Marija Terezija srijemskom biskupu Szörényiju, da nipošto ne dira u njihove župe, dok 23. februara 1752. dvorsko ratno vijeće povjeri katoličke župe po krajini isključivo redu franjevačkom. I tako izvojštiše revni „ujaci" narodni pobjedu, ali dakako samo na kratko vrijeme.[61]

Kako je bilo s prihodima svećeničkim? Držim da nije teško sebi istumačiti zašto su bili tako slabi. Opustošena i zanemarena polja siromašnog naroda, isisanog od komore i vlastelina, mali opseg specifično slavonskih biskupija, naime bosansko-djakovačke i srijemske, sve nam to jasno govori. Srijemski biskupi dobivali su od kaptolske prepoziture sv. Petra kod Požege na godinu do 1.700 for., a tek od godine 1723. primali su još od komorskog nadzorništva kao oštetu za desetinu do 1.200 for., dakle ukupno kakih 3.000 for.,[62] a toliko se računao i dohodak biskupa bosansko-djakovačkog.[63] Kad je 1777. u Djakovu uregjen kaptol za sjedinjenu djakovačko-srijemsku biskupiju s jednim prepozitom i tri kanonika, primao je prepozit na godinu 800 for., najstariji kanonik 600 for., a ostali po 500 for.[64] Kaki je tek dohodak nižeg klera bio! Tek ono što je sebi isprosio, tako da Taube veli, da su franjevci upravo dodijavali narodu,[65] no to će biti pretjerano, jer je narod svojim dobrotvorima bez sumnje rado davao štogod od svoje sirotinje, a oni su za cijelo i malim bili zadovoljni.

---

[61] O. c. pg. 553—559.
[62] Glasnik 1897. pg. 129.
[63] Glasnik 1895. pg. 138.
[64] Taube: o. c. pg. 74.
[65] O. c. pg. 75.

Još treba da nešto kažemo o Jezuitima i Kapucinima. Glavno je sijelo jezuitsko bila Požega, a onda se nastaniše u Osijeku (1694.) gdje su imali sve tri župe u svojim rukama[66] i u Petrovaradinu. Oni su po školstvo od velike zasluge, jer obje gimnazije i ona u Požegi i u Vinkovcima (prije u Petrovaradinu od 1766.) njihovo su djelo. Prihod primali su od sela Almaša i od kutjevačkog vlastelinstva, što je njima pripadalo. Dakako dokinućem reda ostaviše Slavoniju.[67] Kapucini se nastaniše u gornjem Osijeku (1703), gdje su ostali sve do danas, pa i u Zemunu, no tek za kratko vrijeme (od god. 1728. do 1739.), gdje su imali upravu župe. Njih naslijediše Franjevci.[68]

Biskupija bosansko-djakovačka ostala je u svojim tijesnim granicama sve do godine 1773. Tada joj bude priklopljena bulom pape Klimenta XIV. od 9. juna biskupija srijemska, te s toga i nosi danas naslov „bosansko-djakovačke i srijemske". Tri godine za tim dodijeli joj Papa Pije VI. bulom od 12. maja 1776. sve tri osječke župe s administraturom almaškom, a poslije četiri godine dodade joj isti papa bulom od 11. augusta od pečujske biskupije sedamnaest župa, a od zagrebačke deset i time bi u jedared od osam župa biskupija povećana na preko pedeset. Naravna stvar, od tada nastaše bolji dani i po puk i svećenstvo katoličko u jadnoj Slavoniji.[69]

---

[66] Današnja nutarnjo-gradska župna crkva, franjevački samostan i župni dvor, bili su njihova rezidencija s crkvom. Franjevački samostan bio je prije u današnjoj tako zvanoj „Franziskaner-Kasern".

[67] Gl. o njima Glasnik 1897. pg. 152 i 75. Krčelić: o. c. pg. 402.

[68] Glasnik 1896. pg. 75. i 1897. pg. 152.

[69] Schematismus djakovačke bisk. pg. 67. Otkinute pečujske župe bile su: Babina greda, Vinkovci, Nuštar, Otok,

Pored katoličkog klera na prvom je mjestu onaj crkve grčko-istočne, kojoj su pripadali doseljeni Srbi.

Da je bilo pripadnika orientalne crkve na teritoriju današnje Slavonije jur davno prije dolaska patrijara Čarnojevića, o tom ne može da bude sumnje, šta više za njih se u jednom papinskom pismu iz prve pole XIII. vijeka izrično veli, da je bilo megju njima i Slavena. Megjutim kako se zajedno vežu s **Grcima**, to držimo, da su ti Slaveni bili Hrvati, koji ostaviše katolicizam u doba vizantinskog vladanja u Srijemu za silnog cara Manuela Komnena (1141—1180.). Mora da ih je bilo veće mnoštvo, pošto nas papino pismo iz istog vremena upućuje, da su imali i episkopiju svoju.[70] Ali pokraj katoličkog biskupa srijemskog sa sjedištem u Banoštoru (od 20. januara 1229.), nije se mogao dulje održati grčko-istočni episkop, a s njime i vjernici njegovi. Tužnim Kosovom (1389.) promijeni se opet sve; od sada stade turska najezda Srbe siliti, da su počeli

---

Cerna, Nijemci, Ivankovo, Županja, Jankovci, Lovas, Sotin, Šarengrad, Tovarnik, Vukovar, Kukujevci, Drenovci i Morović; zagrebačke: Brod, Svilaj, Šamac, Kopanica, Garčin, Vrhovina, Dubovik, Odvorci, Podvinje i Sibinj. Prema tome neispravna je vijest, što se češće čuje, da je djakov. biskup Mate Krtica, nadajući se postati pečujskim biskupom, od djakovačke dijeceze otkinuo današnje pečujske župe u Slavoniji, te ih onamo dodijelio baš protivno, čitav prirast svoj ima Djakovo baš njegovom neumornom nastojanju i zauzimanju da blagodari, ne obaziruć se na to, da djakovačka biskupija prije god. 1773. nije u svem imala više od ciglih osam župa u neposrednoj svojoj okolici, tako zvanoj Djakovštini.

[70] Epist. Gregorii IX. d. d. 3. martii 1229: „Sclavi et Grecci qui inhabitant terram illam (citeriorem Sirmiam) — in maiori ecclesia, quam terrae illius homines, episcopalem appellant, quae graecorum ritum tenet et mondum sedi apostolicae obvedivit". Kukuljević: Regesta CDS saec. XIII. Zagreb. 1896. pg. 68 br. 233.

ostavljati svoju ugroženu domovinu, te prelaziti u Slavoniju i Ugarsku. Prvo izvjesno naselje srpsko pada u godinu 1404. na dunavskom ostrvu Čepelju niže Budimpešte, gdje je potom osnovan manastir Kovin.[71] Nema sumnje, da je despot Gjuragj Branković mnogo Srba naselio po svojim slavonskim imanjima, a tako su radili i njegovi nasljednici. Ali kad se uzme jedno s drugim, ipak sva ova naselja prije mohačke bitke (1526.) nijesu bila osobito brojna prema katoličkom pučanstvu. U to doba pada utemeljenje dviju srpskih manastira, jedinih prije turskog posvoja, Krušedola i Hopova. Krušedol podigao je arhiepiskop Maksim, po povratku svom iz Vlaške, pomoću vlaškog vojvode Joana Njegoja Basarabe, izmegju 1512. do 1516., a i za Hopovo kaže se, da su ga posljednji despoti srpski osnovali.[72]

Broj Srba koje su Turci u pomenutim pokrajinama zatekli, umnožio se znatno za gospodstva njihova neprestanim doseljivanjem i preseljivanjem iz Srbije i Bosne. Zemlja opusti i propade, narod se uz neznatne iznimke razbježa na sve strane, pa s toga su begovi uvlačili na svoje spahiluke Srbe, da im zemlju obragjuju. S narodom dolazili bi i kalugjeri iz manastira u Srbiji, Bosni i Dalmaciji, pa tako u to kobno doba nastaše u Fruškoj gori manastiri: Šišatovac, Kuveždin, Pribina Glava, Bešenovo, Jazak, Vrdnik, Remeta, Grgetek, Rakovac, Grabovac i Fenek na Savi, a u Slavoniji Ora-

---

[71] Gl. Szalay L. A magyarországi szerb telepek jogvisszonya az államhoz. Pest 1861. pg. 5.

[72] Srpska narodna tradicija baca utemeljenje pojedinih manastira redovito u pretjeranu starinu. Mi smo se u našem sudu potpuno poveli za kritičnim nazorom arhimandrita Ilariona Ruvarca u „Šematizam istočno-pravoslavne srpske arhidijeceze sremsko-karlovačke". Novi Sad 1884. pg. 5.

hovica i Pakrac.[73] Kako Turci nijesu priječili, da se p vladanju njihovom za grčko-istočne Srbe u Ugarsko i Slavoniji postave episkopi, to se pećki patrijar Maka rije (1558—1573.) posluži tim pravom. U Požegi sjedi je mitropolita za Slavoniju, a Srijem se pokorava mitropoliti biogradskom. Tako je ostalo do propas osmanlijske u našim zemljama i velike seobe patrija Čarnojevića. Sada bude cio požeški i srijemski distri cesarskom diplomom od 4. marta 1695., izravno d pitan samom patrijaru na njegovo izdržavanje, te po jedno mu na volju stavljeno, da uredi sebi rezidenci u manastiru Orahovici ili Vrdniku. No patrijar Ča nojević nije se ni u jednom ni u drugom nastanio, št više, nije ni imao stalne rezidencije za svog vijeka. Sa duže sad kraće, boravio bi u Sent-Andriji, Kovinu n ostrvu Čepelju, Sirču kod Pakraca, Dalju kod Osijek i Sečuju kod Mohača.[74]

Radi Srijema i Slavonije imao je patrijar Čarnojević i briga zbog crkvene unije. Unijaćenje počelo je za čudo veoma rano. Tek što je Slavonija samo djelomice bila oteta Osmanlijama, požuriše se kardinal Kolonić, biskup srijemski Jánny i novo-nadošlo komorsko i vojničko činovništvo, da nekolike pripadnike crkve orijentalne privedu k uniji, što im i uspije. Sada je trebalo namjestiti i unijatskog vladiku, oko kojeg će se vremenom okupiti i drugi. Diplomom od 30. marta 1688. potvrdi Leopold I. Longina Rajića za episkopa unijatskog u Srijemu, te podjedno bude naloženo svim za onda nazočnim Srbima u Srijemu, da se u vjerskom obziru imadu oko njega kupiti. Dakako dolazak Čarno-

---

[73] Ruvarac l. c. Prvom polom XVIII. vijeka još su utemeljena u Slavoniji dva manastira, sv. Ana kod Daruvara i Drenovac kod Voćina. No već god. 1777. izgubiše svoju samostalnost.

[74] Ruvarac: l. c.

jevićev dvije godine po tom, pobrka Kolonićeve račune. Longin Rajić ipak ostade u svojoj časti sve do smrti (početkom 1694.). Njega naslijedi cesarskom diplomom od 31. marta 1694. Petar Ljubibratić, arhimandrit i generalni vikar mitropolije biogradske i srijemske. Kako je još prije toga učinio Leopoldovoj vojsci neke usluge u Srbiji, to se sada, pouzdavajući se u dvor, bez bojazni stade opirati patrijaru Čarnojeviću. Glasno i odrešito zahtijevaše, da ga svi pripadnici crkve orientalne imadu priznati svojim crkvenim starješinom, na što se dakako potuži patrijar u Beču, ali time izazva tek, da je Leopold Petra Ljubibratića diplomom od 26. maja 1699. svečano potvrdio za vladiku u Srijemu i Slavoniji, da mu je pripoznao sve slobode i osobita prava što ih uživahu vladike u zajednici s Rimom, šta više on podvrgne njegovoj vlasti sve crkvene zgrade, sve arhimandrite, igumane, prote, parohe, svećenike i kalugjere po Srijemu i Slavoniji. Ovom se diplomom radilo patrijaru baš o glavi; s toga nije čudo, ako se sada stao domišljati, kako će napereni udarac odbiti. Čarnojević opravi svim crkvenim i gragjanskim dostojanstvenicima, što su bili pod njegovom vlasti, neku vrstu poruke, u kojoj im javi, šta se plete protiv njega i njegove crkve. Potom se Srbi sastaše na velik narodni zbor na dan sv. Andrije (30. novembra 1699.) u Kamenskom, te jednoglasno zaključiše, da se ni u čem ne će pokoravati Ljubibratiću. Time bjehu životne žile episkopu Petru podrezane. Po njegovoj skoroj smrti (2. juna 1704.), naslijedi ga sinovac protosingjel Joanićije Ljubibratić, ali tek onako da se kaže. Njega je imao posvetiti zagrebački biskup Martin Brajković za pakračkog vladiku; ali prije nego li je došlo do te svečanosti, pohita Arsenije iz Beča, gdje se tada nalazio, u Pakrac, nagovori Joanićija Ljubibratića da mu proda za tisuću for.

i rezidenciju i crkvu, te iduće godine na Spasov dan posveti u manastiru Krušedolu Sofronija Podgoričanina za episkopa pakračko-slavonskog. Da je starcu patrijar posao potpunoma uspio, vidi se otale, što je car Josip I morao i episkopa i novu episkopiju dne 19. septembra 1708. potvrditi. Nesugjenog vladike Joanićije nestade netragom; pričalo se, da ga je patrijar odstranio ća u Moskvu. I tako eto bude protiv svakog očekivanja dvorske komore osnovana pakračka episkopija, a svaka akcija u pogledu unije bi napuštena.[75]

Patrijar Čarnojević prestavi se u Beču dne 27. oktobra 1706., a na to bude krajem 1707. sazvan sabor u manastir Krušedol radi izbora novog arhiepiskopa. Sabrani zastupnici prvo i prvo imenuju carsku (vojničku), svjetsku (civilnu) i sveštenu obitelj. Onda odrede da manastir Krušedol ima „byti kathedra mitropolitskaja vsemu sloveno-serbskomu našemu narodu, pod vlastiju svjetlago rimskago ćesara byvaemomu", a po tom na sv. Jovana 18. januara 1708. u prisustvu carskog komesara, Hristofora Ignaca pl. Garijana i Rala, izaberu Isajiju Diakovića.

[75] O tom gl. Fiedler: Beiträge zur Union der Valachen in Slavonien und Syrmien. (Archiv f. österr. Gesch. Vol. 37. Wien 1867. pg. 105—145.) S tim je dogagjajem bez sumnje u vezi i to, što je prigodom smrti srijemskog biskupa Franje Jánnyja (1703.) odredio primas ugarski kardinal Kolonić, da se osnuje zaklada od 20.000 for. za odgoj trojice mladića podrijetla srpskog, ruskog i rumunjskog u slovačkoj Trnavi. Prema namjeri zakladnikovoj, imali su isti, posvetiv se stališu svećeničkom, širiti katolicizam, odnosno uniju, megju Srbima, Rusima i Rumunjima u Slavoniji i Ugarskoj. Pavić u Glasniku 1897. pg. 128. — Tek godine 1773. opet se stalo u Rimu razmišljavati o uniji u Slavoniji, te je tom zgodom Osijek bio odabran za sijelo budućem biskupu. No, kako je poznato, od čitave stvari ne bude ništa. Odnosna akta ap. Theiner: Mon. Slav. mer. Vol. II. Zagreb. 1875. pg. 290—292.

te mu Srijem ostave kao arhidiecezu. Krušedol ostade rezidencija i Diakovićevom nasljedniku Sofroniju Podgoričaninu, no sljedeći metropolita Vićentije Popović već se diplomom Karla VI. od 19. jula 1719. stalno smjesti u Karlovcima, počem su Osmanlije iza slavnih Eugenovih pobjeda sasvim iz zemlje istjerani. Po Popovićevoj smrti 1725. bude izabran mitropolitom arhiepiskop biogradski Mojsije Petrović, pa kako je onda Biograd pripadao Karlu VI., to budu sada obje arhiepiskopije u licu mitropolita sjedinjene, sa sjedištem u Biogradu. Nasljednik Mojsijev, Vićentije Jovanović, izabran je i potvrgjen god. 1731. jednim činom za arhiepiskopa i mitropolita karlovačkog i biogradskog i tako faktički sjedini obje mitropolije. Megjutim nesrećni austrijski rat s Turcima (1737—1739.) prisili pećkog patrijara Arseniju IV. Jovanovića, da pregje u Karlovce, gdje bude diplomom Marije Terezije od 1. oktobra 1751. ne samo u dostojanstvu patrijara potvrgjen, već i za crkvenu glavu nad cielim klerom i narodom srpskim u njezinim zemljama kao mitropolita i arhiepiskop imenovan i postavljen.[76]

Prihodi mitropolitski bili su veoma znatni. Arseniji Čarnojeviću doznači dvor komorsko dobro Sirač u Slavoniji i Sečuj u Ugarskoj; u posjed tiju dobara uvede ga inšpektor komorski Zemljak dne 11. augusta 1695 No doskora se pričini komorskoj oblasti u Osijeku, da ne bi zgorega bilo, kad bi patrijara imala većma na oku, s toga predloži upravitelj osječki Aleksandro Kalanek dvorskoj komori, da se patrijaru u zamjenu za ona dva imanja dade jedno selo blizu Osijeka, pa tako dobije Arsenije dne 15. jula 1706. selo Dalj na Dunavu s mjestancima Borovo i Bijelo Brdo.

---

[76] Ruvarac o. c. pg. 11—14.

Uz to pobirao je patrijar prihod od sela srijemskog Neradin, 3.000 for. kao oštetu za desetinu iz komorske blagajne, od svakog svog paroha po dukat i kunovinu na godinu, pa milostinju i dimnicu, neke odregjene prihode od sviju manastira, te konačno baštinio je sve svoje episkope po njihovoj smrti. Ukupno bilo je kakih 25.000 for. na godinu.[77]

S crkvama i svećenstvom bilo je u prvoj poli XVIII. vijeka ista neprilika kao i kod katolika; drvene, provizorne zgrade imale su da služe duhovnoj potrebi naroda, a u mnogim mjestima nije ni toga bilo, već prosto drven toranj s jednim ili dva zvona. Svećenstvo bilo je od veće česti kalugjersko i slabo obrazovano, a i to znanje sticalo je po manastirskim školama. Na upravu mnogo su utjecali sabori, što su se često sastajali, te pretresavali sve svoje potrebe, a eminentno im je pravo bilo birati patrijara i episkope. Skupštinara bilo je 75, i to 25 iz vojničkog, 25 iz civilnog, a 25 iz svećeničkog stališa. Izbor obavljao se sasvim slobodno, a rezultat je odmah po obavljenom poslu cesarski komesar javio narodu, te po tom inštalirao izabranika. Uopće, orijentalna je crkva, kako dobro opaža Taube, uživala toliku slobodu, kaku u drugim državama samo državna vjera ima.[78]

[77] Gl. Vaniček: o. c. pg. 388. Taube o. c. pg. 82. Fiedler o. c. pg. 133—144. Istaknuvši kako je patrijar u Pakracu osujetio unijatsku episkopiju, piše inšpektor Kalanek ovako: „. . . dahero Wehre meine onmassgebliche vndt vnuorgreifliche Mainung, dass man den Herrn Patriarchen Ein oder dass andere Dorff vnweith Essekh geben thäte, vndt nicht seine gedanken auff Pakraz oder die kleine Wallachey machen, sondern dass Hauss zu gedachten Pakrac den jetzigen Bischoff, welcher schon darinen wohnet, überlassen, oder verkauffen werdte, so dan man ihme auh besser von Essekh observiren, auff sein thun vnd lassen Ein vigilantes aug haben kunte . . .“

[78] Taube o. c. pg. 83. Bogoslovne škole u Karlovcima uredio je tek patrijar Pavle Nenadović (1749—1768), dok su bolji

Ocrtavši tako religiozne prilike, svratit ćemo sada pažnju našu na društvo prvom polom XVIII. vijeka u Slavoniji, mislim na spahije i kmetove.

Spominjasmo da je Leopold I. pozvao hrvatsko plemstvo godine 1700., da iskaže prava svoja na imanja po Slavoniji, no to je bilo bezuspješno; nitko se nije javio, šta više, seljaci svaki put upitani od komorskog činovništva, e da li se još sjećaju tko im je bio gospodar prije Turaka, redovito odgovaraju, da ne znadu, već tamo amo imenuju po kojeg bega ili pašu krvopiju. To nam je tim čudnije, što je dobro poznato, da narod naš vanredno dugo pamti kako dobrotvore svoje, tako i zlotvore, te nam se namiće pomisao, da su upitani onako odgovarali po naputku komore, koja je time htjela tek temelj dobiti, da može vlastelinstva po Slavoniji nekim pravom prodati najboljim kupcima ili nekim zaslužnim generalima pokloniti. Tim se poslom počelo još 1697., kad je iločko vlastelinstvo poklonjeno Liviju knezu Odeschalchiju kao posebno „vojvodstvo srijemsko“ (ducatus Sirmii), unatoč živog protesta od strane hrvatskog sabora. Ali savršeno provoditi počelo se godine 1703. Sada bude čitava zemlja podjeljena u mnoštvo spahiluka, jedino Posavina do Rače pripade izravno kruni, Požega bi proglašena kr. slobodnim gradom (1701.), a Osijek i Petrovaradin dogju pod komoru.

Verovitičkim vlastelinstvom, što se sastojalo od dvadeset i devet sela, zavladao je grof Cordona, koji ga 1745. prodade barunu Marku Pejačeviću. Turanovačkim i voćinskim sa trideset i osam sela, grof Caraffa, no po njegovoj smrti pripane opet komori, koja ga onda prodade svome predsjedniku požunskom grofu Erdödyju

---

talenti polazili na više nauke u Rusiju, a bilo je opet i učitelja iz Rusije megju Srbima. Gl. Vaniček o. c. pg. 390. Taube: o. c. pg. 92—93.

za 170.000 for. Valpovačkim i petrijevačkim sa četrdeset i pet sela, baron Prandau, koji ga dade za 23.000 for. u zakup. Našičkim sa osam sela grof Oduyer; njegova udovica prodade ga 1732. za 18.000 for. barunu Josipu Pejačeviću. Erdutskim sa dvanaest sela barun Zuana, kašnje kupom grofovi Pálffy, koji se s toga prozvaše „ab Erdöd". Djakovačkim sa četrdeset i devet sela dakako biskup bosansko-djakovački. Daljskim sa tri sela najprije komora, onda patrijar. Orahovačkim sa dvadeset i dva sela barun Marko Pejačević; no 1742. prodade ga Dimitriji Mihajloviću. Siračkim (daruvarskim) sa dvadeset i devet sela, najprije patrijar, onda komora, a po tom grof Janković. Pakračkim sa trideset i šest sela i pleterničkim sa dvadeset i tri barun Imsen, koji oba imanja prodade barunu Ivanu Trenku. Isti Trenk kupio je pri svom dolasku u Brod od komore vlastelinstvo brestovačko sa dvadeset i jednim selom. Kutinskim sa dvadeset i šest sela pomenuti požunski grof Erdödy. Stražemanskim sa sedam i veličkim sa dvadeset i pet sela grof Wallseck, koji prvo dobro prodade grofu Jankoviću, a drugo baronu Franji Trenku. Cerničkim sa petnaest sela baron Petraš, kašnje pl. Marković, podžupan požeški. Kaptolskim sa devet sela kao prepoziturom biskup srijemski. Požega bila je kr. slobodni grad sa pet sela. Kutjevskim sa trideset i dva sela. Jezuiti do raspusta reda (1773.), kašnje opet komora. Nuštarskim sa devet sela grof Coseau, a onda Franjo Trenk. Vukovarskim sa dvadeset i četiri sela grof Kuffstein, a kašnje grof Eltz iz Mainza; on je dao vlastelinstvo u zakup za 20.000 for. Iločkim sa trideset sela Livije knez Odeschalchi; vlastelinstvo dano takogjer u zakup, nosilo je na godinu 30.000 for. Karlovačkim sa sedam sela barun Gjuro Üffeln. Mitrovačkim sa devetnaest sela carski maršal grof Ivan Colloredo. Zemunskim sa dvadeset sela knez

Schönborn, no kašnje pripadnu sva tri ova imanja komori.[79]

Kako vidimo, vlastelinstva su nejednakog opsega, uz manja ima i takih što su, kako Taube zgodno kaže, prostranija od mnogih samostalnih kneževina u Njemačkoj. Imanje što je brojilo manje od deset sela smatralo se malenim dobarcem; za srednje je vrijedilo ono što se sastojalo od deset do dvadeset sela, dok je za velik spahiluk trebalo dvadeset do pedeset sela. Posljedica te neumjerene prostranosti bila je traljavo obragjivanje tla, malobrojno pučanstvo i nalično. Poprijeko davalo je jedno selo gospodaru na godinu oko hiljadu for. Kad pomislimo na sadašnju vrijednost tiju zemalja, onda uvigjamo, da je već Taube dobro primijetio, kad dalje kaže: „Za Slavoniju velika je nesreća, što većina spahija nikad nema na imanju, već (kako koji) prebivaju u Ugarskoj, Njemačkoj ili Italiji. I ne obazirući se na one velike svote novca, što godimice iz zemlje izlaze, ragjaju se otale još i neka druga zla. Ne treba ni spominjati, da poradi toga izostaju razne korisne uredbe, što bi inače bile od općeg interesa. Prostranim imanjima odsutnih vlasnika upravljaju zakupnici ili najamnici. U oba slučaja još najviše pati kukavni seljak. Zakup je po domaću čeljad vazda štetonosan".[80]

A kako je s kukavcem seljakom i ostalom domaćom čeljadi? Evo što Taube veli: „Slavonija je zemlja robova ili kmetova. Izuzmeš li svećenstvo rimske i grčke crkve, kr. činovnike i carske časnike, zvaničnike vlastelinske i gragjane slob. kr. grada Požege, svi su ostali kmetovi. Ne samo seljaci, već i gragjani po gra-

[79] Glavni izvor je komorska karta od god. 1718. op. Smičiklas vol. II. i Taube: o. c. III. Theil pg. 1—73.

[80] Taube o. c. I. Theil pg. 54.

dovima i trgovištima, šta više mnogi imućni trgovci kmetovi su. Svi Iliri (t. j. Srbi) što se amo doseliše godine 1690., kmetovi su. Megjutim kmetstvo nije u Slavoniji i po ugarskim zemljama tako teško, kao primjerice u Češkoj, Moravskoj i po njemačkim krajevima; ono je znatno ublaženo zemaljskim zakonima, što spahijama donekle ruke vežu, pa tako je to kmetstvo tek po imenu svom strašno. Gospodar bo od svojih kmetova ne smije ništa drugo da traži, do li zakonom ustanovljene rabote, nekoliko forinata na godinu, te hvat drva. O prisilnim rabotama, podvozima i drugim teretima, čime westfalenska vlastela muče svoje seljake, tude nema ni govora. Pa onda spahija ne smije u Slavoniji da svoje kmetove bez pravednog razloga prosto otjera i otme im zemlju i kuću, premda ni jedan seljak nema prava da posjeduje nepokretnina. Konačno ipak valja priznati. da je kmetstvo glavni razlog malobrojnom pučanstvu, ter još nekim drugim nevoljama".[81]

Seljaka kmetova ima prema njihovom tobožnjem posjedu dvije vrste: jedni (coloni integrae sessionis) posjeduju bar čitavu sesiju, to jest dvadeset i četiri jutra oranice i osam jutara livade. Oni su dužni svomu gospodaru dvanaest puta u godini s četiri vola raditi. ili mu obaviti četrdeset i osam ručnih posala, računajući svakog vola kao jedan posao; drugi (coloni mediae sessionis) moraju gospodaru u godini šest puta s četiri vola raditi ili obaviti dvadeset i četiri ručna posla. — Prvi mu uz to daju još po hvat drva i tri forinta, drugi hvat drva i talir. Ima li tko više od jedne sesije, onda se prema tome računaju i njegove dužnosti. Sav se taj posao može uopće pretvoriti u novac; onda se računa za posao s volovima 40 novčića, za

---

[81] o. c. II. Theil pg. 75—77.

ručni 10 novč., dakle seljak prve vrste može se sa osam for. na godinu sasvim otkupiti od rabote. Kad su godine 1745. obnovljene stare hrvatske županije u Slavoniji, onda su kmetovi morali plaćati još i kontribuciju; ona je pred konac XVIII. vijeka iznašala ukupno u svim trim županijama do 170.000 for. Bilo je seljaka, koji su plaćali do 40 for., jer to je išlo prema dohotku, čim više ima, tim više plaća. Taube veli: „Držim da se ne varam, ako sveukupni kraljevski dohodak iz Slavonije i Srijema na godinu računam na milijun forinti, od čega jedna polovica otpada na plaću činovnika i časnika, na popravke tvrgjava, javnih zgrada i naličnog. Čisti dakle prihod iznaša na godinu do po milijuna for.“[82] Dakako treba još jedno naglasiti, da je tu veliku svotu plaćao jedino „kukavni“ seljak! Da saznamo od kuda i kako ju je mogao smoći, treba ogledati ekonomske, obrtničke i trgovačke prilike, te njihova pomagala.

Sve do karlovačkog i požarevačkog mira ne može da bude govora o narodnom gospodarstvu u Slavoniji. Prostrana, dračem obrasla, tek tamo amo od nužde obragjena polja, sterahu se od Lonje do Zemuna. No ni mirna vremena u prvi čas mnogo ne pomogoše stoljetnoj nemarnosti turskoj. Najveću štetu nanašahu prečeste poplave. Svaka obilnija kiša, nagla promjena vremena, pa po gotovo kopnenje snijega u proljeće, prouzroči da se Sava i njene pritoke, te Vuka na široko razliše, pa tako smetale sijanju usjeva ili uništile već posijana polja. Najgore bilo je u srednjoj Posavini. Kad je general baron Löffelholz godine 1714. s komorskim inšpektorom Kalanekom proputovao zemljom, podade veoma tužnu sliku ondašnjih agrikulturnih prilika.

---

[82] o. c. II. Th. pg. 77—80 i 83.

Komisija nagje dva kapetanata, naime djakovački i kupinovački, sasvim pod vodom. Prema izjavi topolskog kapetana Časme, kao i pozvanih odbornika iz Vrpolja, Čajkovaca, Strizivojne, Perkovaca, Andrijevaca i Topole, u selu Garčinu bilo je nepotopljeno samo šezdeset jutara oranice, i 114 kosa livade, a u selu Klokočeviku samo četrdeset jutara orače zemlje i četrdeset i četiri kosa livade. U Bićkom selu samo trideset i šest jutara orače zemlje i osamdeset i šest kosa livade, u Sapci dvadeset i četiri jutra orače zemlje i sedamdeset i dva kosa livade. Kutske i poljanske zemlje bjehu već tri godine pod vodom. Stanovnici ovih sela bili su prinugjeni, da uzimaju pod zakup zemlje s one strane Save, no tamo im je usjeve pokosilo, a stoku otjeralo U Oprisavcima četiri godine uzastopce propade usjev zbog poplava savskih. U Sredancima za tri godine nije se moglo ništa sijati, a žitelji živjeli su od plodova bosanskih zemalja. Svilajčani još od seobe nijesu mogli da posiju svoje oranice, te se izdržavahu podporom brodskog pukovnika Kybe. Poslije njegove smrti htjedoše se pomoći bosanskim zemljama; no to im ne bude dozvoljeno, pa tako se baciše na krijomčarenje drvom i solju. Pod pritiskom naličnih nevolja stenjao je i kupinovački kapetanat. Kupinovčani već pet godina nijesu imali dobre žetve, pa su s toga obragjivali bosansku zemlju, no kad im beg to zabrani, padnu u najveću bijedu. Divoševčani mogli su samo kukuruz sijati i to onda, ako je poplava minula prije Gjurgjeva dne. Inače imali su tek 54 kosa uporabljive livade. Kopaničani imali su u svemu suhih zemalja nešto 80 kosa livade. U Beravci za tri godine nijesu mogli ništa da posiju, šta više i samo selo bješe potopljeno. Isto je bilo i u selima Gundinci, Sikirevci, Jaruge, Prnjavor i Novigrad. Jedini Retkovčani uživali su sto kosa suhe zemlje

prema Ivankovu. Te su povodnje bile tako strašne, da se oko pomenutih sela stvorilo pravo jezero i ritine, iz kojih su izvirivala sela i po koji komad suhe zemlje poput ostrva![83]

Ona zemlja što je bila daleko od povodnja odlikovala se, dakako u koliko je bila obragjena, osobitom plodovitošću. Eto kako je Taube karakteriše: „Slavonija i Srijem imadu od Gospoda i prirode tako blagoslovenu zemlju, da ona svačim što je čovjeku nužno, dapače i onim što je preko potrebe, u obilnom mnoštvu i najbolje vrste ragja, a to sve bez većeg truda i rada; samo je šteta, što ljudska marljivost izdašnije nego li sada ne pomaže darežljivu prirodu. Megjutim baš nigdje se darovi prirode tako ne zlorabe, kao ovdje. Što je zemlja plodnija, to je plug sporiji. Vidjevao sam, da se na premnogim mjestima u Ugarskoj samo s dva vola, u Slavoniji sa šest, u Srijemu i Srbiji dapače sa osam volova ore. Seljak ne treba da se ovdje tako trudi, kao u Njemačkoj. On sam svojom rukom ne radi mnogo, već prepušta poljski posao marvi, pa ipak mu plodna zemlja vanredno obilno nagragjuje mali trud. Kad se oranica gjubri, a i vrijeme dobro posluži, tada se pšenica potridesetorostruči, a kukuruza ima tri hiljade puta više. Nije li polje gjubreno, a vrijeme tek srednje ruke, ima pšenice ipak dvadeset puta toliko, a kukuruza dvije hiljade puta“.[84]

No polja su se veoma traljavo obragjivala, a sa hranom se vrlo rgjavo gospodarilo. Redovito se nigdje nije gjubrilo, a uz to se zemlja neprekidno upotrebljavala, tako da nije imala kad, da se oporavi. Tomu valja, razlog tražiti, što jadni narod nije sa silnog siromaštva imao staja, pa tako naravno ni gjubreta. Kako

[83] Vaniček: o. c. pg. 165—166.
[84] o. c. pg. 42—43.

nije ni hambara bilo, to je žito ostajalo pod vedrim nebom, dakako prepušteno zlu vremenu i gnjiležu, živadi, svinjama, volovima, te nebrojenim vrapcima i ostalim pticama. Vrapci su postali taka nevolja, da je seljak bio dužan u godini neki odregjeni broj vrapčih glava svome gospodaru izručiti. Koliko li je otišlo jadnoj sirotinji u štetu! A ako je gdje gdje i spasla štogod, a nije za vremena ovršila, to je žito proklijalo. Taube izrično veli, da se često vidjevala po Slavoniji velika rpa neizmlaćenog žita, gdje je sasvim ozelenila, kao da je travom obrasla.[85]

Znatan su prihod imala vlastela od krzna mnogobrojne divljači. Doduše zecova, jelena i srna bilo je dosta malo, divljih svinja veoma rijetko, no za to neobično mnoštvo megjeda, vukova, dabara, lisica, kuna, vidra, risova, jazavaca, puhova i drugih. U Osijeku bilo je glavno tržište za krzna. Od samih lisičjih krzna primahu pojedina vlastelinstva do 400 for. na godinu. Lov je dakako bio jedino gospodi dozvoljen, seljak dapače nije smio imati ni puške u kući. Mnogobrojne te životinje imale su odista i gdje prebivati.[86] „Kad se izuzme Srijem, koji oskudijeva na drvu, pa neki krajevi slavonski, to je sva ostala zemlja ogromna i neprekidna hrastova šuma, veli naš svjedok Taube. Možeš čitav mjesec dana loviti i putovati po šumama od jednog mjesta do drugoga, a da i ne vidiš sela". Kad je početkom XIX. stoljeća, godine 1809., Ivan Csaplovics putovao Slavonijom, te se uspeo na Papuk, od kud mu je pukao pogled do Drave, pričini mu se taj kraj „kao šumovito more, iz kojeg tek tamo amo po koji crkveni toranj proviruje".[87] Ali i time se, radi kukavne trgo-

[85] o. c. pg. 43—44.

[86] Taube o. c. pg. 15-22. i 25—26.

[87] Csaplovics: Slavonien und zum Theil Croatien. Pesth 1819. pg. 28.

vine, loše gospodarilo; sva sila stoljetnih hrastova ležalo je i trunulo po zemlji. „Kad bi Slavonija bila uz more, opaža Taube, bilo bi u njoj toliko dukata, koliko sada groši ima“.[88]

S obrtom bilo je vrlo slabo. Izim domaće industrije, koja je preko vrijednih ženskih ruku podmirivala svu seljačku potrebu, nije bilo baš ničega. Poglavito se osjećala potreba vještih zidara, pa s toga se amo doseliše mnogi vješti majstori iz Turske, ponajviše Maćedonije; oni su se zvali cincari. Za ostale zanate stadoše skrbiti doseljeni Nijemci, koji se poglavito drugom polom XVIII. vijeka jatomice u zemlju sele. Taube traži razlog toj nevolji u prirogjenoj lijenosti naroda, no onda dovikuje ovako: „Izvor tome je kmetstvo. Gragjani, seljaci, vojnici, sve je jedan kmet. Lijenost je vjerna pratilica kmetstva. Dajte im slobodu i stanja! To su práva razboritih bića. A taki će dar Slavonce marljivim i vrijednim učiniti: pučanstvo će u brzo porasti, a i zemlja procvasti“.[89]

Da kraj tako jadnih prilika o trgovini ni govora biti ne može, to je jasno. Nutarnja trgovina, što se ograničila na kupovanje živeža, bilo je sve. Kako narod sam još nije imao nikakih potrepština, to se naravno nije ništa ni u zemlju importiralo. Tek spahije, činovništvo, časništvo i gragjanstvo trošilo je industrijalne produkte njemačke, i to razna sukna. orugje, noževe, oružje, šećera, kemikalija (apoteke), knjiga, papira i drugo. Od bilinskih produkata na prvom su mjestu kafa, duvan, pirinč i vino. Izvozilo se poglavito krzna, svinja i rogate marve, a donjekle i sušene ribe dunavske i savske. Žitom se počelo trgovati s Njemačkom i Italijom tek godine 1769., a i to samo onda, kad bi

[88] o. c. pg. 14.
[89] o. c. II. Th. pg. 20-21.

u onim zemljama bila slaba ljetina. Tako isto nema još do god. 1761. govora o svilarstvu, kasnije tako unosne trgovačke grane. Razumije se, da su i kod tog neznatnog izvoza jedino spahije imali dijela.[90]

Što je trgovina tako zapinjala, u prvom su redu krive loše komunikacije. Cesta ili nije bilo, ili one šta su se upotrebljavale, samo za suho vrijeme. Kad pane kiša, ili kad stane snijeg kopniti, onda se nije po njima nikako moglo voziti. Za kratak put od desetak kilometara trebalo je kadikad po dva dana![91] Na Dravi, Savi i Dunavu nije nigdje bilo mosta, već jedino prevozi, tako su osječki i barčki spajali Slavoniju s Ugarskom. Uzduž turske granice bile su namještene mitnice, tako u Jasenovcu, Gradiški i Brodu, gdje se od svake forinte, što je roba vrijedila, moralo platiti $4^1/_2$ krajcare.[92]

Je li čudo, da je narod kraj tako tužnih prilika baš u svakom obziru upravo podivljao, ili bolje, još se nije oprostio sviju onih barbarština, kojim je navikao za dugotrajnog osmanlijskog vladanja. Svećenstvo se tuži u sav glas, da im uz prerijetke iznimke nitko u zemlji ni molitava najjednostavnijih ne zna, da griješi u svim i najgorim opačinama. „Regulamenat" generala Khevenhüllera od godine 1734. daje nam u tom jasnu sliku. Narod je sasvim zanemarivao službu božju, vazda imao puna usta najbezbožnijih psovaka, u svagji za svaku tricu počinjao ubojstvo, kad mu je trebalo novaca ili kake robe, prosto se dao na kragju i grabež, a strastveno u preobilnoj mjeri trošio rakiju.[93] Da se ta zla izkorijene, nastojala je i crkva i država. Već biskup Patačić na sinodi držanoj u Djakovu god. 1706. strogo

---

[90] o. c. pg. 24—33.
[91] o. c. pg. 7. Csaplovics o. c. pg. 26.
[92] Vaniček o. c. pg. 404.
[93] Vaniček o. c. pg. 245—254. Taube: o. c. passim.

naloži kleru, da ima narod što većma na ispovjed nukati, a na uskrs upravo siliti.[94] General Khevenhüller zaprijeti se i smrtnom kaznom za kletve i kragje. Dakako to se nije dalo tako brzo zatrti, trebalo je da progje više koljena, ali i bolje državne uprave. Odista kad upoznamo to tužno stanje plemenite Slavonije, onda nam je razumljiv onaj bolni uzdah patriotičnog Reljkovića, gdje veli: „Oj Turčine, pogan nekrštena! Nigda stvar ta ne bi ti proštena“.

Uz te opačine još se nagjoše neki zli običaji. Kad se sjetimo neizrecivog siromaštva narodnog. čisto nam je nepojmljiva njegova rasipnost u nekim prilikama, naročito kod svadbe. Već je biskup Patačić nastojao da ih istrijebi, no bez uspjeha. Njegov nasljednik Petar Bakić nagje, gdje seljani preobilno darivaju vjerenicu, gdje se goste po nedelju dana i to bučno uz objest „čauša“, uz bubnje i svirku. Da se tome na put stane, zaprijeti Bakić batinjanjem i globom. „A kada se bude koji ženio, odregjuje biskup, ter darovi sa svom svadbom budu više stali od četiri aliti pet for., biršaga plati gospodi 12 forinti i paličje primi; koja svadba nema više trpiti od jednoga ručka brez svatova, kola, bubnja, i svirala, za što da drugačije učin, bude gospodi biršaga platio od for. 12 i paličje ima na poklon“.[95] Je li Bakić uspio? Reljković još godine 1761. spominje u „Satiru“ iste raskalašenosti, nastojeći da narod od njih odvrati. Veliko je zlo i moralna labavost. Žene gotovo izgubiše stid; pometanje, sablažnjivo vladanje bilo je nešto običnoga. Dakako to je odista „turska škula“, što je uvedoše zvjerske paše i begovi sa svojim ubitačnim „jus primae noctis“. S time je u vezi i nezdravo ma-

[94] Glasnik bisk. bos. djak. 1896. pg. 64.

[95] Glasnik 1896. pg. 192.

zanje rumenilom i bjelilom, što su žene sebi same pravile od nekakog bilja.[96]

Ali od svega najviše se razglasilo prekomjerno hajdučtvo. Religijozna zanemarenost, nevaljala uprava, veliko siromaštvo, opće nezadovoljstvo moralo je jadni narod natjerati u hajduke. Oni su baš vidljivi dokaz neizrecive nevolje i krajne zapuštenosti naše Slavonije prvom polom XVIII. vijeka. Zimi leže hajduci sakriveni kod prijatelja i znanaca svojih, to su jataci njihovi. Al kad svane Gjurgjev-danak, onda oživi planina. Papuk, Krndija, Dilj i Požeške gore, pune su najsmjelije i najopakije čeljadi; oko harambaše često se okupe i otac i sinovi, kojim dodijaše kmetska plaćanja. Oni su jadnu zemlju bacili u još gori nazadak. Putnika nije bilo vidjeti, trgovci se nijesu usugjivali voziti robu, sav je javni promet zapinjao. Kudgod je čovjek pogledao, vidio je same razvaline i garišta popaljenih kuća. Dakako da se proti njima vodio pravi rat s nazočnom cesarskom vojskom. No sve badava. S toga se komora odluči, na lijep način sklonuti hajduke, da se okane svoga zanata. Godine 1736. dogje iz Beča komisija, nastani se u Požegi, te proglasi pomilovanje (amnestiju) svima onima, koji se do stanovitog roka od svoje volje predadu u Požegi, polože oružje i učine zakletvu vjernosti, da se ne će više dati na stari posao. Poslije roka pako, provalit će u šume nebrojene vojske, te svakog uhvaćenog hajduka nabiti na kolac. Tu je naredbu Karla VI. dojavio hajducima franjevac Pavunović, te ih zbilja pedesetoricu nagovorio, da su s njime došli u Požegu pred komisiju. Po tom se dadoše i našički franjevci na posao, te pedeset i dva hajduka, a megju njima i čuvenog Kostreš-harambašu komisiji pošalju.

---

[96] Taube: o. c. pg. 13.

Pomilovanim hajducima dade povjerenstvo nešto gotovih novaca, da se uzmognu kući povratiti i započeti nov život. I tako je komisija ipak u neku ruku postigla povoljan uspjeh, no na žalost na kratko vrijeme. Čim se povratila u Beč, opet oživiše sve planine, te sve budne po starom.[97] Njih ukrotiti moglo je samo vanredno smjelo i junačko biće, a to se našlo u našem Franji Trenku; njemu ima se poglavito zahvaliti, da je u drugoj poli XVIII. vijeka tek tamo amo bilo naći po kojeg hajduka, a doskora znalo se za njih samo po pričanju.

[97] Taube: pg. 67—70.

Glava treća.

Mladi dani Franje baruna Trenka.[1]

Pleme baruna „von der Trenck". — Franjino djetinstvo. — Prvo službovanje u austrijskoj vojsci (1727—1732). — Oženivši se, Franjo se bavi oko gospodarstva (1732—1734). — Franjo Trenk služi u ruskoj vojsci (1738—1740). — Franjo se opet bavi oko gospodarstva.

Plemenita porodica slobodnih baruna „von der Trenck" veoma je stara. Pod kraj srednjeg vijeka spominju se kao feudni gospodari u srednjoj Njemačkoj, i to u tako zvanom franačkom okružju (Frankenkreis), no negdje oko godine 1450. preseliše se u današnju istočnu Prusku, za onda teritorij glasovitog njemačkog reda, koji je baš tada bio u teškoj i krvavoj borbi za opstanak svoj s poljskim Jagelonima. Bratučed našeg Franje, pustolov Fridrik Trenk, ponosom spominje u

[1] Glavni izvori su: „Merkwürdiges Leben und Thaten des alten Freyherrn Franz von der Trenck. Von ihm selbst bis zu Ende des Jahres 1747 geschrieben worden. Neue Auflage. Frankfurt und Leipzig 1788., pa: „Friedrich Freiherr von der Trenks Merkwürdige Lebensgeschichte. Berlin 1787. (Autobiografija.) Uz to ima još nekoliko životopisa Franje Trenka, ali kako nijesu drugo već romantičke parafraze Franjine autobiografije, to nijesu bezuvjetno nužni istoriku; to su: Merkwürdiges Leben und Thaten des Freiherrn von der Trenk, dargestellt von einem Unpartheischen (E. F. Hübner) mit einer Vorrede von Schubert. Stuttgard 1788—1790. (3 sveske); — Wachsmann: Leben und Thaten des Franz Freiherrn von der Trenk. Leipzig 1837; — Wachs-

svojoj autobiografiji, kako su pruske kronike pune junaštva njegovih pradjedova; mi to vjerujemo, pa ćemo još dodati, da porodica Trenk za cijelo zahvaljuje svoj kićeni i dugi predikat „von Grosz- und Kleinscharlack, Schakulack und Meiken“ tom burnom vremenu.[2] I kasnije kad je Pruska došla pod vlast brandenburških Hohenzollerna, baruni Trenk ističu se vazda visokim činom svojim u pruskoj vojsci. Tako je primjerice stric našeg Franje, a otac bratučeda mu Fridrika bio vrhovni konjanički general u Königsbergu, a umr'o je godine 1740., pokriven po tijelu od osamnaest rana, zadobivenih u raznim bojevima.[3]

Otac našeg Franje, Ivan barun Trenk (* 1652), takogje je iznajprije pošao u prusku službu, no kad je Austrija iza srećno odbijene podsade Beča god. 1683. započela sjajni ofenzivni rat protiv osmanlijske carevine, onda se odluči hrabri Prus, da stupi u austrijsku službu, nadajući se za cijelo boljoj karijeri i sreći posred neprekidnog ratovanja. Sada se i Ivan Trenk odreče protestantizma i povrati se na pradjedovski mu katolicizam. Započevši kao barjaktar (Fähnrich), služio je otac našeg

mann: Die Trenks. Leipzig 1837; — Erich: Leben und Schicksale des Abentheuers Friedrich von der Trenk, nebst Anekdoten des Pandurenanführers Franz von der Trenk. Leipzig 1846; — Luka Ilić: Baron Franjo Trenk i slavonski panduri. Zagreb 1845. Megjutim ono što Franjo priča o svome nemirnom životu u glavnom je istinito, jer se daje kontrolirati sa aktima iz c. i kr. ratnog arkiva, premda se ipak jasno primećava, da je koješta i pretjerao, a mnogo toga i prešutio, navlastice što se njegove krivnje tiče. Svakako je napisano s tom tendencijom, da se vidi kako je Franjo od prvog časa znao smrti smjelo u oči gledati, te već od prirode bio goropadan i žestok.

[2] Autobiografija Fridrika Trenka pg. 12. — Trenk, Grosz-Klein-Scharlack, Schakulack i Meiken još su i danas sela u okolišu primorskog grada Königsberga.

[3] Ibidem.

*

Franje do groba punih šezdeset godina († 1743.) svegj vjerno i pošteno kuću habsburšku, dotjeravši konačno do potpukovničkog čina. Početkom XVIII. vijeka oženi se plemenitom gospogjicom Keiler von Hargvatten iz glasovite kuće hercega kurlandskih, te s njome porodi tri sina i to tako, da je jedan brat od drugoga bio uvijek stariji za dvije godine dana. Kako je u mnogobrojnim ratovima Leopolda I., Josipa I. i Karla VI. kao vojnik jednako mijenjao svoje boravište, to se desi, da se našao i u kalabreškom gradu Reggiu u južnoj Italiji.[4]

Tude mu se rodio najmlagji sin, naš Franjo i to u jedan sat po ponoći na samu novu godinu 1711., ali bez ikakvog životnog znaka. Spretna babica ipak ga spase od smrti, jer je novorogjenče odmah stala kupati u toplom vinu. No kao da je nemila smrtca baš na silu htjela našeg Franju da prije vremena ugrabi. Nije mu bilo ni šest mjeseci, kad ali nekog dana spade sa svoje dječje stolice u komin, pa tek na njegovu viku izvuče ga neoprezna dadilja iz žari; za čitavog života mogle su se vidjeti na njegovom inače snažnom tijelu ljute opekline. Kad su malom Franji bile četiri godine, opet se sastane sa smrtnom pogibli. Nekog dana ugje u očevu sobu, pa kako je tude opazio svu silu nakićenog oružja, zapne mu oko za nabijenu kuburu, što je bila utaknuta za sedlo. Mali Franjo u čas je izvuče, te igrajući se njome ispali cijev. Tane udari u kameni zid, odskoči i pogodi malog deliju u stegno. Otac sav srećan da je i tako prošlo, čestito iskara sina, ali mu inače ne učini ništa. Godinu dana po tom poradi već nešto znatnijega. I on i braća njegova veoma su rado kusali voće, a kako nijesu imali novaca da ga kupe od piljarica, od-

[4] Erich: Die Trenks. Leipzig 1837. pg. 23.

luče ga oteti na silu. Franjo kao najsmjeliji izveo je taj čin ovako: krišom uze iz očeve sobe jednu sablju, te oboružan iznebuha navali na piljarice, dok su mu braća u zakutku čekala na pobjedu. Tako i bi; jadne se žene uplašiše od sablje, te pobjegoše, a sada pograbiše braća Trenk svoj plijen. Dakako mladi je junak tu svoju nevaljalštinu platio kožom, premda se nježna mati vazda za nj zauzimala, te tajila od oca što je god mogla. No otac vidjevši kake je nemirne naravi njegov Franjo, odluči, da će ga od sada imati uvijek na oku, pa s toga morao je mali nevaljalac svakud da prati oca svoga. Tako je još u djetinstvu obašao gradove: Messinu, Palermo, Milazzo, Tropeu, Termini, Trapani, te konačno Napulj. Po tom progje Romagnom, Venezijom, tršćanskim i riječkim krajem, te Koruškom, Tirolom, Štajerskom, Hrvatskom, Slavonijom, Srijemom, Banatom do Temišvara i Petrovaradina. Ovdje se desi mladom Franji prvi puta prilika, da vidi pravi boj. Otac mu je sudjelovao u slavnoj bitci protiv Osmanlija kod Petrovaradina (5. augusta 1716.), te zadobi ovdje dvije rane; mali Trenk gledao je s nekog zaklonjenog mjesta ovaj krvavi boj, koji se duboko kosnu njegove duše. Dvije godine po tom ode mu otac u Italiju, da vojuje protiv španjolskoga kralja Filipa V. I tude zadobi stari baron kod Milazza na Siciliji (koncem 1718.) ponovno dvije rane, a za vrijeme bolesti posluživao ga je sedmogodišnji sin Franjo.

Oporavivši se, povjeri cesar starom Trenku zapovjedništvo nad tvrgjavom messinskom, no kako mati Franjina nije više htjela da ostane u Italiji, zahvali se Ivan Trenk na toj počasti. Megjutim došle su i godine za nauku mladih barunića. S toga odvede otac sva tri svoja sina u Šopron, da uče kod Jezuita, a sam pogje u Beč, gdje izmoli zapovjedništvo nad krajiškom tvr-

gjavom u Brodu na Savi. Na naukama se pokaza mladi Franjo kao osobit talenat; sam veli, da je za dva sata više naučio, nego drugi za šest, pa da se toga radi ljuto zavadio s braćom. Jednom je došlo i do krvi; u svagji povukoše oba starija brata svoje mačeve iz korica, te nasrnuše na Franju, on pak brže bolje izvuče i svoj, te u tren oka probode starijega kroz rame, na što obojica pobjegoše. „Ta zgoda, veli sam Franjo, dojmila se mene u toliko, da sam neobično zavolio vojnički stalež, te od sada jednako tražio, kako da se oprostim jezuitske škole“. I ta mu se želja doskora ispuni. Prigodom tjelovskog obreda neki ga njegov sudrug turi na stranu, tražeći od njega da mu dade mjesta. Ali goropadni Franjo stane ga na to lupati bakljom, što ju je u ruci držao, po glavi tako žestoko, da se baklja raspala na komadiće. Prirodna je posljedica toga izgreda bila, da je Franjo morao ostaviti zavod i povratiti se kući u Brod; podjedno pozove otac i oba starija sina. Megjutim se nestašni Franjo oprostio samo Šoprona, jer otac svu trojicu sinova po njihovom povratku otpremi u Požegu Jezuitima, da tude nastave nauke.

Godine 1725. zadesi iznenada porodicu Trenk teška nesreća. Sa starim Trenkom običavao se redovno polaziti njegov djakovački susjed, neki inžinerski pukovnik. Pomenute godine na praznike, kad su sva tri mlada barunića bili kod kuće, svrati se pukovnik i opet u Brod, i to u društvu s nekom vrlo lijepom djevojkom. Najstariji se brat s mjesta u nju strastveno zaljubi. Kad su gosti polazili, dogovore se sva trojica, da će ih otpratiti. Prenoćivši u Djakovu krenu sjutra dan natrag, no zatravljeni brat, koji je kočijašio na lakoj kočiji ne pazeći na cestu, nego snatreći jednako o svojoj krasotici, natjera prednji točak na neki panj tolikom silom, da su sva trojica ispala iz kola. Oba

mlagja brata srećom odlete na stranu, ali najstariji na žalost megju uplašene konje, koji su ga kopitima tako strašno izmrcvarili, da je nakon dva sata još u šumi izdahnuo.

Teška je žalost zavladala u porodici Trenkovoj; baba im, rogjena grofica von Witt, umre od tuge šest nedjelja iza te nesreće, a sama mati nekoliko mjeseci za tim (1726). Ožalošćena braća nastave sada sami nauke, te ih i dokrajčiše. Stariji brat pogje po tom u carsku vojsku, te postade u regimenti Wallisovoj barjaktarom, dok je Franjo ostao kod kuće. Ali se to njemu nije mililo, već stane navaljivati na oca, da i njega pusti u vojsku. Konačno privoli otac, te tako na njegovu preporuku imenova palatin grof Nikola Pálffy ab Erdöd našeg Franju dne 10. jula 1727. barjaktarom u svojoj regimenti, koja je onda bila u garnizoni u Biogradu. „Od toga dana stala se moja sreća s nesrećom izmjenice regjati“, veli Franjo.

Bilo mu je tek šestnaest godina, kad je krenuo u svijet, da živi sam o svojoj glavi. U to doba redovito su aristokratski mladići u tim godinama polazili u vojsku, pa tako nije to ništa neobično. No za našeg Trenka nije to bilo dobro, jer je naučio na svojeglavost i otresitost, misleći da se vojnički zanat sastoji jedino u tome, da se neprestano razbija i zameće kavge. To ga mišljenje nije na žalost nikad ostavilo, šta više, kasnije se tome pridruži još i dobar dio okrutnosti; kako ćemo vidjeti, to mu je doduše pribavilo glasovito ime, ali i prerani grob.

Čim je primio „patent“, odmah krene Franjo Trenk na put za Osijek, da naruči potrebno odijelo. Ali na putu u Djakovo u jedared uhvati ga groznica, koja ga tako oslabi, da se držalo, da će izdahnuti. Sam jadni otac pošalje vojničkom upravitelju Hessu u Osijek nužnu

svotu za pogreb, a podjedno i nekoliko husara u Djakovo, da doprate tijelo Franjino u Brod. Megjutim jaka narav mladićeva odoli bolesti; na veliko čudo sviju doskora se oporavi i zaputi u Biograd k svojoj regimenti.

U Biogradu služio je mladi Franjo dvije godine dana, ispunjajući dokolicu svoju kavganjem, dvobojima sa svojim časničkim drugovima, ljubakanjem i kartanjem. Sam nam Franjo najbolje karakteriše tu posljednju strast ovim zgodno smišljenim riječima: „Tko se u naše pokvareno doba ne karta, u toga nema svega onoga, što se od valjanog vojnika traži. Baš kao da nema smjelosti da stavi život svoj protiv vatre i mača, tako i onaj koji se plaši da stavi na jednu kartu sav svoj imetak.“ Taki je život nastavio i u Osijeku, kad mu je regimenta bila premještena u to mjesto u oktobru 1729. Tek što je amo došao, već se dva puta pobije na dvoboju s budućim rogjakom svojim Tillierom. Kako je bio vrstan mačevalac, to je vazda srećno prolazio u takim prilikama, ali za to ga nije minula kazna, jer je proboravio „veći dio godine, kod tako zvanog regimentskog ćaće ili profuza“.

Godine 1731. otputova mu otac po poslu u Beč, te povede sa sobom starijeg sina, koji je megjutim postao adjutantom kod generala baruna Üffelna. Jadnik se ipak ne naužije dugo te časti, jer dne 10. decembra 1732. umre u Beču od difterije. Bile su mu tek dvadeset i dvije godine! Otac se naravno veoma rastuži, te pobojavši se za trećeg sina, sada jedinca Franju, pogje treći dan po smrti sinovljevoj ministru princu Sachsen-Hillburgshausenu, te položi u ime Franjino njegovu vojničku čast. Sam pako javi sinu u Osijek, šta je u njegovo ime učinio, te mu podjedno naloži, neka bi pošao na prostrana imanja, što ih je imao u Slavoniji, pa neka se i oženi. Stari baron Trenk naime kupio je još tamo

po svom dolasku u Brod spahiluk Brestovac, a 1723. Pakrac i Pleternicu od baruna Imsena. Kako ga je imao jedini Franjo naslijediti, razumljivo je, da je ocu bilo milije, da mu se sin okući i pozabavi oko gospodarstva. nego li da se razbija po širokom svijetu. Franjo posluša oca, oženi se u Petrovaradinu kćerkom feldmaršallajtnanta Tilliera, te se po tom vrati kući. Dne 16. novembra 1732. bude svečano uveden u posjed imanja pleterničkoga i brestovačkoga.[5] No malo prije toga svečanog čina bude stari baron Ivan Trenk premješten u sjevero-ugarski grad Levoču, gdje i ostade do smrti svoje, pa tako zavlada Franjo sam čitavim ogromnim dobrom. Sam veli, da je do godine 1734. živio u miru baveći se gospodarstvom i lovom. Kad ali te godine zadesi ga neugodna neprilika.

Dne 11. jula pogje u Našice sa dvadeset oboružanih pandura[6] na vašar, da kupi konje. Tek što je došao u mjesto, ukrade neki hajduk njegovim pandurima dva konja; ovi pogju blatnim tragom za lupežem i odista naigjoše na nj i na ukradene konje u nekom obližnjem selu. Kad su na to panduri htjeli da svežu lupeža, pobuni se čitavo selo i skoči na njih. Sada jedan od pandura izvuče kuburu iza pasa, te ubije seljaka, što mu je bio najbliži. Ostali seljaci vidjevši to, razigju se, a panduri se vrate svome gospodaru s onim svezanim hajdukom u Našice. Trenk izruči lopova našičkom poglavarstvu i ispripovjedi mu što se desilo, na što sudac zaište od Trenka da mu predade onog pandura, koji je ubio pomenutog seljaka; ali on toga ne htjede učiniti.

---

[5] Po spisima jezuitskog manastira u Požegi op. Ilić o. c. pg. 19.

[6] Naša riječ pandur, dolazi od latinske banderium, što je znamenovalo pratnju (čeljad) kojeg posjednika, a u starije vrijeme oboružanu četu velike feudalne gospode.

Na to diže sudac četrdeset momaka (jer je vojnička uprava bila u zemlji), te oružjem navali na Trenka i njegovih dvadesetak pandura. Došlo je i do pušaka; pandurski harambaša, pogogjen od dva zrna pade, dok Trenk ostade neozlegjen, premda mu je jedno tane tik glave prožviždilo, te se zabušilo u vlastelinsku kapiju. Ljutit pogje u Osijek s onim pandurom što je ubio seljaka, da se ovdje prituži kod suda, ali kako ga je sve još od njegovog nedavnog službovanja mrzilo, baci stabsauditor von Salzenthal Trenka u tamnicu, a tek na zauzimanje generala Khevenhüllera oslobodi ga iskupnina od 1700 for., tobože za naknadu parbenih troškova, dok je njegov pandur odsugjen na sedam godina robije.[7]

Ovaj neugodni dogagjaj u toliko razjedi našeg Franju, da je odlučio ostaviti Slavoniju, te poći u Levoču k ocu sa ženom i djecom. Megjutim ni tude nije bilo bolje. Dvoboji i ljubakanja bili su jedini i glavni posao Trenku, pa tako je sasvim prirodno, da mu nije preostalo drugo, već se opet povratiti kući u Slavoniju. U to snagje ga ovdje teška nesreća: iznenada umre mu od kuge, koja je neprestano harala po krajevima uz tursku granicu, žena i sve četvero djece. I tako eto ostade godine 1737. sam na svom prostranom imanju.

[7] Kan da se na ovu zgodu odnosi narodno kazivanje, što priča, da su Trenka njegovi panduri naumili pogubiti, jer ih je upotrebljavao protiv hajduka. Megjutim on to začuje. Kad su nekog dana došli u jednu gostionu na Krndiji planini, izopija Trenk sve svoje pandure. Potom su panduri pozaspali, a na to Trenk izvuče iz njihovih pušaka taneta i legne spavati. U jutro im onako mamurnim spočitnu njihovu nevjeru, te im zapovjedi da stanu u red i na njega ispale puške, veleći im, da taneta nemaju na njemu nikake moći. Tako i bude. Puške puknu, ali Trenk na opće zadivljenje nevjernih pandura ostade živ i zdrav, igrajući pred njima. Apud Ilić o. c. pg. 20. nota 9.

Još godine 1735. zarati se Rusija s Turskom, a car Karlo VI. pohrli na to sljedeće godine, prema megjusobnom ugovoru, velikom slavenskom carstvu u pomoć. Kako je naš Franjo baš nekako sada obudovio, odluči se opet potražiti lovorika na bojištu. On ode do generala grofa Seckendorfa, koji je onda bio vrhovni zapovjednik austrijske vojske, te mu se ponudi, da će o svom trošku dići četu od 4000 pandura, te s njima provaliti u Bosnu. Seckendorfu se svigje taj predlog, te ga i prihvati, ali princ Sachsen-Hillburgshausen, poznavajući silovitu narav Trenkovu još od prije, zabaci ga, što je Trenka vrlo ogorčalo. „Uvjeravam svakoga, veli on u svojoj autobiografiji, da je moj predlog prihvatilo. imao bi za četrnaest dana priličnu vojsku gotovo samih turskih podanika, koji su mi se već i prije toga nudili, pa tako bih ja u velike olakšao vojevanje po kraljevstvu bosanskom. Jer svi ovi turski podanici imadu rogjaka svojih amo preko Save na našoj strani, pa kako bih u Bosnu doveo tu našu momčad, to bi im se pridružili svi njihovi bosanski rogjaci, te s nama udarili na Turčina; a tako opet, pošto mi je odbilo predlog, više su ti turski podanici nanijeli štete cesarskoj vojsci, nego li sami Turci“. Dakako Trenku je lako bilo ovako govoriti godine 1747. kad je pisao svoju autobiografiju, počem je znao, da je ova turska vojna od 1737. do 1739. sasvim propala, te u njoj Austrija izgubila sve zemlje s one strane Dunava i Save nesrećnim biogradskim mirom. Za nas je ipak kod toga najznatnije to, što je Trenk već prije šleskog rata pomišljao, kako bi podigao pandursku četu, te njome samostalno po bojištima zapovijedao i vojevao, jer toliko je za cijelo samog sebe poznavao, da pod tugjim zapovjedništvom ni tri dana ne bi mogao uzdržati.

Kad je Trenk saznao da ga je Austrija odbila, odluči se poći drugoj vlasti u službu, a to je bila Rusija. Ta mu se služba činila pogodnom već s toga, što je onodobna carica Ana Ivanovna bila u bližem srodstvu s kurlandskim vojvodama Keilerima, iz koje je porodice bila, kako znamo, njegova mati. I odista Rusija ga primi, te on ugje u činu kapetana u husarsku regimentu pukovnika Kuminga, sastavljenu gotovo od samih Magjara. Dapače, naš je Franjo sam pošao u Ugarsku, ondje vrbovao momke, te se, obavivši taj posao, zaputio dne 18. februara 1738. s tri sta ljudi preko Poljske u Kijev, kuda stiže dne 28. aprila. Dne 20. maja podiže se napokon ogromna ruska vojska, vogjena grofom Münichom na turski Bender.

Kako se naš Franjo nije nigdje mogao slagati sa svojim drugovima i starijima, tako je i tude bilo. Odmah u početku zavadi se sa svojim pukovnikom Kumingom radi nekih 338 dukata, što mu ih je pozajmio još u Ugarskoj. U tu se aferu uplete još i major Novata, inače čovjek vrlo sumnjiva značaja, pa kako se Trenk vrlo otresito vladao, upozna se brzo i s ruskim profuzom. Ali taj puta spase ga njegovo lično junaštvo. U bitci na rijeci Bugu, kad je iznenada udarilo na rusku vojsku do 20.000 Tatara, stane pukovnik Kuming uzmicati sa svojom regimentom. Trenk, za to vrijeme zatočen u arrière-gardi kod profuza, posmatraše taj prizor; no videći uzmak, skoči kao bijesan, odleti pred regimentu, te vikne: „Tko je junak, za mnom!“ Na te odvažne riječi poznatog junačine Trenka, regimenta stane, te pogje za njim u boj i spase Rusiju od sramote. Vrhovni vojskovogja general grof Münich ne samo što je Trenka pred vojskom javno pohvalio, već ga oprosti zatvora i obeća mu, da će se vazda za nj zauzeti. Uza sve to Franji je ipak dodijala ruska služba, pa s toga

se odmah obrati na grofa Münicha molbom, da ga otpusti; ali vrhovni general ne htjede o tom ništa ni da čuje.

Kad se ruska vojska povukla u zimovišta, povede vrhovni zapovjednik grof Münich na novo istragu u raspri izmegju pukovnika Kuminga, majora Novate i kapetana Trenka; za što, toga za sada još ne znamo. Već kod prvog ročišta iskaže major Novata, da se Trenk neprestano hvasta, da je rogjak ruske carice po svojoj materi. Za cijelo je naš Franjo tome dodavao, da se s toga nikoga ne boji, jer inače ne razumijemo, kako bi ga moglo okovati i odsuditi na deportaciju u Sibiriju. Trenk se s te odsude tako uplaši, da ga je s mjesta uhvatila groznica, koja je popustila tek onda, kad bude na zauzimanje Münichovo pomilovan, te samo na nekoliko nedjelja zatvoren.

Premda ga je ova zgoda mogla ukrotiti, ipak Trenk nije znao da odoli svojoj nesrećnoj naravi. Na proljeće 1739. opet se vojska krenula na jug kroz Ukrajinu. Kod Niemrova zavadi se na novo sa svojim pukovnikom Kumingom, i to žešće nego ikada. Trenk naime pozvan pred grofa Münicha, zatraži od njega kratki dopust, jer tobože nije našao pukovnika u taboru. Münich mu ga dade. No kad se Trenk povratio u tabor, pozove ga Kuming na red, ali ovaj se izgovori, da ga nije zatekao, već zatražio i dobio dopust od glavnog zapovjednika. Pukovnik ga ipak dade zatvoriti i zapovjedi, da se kapetan okuje. Kad to začuje Trenk, skoči kao lav, doleti u pukovnikov čador, te mu dobaci, da megju njima ne će tako dugo biti mira, dok se jedan od njih dvojice ne makne s ovog svijeta. Na te riječi Kuming pograbi sablju, ali brzi mu je Trenk izvuče iz ruke, pa isturivši pukovnika pred čador, izdere se na nj: ako hoće da mu dade zadovoljštinu neka mu dozvoli, da i on donese svoju sablju. Kuming pun bijesa priskoči

straži, otme joj karabinku, napne je, da je ispali u Trenka, no taj priskoči poput zmije, istrgne mu pušku iz ruku i dodade je straži s nalogom, da je više ne da nikome iz ruku. Sada razjareni pukovnik pane Trenku u kose, te se stane s njime čupati, jer i taj nije ostao skrštenih ruku; još čas, i Kuming pade kapetanu pod noge, koji ga se dobro nalupa, tako da je četrnaest dana morao nositi po tijelu kojekake zakrpine. Po toj nedostojnoj tučnji, Trenk ode Münichu; taj ga za čudo pohvali, i što više s mjesta imenova premier-majorom u orlovskoj dragunskoj regimenti.

Razumije se, da ni ovdje nije bilo bolje. Za malo dana goropadni se major Trenk zavadi sa svojim novim pukovnikom Majerom, jer nije točno i savjesno vršio svoje službe. Došlo je opet do tučnje i to batinom, dapače major se usudi pred čitavom regimentom da ćušne svog pukovnika. Stvar je bila vrlo ozbiljna, a tim većma, što se zgodila u ratno doba. Münich, taj angjeo čuvar Trenkov, nije htio da sam sudi, već povjeri sud grofu Rumjancovu; taj odsudi Trenka na smrt radi neposlušnosti i nepokornosti. Dne 10. januara 1740. bude mu javljena i pročitana odsuda, a odmah po tom bude izveden iz tamnice na stratište. U zadnji čas, kad je još samo posljednja zapovijed trebala da uslijedi, bude pomilovan na šest-mjesečnu robiju i vječni izgon iz Rusije. U Kijevu, gdje je tamnovao, bude ponovno pomilovan, te tako ostavi dne 8. februara 1740. pod jakom stražom Rusiju za uvijek. Dne 31. maja sastane se opet s ocem, koji se rasplaka nad njegovim dolaskom kao dijete. Starac ga stade nagovarati na miran život, svjetujući mu neka se opet oženi te nastani na svojim posjedima u Slavoniji, a svakako okani razbijanja po svijetu. Trenk mu doduše obeća, da će ga poslušati, ali sam veli, da je to tek roditelju na utjehu učinio, dok on ozbiljno i iskreno na to nije ni pomišljao.

Povrativši se na svoja imanja u Slavoniju, nagje sve u najvećem neredu. Kmetovi, koji su se veoma obradovali njegovom povratku, stadoše mu se rpimice tužiti na hajduke, što su tude neprestano robili i ubijali. — Oni su dobro znali, da je jedini Trenk u stanju da Slavoniju oprosti hajdučluka, jer je bio vanredno smion, a samo taki je čovjek u to doba mogao da šta uradi. Naš Franjo obeća kmetovima, da će sve učiniti što može, pa napokon je to i morao već poradi obrane svoga posjeda, koji je povećao, kupivši po povratku svom gospoštiju Nuštar. Za nekoliko dana sabere tridesetak odvažnih pandura, te s ovima krene u lov na hajduke. U brzo ih svu silu živih pohvata, a mnoge poubija iz puške, tako da je Slavoniji odlanulo. Jedan je dogadjaj osobito zanimljiv, jer nam jasno prikazuje značaj Trenkov, pa s toga ga ne možemo mimoići.

Najpogibeljniji bio je Vidak-harambaša iz Bosne, koji je redovito sa svojom družinom prelazio preko Save na plijen. Trenk naumi i njega kazniti. Saznavši da je prebjegao kući k ocu, preruši se u pandura, pa još s jednim odvažnim momkom pregje Savu, pod izlikom da ide kupovati konje. Tako idući i pitajući tobože za konje, navrati se i u Vidakovu kuću. Ali harambaše nije bilo kod kuće, van jedino njegov otac. Trenk čuvši to, pograbi starca za prsa, a megjutim je njegov momak pretraživao kuću, gdje je našao silesiju pokradenih stvari. Potom naloži Trenk Vidakovu ocu, da pregje s njime Savu. Bilo je oko osam sati na veče, kad su stigli na obalu. Tek što su odmaknuli od kraja, začu se glas: „Tko se usugjuje u zemlji sultanovoj moju kuću orobiti, a oca mi svezana sobom odvesti?“ Na to reče starac: „Gospodaru! to je moj sin“. Trenk će na to Vidaku: ako ga hoće da vidi, neka dogje k njemu. Ali harambaša ne htjede toga učiniti, već mu odgovori,

neka on to učini, pa još se zaklinjaše, da mu ne će ništa na žao učiniti, počem i onako nema oružja uza se. Trenk ga posluša, pa se odvaži preko. No tek se prikuči obali, kad ugleda Vidaku za pojasom dvije kubure. Megjutim Trenk se učini, kan da za to vjerolomstvo ništa i ne mari, pa mu se primakne sasvim blizu i zaintači s njime. Ujedared izvuče Vidak pištolj, no oprezni ga Trenk uhvati ljevicom, dok desnicom u čas izvuče sablju, te hajduka probode kroz prsa. Na to mu odsiječe glavu i vrativši se u čamac, baci je starcu pod noge; starac se onesvijesti od muke, ali Trenk ga ipak pusti na slobodu, ta i onako ga je uništio pogubivši mu sina.

Za taj smjeli čin Trenk se nadao pohvali od osječkog zapovjednika generala Guadagni-a, no prevari se. Njegov stari dušmanin auditor Salzenthal još je boravio u Osijeku, pa tako iz pizme prikaza čitavu stvar generalu kao vrlo opasan dogadjaj; po našem sudu generalu je stvar iznesena kao neka povreda granice, jer je Trenk ubio turskog podanika na sultanovom zemljištu, a radi takih pograničnih malica bilo je odista često i velikih neprilika. Tako se eto desi, da je Trenk pozvan na sud u Osijek. Dakako sjećajući se svojih prijašnjih neprilika s osječkim sudom, on tek pošalje generalu pismeno očitovanje i ispriku, što ovoga nije zadovoljilo. Šta više, Guadagni izdade tjeralicu za Trenkom, tako da se morao kriti od svijeta. Ponajprije se zavuče u franjevački manastir Veliku, koji je i onako bio u njegovom spahiluku, no kako se nije ovdje smatrao sigurnim, jer je megjutim general saznao za njegovo skrovište, morade tajno umaći, što nije bilo tako lako. Poradi kuge, koja je još uvijek harala po Slavoniji, bila je granica njezina sa sviju strana zatvorena. Trenk ipak odluči noću još s jednim momkom

uteći preko Hrvatske u Beč; tako je i bilo. Noću prepliva na konju Ilovu, pa krijući se danju po seljačkim kućama, dojaše četvrti dan u Zagreb, gdje se nastani kod nekog uglednog trgovca. Kako nije imao putnice, izagna ga zagrebačko poglavarstvo iz grada, a potom se naš Franjo zavuče nekom mitničaru, kod kojeg je ostao četrnaest dana. Za to vrijeme stao se za nj zauzimati kod gradskog kapetana neki Jezuita, koji mu konačno pribavi putnicu, na što Trenk sjedne u poštarska kola, te se odveze u Beč, da ishodi pomilovanje. — Megjutim saznade Guadagni za bijeg Trenkov, pa javi vojničkoj oblasti u Beč čitavu stvar, podjedno je zamoli, da Trenka odmah po dolasku uhiti. I odista mal da ga nije straža pograbila, jer spaslo ga je samo to, što ga nitko nije u glavu poznavao. Dakako sada se naš Franjo i opet morao kriti; dok je čamio u dobrovoljnom zatvoru kod kapucina, izradi mu njegov agent, kojem je povjerio sve svoje poslove, audijenciju najprije kod vojvode Karla lotarinškog, a onda kod brata mu velevojvode Franje toskanskog, muža Marije Terezije, a konačno i kod iste vladarice. Tom prilikom Trenku konačno uspije, nekako sredinom februara 1741., da se opravdao i ishodio pomilovanje, pri čem mu je za cijelo najviše pomoglo, što se ponudio kraljici u službu protiv Fridrika II., koji je u to doba držao već čitavu donju Šlesku u svojoj vlasti. S tom su ponudom u najtjesnijoj vezi i glasoviti Trenkovi panduri, ta najsmjelija vojska svoga vijeka.[8]

[8] Za ovu glavu gl. Trenkovu autobiografiju pg. 7—70.

Glava četvrta.

Trenkovi panduri na šleskom bojištu (1741.).

Marija Terezija daje Trenku dozvolu, da sakupi po Slavoniji i Srijemu dobrovoljačku pandursku četu (27. februara 1741.). — Kroz čitav mart i april Trenk vrbuje svoju momčad. — Početkom maja polaze panduri iz Osijeka na šlesko bojište. — Njihov boravak u Beču (dne 26. i 27. maja). — Prvo čarkanje oko Neisse-a (juni i juli). — Nesporazumljenje izmegju Neipperga i Trenka. — Major Menzel preuzima vodstvo pandurske čete. — Uvrijedivši se, panduri se vraćaju kući.

Nudeći se kraljici u službu, stavi joj Franjo Trenk podjedno pismeni predlog, da je pripravan iz okružja i gospoštija slavonskih te srijemskih opremiti za tri tjedna, računajući od dana njegovog povratka na imanja, potpuno za rat sposobnu i oružanu četu od tisuću ljudi, te nju glavom dovesti na šlesko bojište, gdje će se pridružiti ostaloj austrijskoj vojsci. Više je nego vjerojatno, da je tom prilikom naš Franjo osobito isticao smionost i odvažnost te momčadi, pa onda i svoj popularitet megju tamošnjim narodom, te će listom za njim pohrliti. Do sada se obično tvrdilo, da se Trenk ponudio Mariji Tereziji, kao da će o svom trošku cijelu četu sabrati i povesti u boj; megjutim to nije istinito. Četa je doduše imala da bude isključivo dobrovoljačka, no trošak za nju nosili su kruna, zemlja i pojedini vlastelini. Trenk dakle trošio je samo na one momke, što su pošli na vojsku iz njegove gospoštije. Ovu su ponudu preporučili vojvoda Karlo lotaringijski, brat mu velevojvoda Franjo toskanski, a svigje se i dvorskom

ratnom vijeću, pa tako je dakako prihvati i kraljica, kojoj je u njezinoj tadašnjoj nevolji, kako sama izrično naglasuje, baš svaki oružan čovjek dobro došao, te se od Trenkove čete nadala osobito povoljnom uspjehu.

Dne 27. februara 1741. bude „ruskom majoru“ Franji barunu Trenku izdano u ime Marije Terezije otvoreno pismo ili tako zvani „Werb-patent“, kojim se daje na znanje svim vojničkim i gragjanskim oblastima u Slavoniji i Srijemu, da se Franji barunu Trenku dozvoljava i nalaže, da u pomenutim zemljama skupi tisuću momaka, te s njima pogje u pomoć kraljičinoj vojsci u Šlesku. Ujedno se i točno opredjeljuju uvjeti vrbovanja:

Majoru Trenku dozvoljeno je samo od svakih pet zadruga primiti po jednog momka, a i to dobrovoljca; od podunavskih i posavskih krajišnika može takogje uzimati one, što će mu se dobrovoljno javiti, a tako i sve pomilovane slavonske hajduke. Cjelokupna se četa ima tri tjedna po Trenkovu povratku u Slavoniju sastati u Osijeku, od kuda će onda u Šlesku. Na svakih pedeset momaka ide po harambaša, dakle njih dvadeset na čitavu četu; vrhovno zapovjedništvo pako ima voditi samo Trenk. Od dana kad je tko stigao u Osijek, pa do povratka mu, ima svak pandur, kako harambaša, tako i prostak, na dan dobijati 6 novčića iz kraljevske blagajne; od toga novca panduri će sebi kupovati hljeb i to će od porcije plaćati dva novčića. Trenk sam nema dakako nikakove dnevnice. Za odijelo neka im služi njihova obična narodna nošnja, skrojena na tursku, a od oružja kiti pandura dva para kubura, sablja, puška i handžar. Kako nemaju potrebnih čadora, to će im se iz kraljevskih magaza dati dvije sta komada, a isto tako primat će vazda po potrebi, čim stignu k vojsci, dosta baruta i olova. Izgreda i psina treba da se na svaki način čuvaju i klone, a da se to

lakše zbude, vladat će megju njima načelo: jedan za sve, svi za jednoga; učinjena šteta ima se s mjesta u gotovom nadoknaditi, a izgrednici oštro kazniti. Da budu ljudi voljniji stupiti u vojsku, dozvoljava kraljica, da sav plijen što ga u neprijateljskoj zemlji i na neprijatelju učine, brojeći amo naročito hranu (Proviant), počem imadu samo šest novčića dnevno, bude njihov; izuzete su od toga ratne blagajne, barjaci, topovi i džebana. Kraljičine podanike nije dozvoljeno ni pod kakom izlikom plijeniti, te sve šta bi im šaka dopalo, a izragjeno je u vladaričinim zemljama, dakle i cd eventualnih izdajica i prebjeglica, imaju predati u najbližim austrijskim magazama. Da se pako čitava četa što prije krene, to kraljica na koncu otvorenog pisma još jednom što toplije preporuči Trenkovo vrbovanje svim vojničkim i gragjanskim oblastima u zemlji.

Istoga dana javi dvorsko ratno vijeće i osječkom zapovjedniku feldmaršallajtnantu Ascaniju, markezu Guadagniju kraljičinu odluku i Trenku stavljene uvjete, a još mu i naloži u ime vladaričino, da se što odlučnije zauzme za stvar, poglavito neka nastoji da se unovače megju pandure svi pomilovani slavonski hajduci, jer da će tako jasno dokazati, da su bili vrijedni i dostojni kraljevske milosti.[1] Podjedno bude čitava stvar istoga dana 27. februara javljena i feldzajgmajstoru grofu Neippergu na bojište. Koliko su se za ovu četu zanimali viši vojnički krugovi, vidi se jasno otale, što je dne 2. marta feldmaršal grof Khevenhüller posebnim pismom slavonskom vojnom zapovjedniku Trenkovo vrbovanje najtoplije na srce stavljao.[2]

---

[1] Trenkov „Werb-patent" i nalog Guadagniju u cijelosti saopćeni su u izdanju c. i kr. ratnog arkiva vol. II, pg. 647—652.

[2] Oba pisma u izvatku ap. Alexich: Die freiwilligen Aufgebote aus den Ländern der ungarischen Krone und croa-

Primivši markez Guadagni ubavijest dvorskog ratnog vijeća, prvo izdade na podregjene vojničke oblasti nalog, da se od sudišta progonjeni Trenk pusti na miru. Potom oglasi naredbu zemaljskog odbora od 10. marta provizornim komorskim uredima u Požegu i Petrovaradin, te gospoštijama u Djakovo, Vukovar, Valpovo, Erdut, Voćin, Veroviticu, Dalj, Nuštar, Raču i Gradišku, da imadu uz najtežu odgovornost, po želji Njezinog Veličanstva i odredbi dvorskog ratnog vijeća, svikolici komorski i vlastelinski činovnici što bolje znadu na ruku ići Trenkovom vrbovanju, te nastojati da predobljenu momčad otpreme do 26. marta u Osijek. Sam Trenk pako ostavi dne 1. marta Beč u činu austrijskog majora, te otputova za Osijek:[3] ovdje izmoli sebi za časnike naročito kapetane Iliju i Juru iz Kobaša na Savi, te vojvodu Andriju iz Gradine, poznate krajiške sokole. Zapovjednik Guadagni dakako ne uzmože mu sada želje odbiti.[4]

Zauzimanje predsjednika zemaljskog odbora i lični Trenkov trud ostaše megjutim u početku jalovi. Mjesto očekivane momčadi stizavali su dnevno izvještaji gospoštije valpovačke, daljske i djakovačke, pa iz Mitrovice, Nuštra, Petrovaradina, Iloka, Verovitice, Voćina i Karlovaca, u kojima su provizorni predstojnici, odnosno vlastelinski upravitelji gotovo suglasno javljali, da se unatoč svega upinjanja do sada baš ni jedan momak nije dobrovoljno javio za Trenkovu pandursku četu. Činovništvo samo da nema dosta moći i autoriteta prema za boj sposobnom pučanstvu; ljudi da su inače

---

tischer Frei-Corps im ersten schlesischen Kriege 1741. (Mittheilungen des k. u. k. Kriegs-Archivs. Neue Folge IV. Band. Wien 1889.) pg. 168.

[3] Trenkova autobiografija pg. 70—71.

[4] ap. Alexich pg. 169.

veoma voljni, te se doduše nijesu nikad opirali želji i zapovjedi Njezinog Veličanstva, ali seoski knezovi se izjaviše, da su kroz mnogobrojne ratove čisto propali i osiromašili, pa da nemaju ni pluga za obragjivanje polja, ni tegleće stoke, jer ju je kuga pomorila, a nekmo li odijela i oružja; šta više, jedva da dolazi na dvadeset do trideset ljudi po jedna kubura za odbranu protiv hajdučkih napadaja. Pa onda se žiteljima činilo, da je preogroman teret još i plaćati ratni namet za dobrovoljačku četu što je namijenjena za daleku Šlesku; konačno i sami momci da vele, da im nije možno da žive od šest novčića dnevnice, a počem nemaju ni oružja ni odijela, trebalo bi najprije na njih potrošiti ogromnu svotu gotovih novaca. Pa tako osim nekoliko ljudi što ih je Trenk otpremio sa svoje gospoštije, nije u Osijeku dne 26. marta bilo gotovo ni čovjeka.

Taj neuspjeh javi zemaljski odbor odmah sjutradan dne 27. marta Trenku, dodavajući da se toj neprilici ne može tako lasno doskočiti, jer se u smislu kraljičine naredbe ne smije nasilno postupati, već samo dobrovoljci skupljati. No ipak zemaljski će odbor još jednom kušati, da najozbiljnije pozove sveukupno javno i privatno činovništvo, ne bi li se ispunila želja kraljičina. Iz istog dopisa sazna Trenk još i to, da je u Osijek stiglo 6000 for. kao dvomjesečna pristojba za tisuću momaka, te da može tu svotu uz odnosnu namiru i podići, čim momčad bude na okupu.

Ponovni poziv zemaljskog odbora urodi boljim plodom. Već koncem marta, a još više početkom aprila, stalo se u Osijeku kupiti sve to više pandura. Raspitivanjem izidje sada sve na vidjelo; nije bio nehaj pučanstva kriv prvom neuspjehu, već nemar činovništva, megju kojima je bilo mnoštvo Trenkovih ličnih neprijatelja i zavidnika. Kad se to saznalo, izdade zemaljski

odbor po treći puta, upirući se na zapovijed od 10. marta, oštar poziv na činovništvo gospoštija u Iloku, Mitrovici, Zemunu, Karlovcima, Dalju, Nuštru, Djakovu, Verovitici i Voćinu, iz čijih se sela do sada još nitko nije javio, da što brže zadovolje svojoj dužnosti, jer da će ih inače stići ljuta kazan sa njihovog dosadašnjeg nemara, a da su i onako krivi, što četa još do sada nije pošla vladarici u pomoć. Te odlučne mjere nijesu promašile svrhe svoje. Kad je u Osijek stigla od dvorskog ratnog vijeća marš-ruta za pandure, moglo se već pristupiti pobližoj organizaciji čete. Do konca aprila bila je već sva momčad na okupu i to propisano odjevena, naoružana i snabdjevena novcem, dakako sve na trošak dotičnih općina ili gospoštija. Iz sačuvanih nam vrlo točnih popisa o broju momčadi i trošku, proizlazi, da se iz trideset i dva kotara javilo 890 dobrovoljaca i da je na njihovu opremu zemlja potrošila znatnu svotu od 62.055 for. 43 novčića.[5]

Trenkovi panduri nijesu bili jednako odjeveni, no ipak se mogu svesti na glavna obilježja, jer je glavni karakter nošnje bio, kako jur spomenusmo, turski. Na glavi bila im je visoka crna kapa, nalik na kamilavku, ogrtali su se u crvene kabanice s kukuljicama (kapucama), oblačili modre zobune, a ispod njih crvene ječerme; na noge navlačili su široke modre čakšire i

---

[5] Točan popis priopćio je iz ratnog arkiva Alexich o. c. pg. 192—193. Pandura na broju dale su pojedine općine ili gospoštije: Vukovar 79, Voćin 42, Verovitica 34, Pleternica* 34, Kutjevo 42, Orahovica 19, Pakrac* 35, Kaptol 8, Našice 7, Komorska Vlaška (Cameral-Walachei) i Sirač 35, Kutina 9, Mitrovica 42, Karlovci 32, Ilok 146, Zemun 42, Osijek grad 6, Osijek donja varoš 9, Rétfalu 8, Almaš 2, Nuštar* 13, Erdut 18, Valpovo 40, Cernik 18, Velika* 41, Blacko 4, Stražeman 7, Požega grad 18, Brestovac* 19, Dalj 19, Djakovo 58 i Neradin 4. Sa zvijezdicom (*) označena mjesta jesu Trenkova imanja.

opanke. Za kožnatim pojasom imali su utaknute četiri kubure, ljut handžar i sitan nožić, na kojem je bila urezana pandurska prilika s napisom: „Vivat pandur!“ preko ramena njihala im se šarena diljka, a o boku još im je visila kriva sablja. Da čitava četa izgleda još više turski, morao je svaki momak brijati glavu, ostavivši tek kurjuk, mjesto barjaka služio im tug (konjski rep), a konačno dodade joj Trenk tako zvanu tursku bandu, sastavljenu od dvanaest glazbara, koju sam ovako opisuje: „Ona se sastoji od nekoliko frula i velikog bubnja, po kojem se lupa odozgo nekakim velikim drvetom, a odozdo sitnim štapićem. Uz to imadu još dva tanjura (= činele), a znadu ih takom vještinom sudarati, da čitava stvar baš ne zvuči rgjavo.“ Ova inače sitna pojava, potekla iz objesne i šaljive naravi Trenkove, bila je od tako reći svjetske posljedice. Do tada naime nitko još nije poznavao po Evropi vojničke glazbe; za pandurskim izgledom povedoše se i ostale vlasti, dakako tek u savršenijoj formi.

Dvorsko ratno vijeće poslalo je Trenku propisanu marš-rutu, po kojoj je tražila od njega, da skupljenu momčad porazdijeli na dvije divizije po pet stotina momaka svaka, od kojih ima jedna da krene dva dana prije druge i to tako, da poslije trodnevnog marša četvrti dan počiva. Čete imale su putovati najprije uzduž Drave do blizu Verovitice, kod Turanovca prebroditi rijeku, pa onda preko Barča, šomogjskom, tolnanskom, stolno-biogradskom i komoranskom županijom pasti na Dunav; potom će njitranskom županijom kroz Sakolcu u Moravsku i dalje na šlesku granicu.

Tek što se momčad skupila u Osijeku do takog broja, da se moglo početi s njenom revizijom, kad ali dne 14. aprila, tobože što joj nijesu ispunjena sva obećanja, no za pravo radi teškog pedepsanja nekih iz-

grednika, nasta megju oboružanim ljudma prava buna. Pod vodstvom dvaju harambaša Nikefora iz Pakraca i Ilije iz Subocke ostavi dvjesta sedamdeset i tri momka službu, pa se još istog dana po podne vrati kući. Zemaljski odbor, koji se točno držao naputka, po kojem su se samo dobrovoljci uzimali u pandursku četu, naloži s toga dne 16. aprila provizornom uredu u Požegi, neka bi iz petnih žila nastojao, da otpale ljude lijepim riječima opet krene u Osijek, jer se bilo bojati, da će se ti ljudi, nakon što su i onako već skupe novce koštali i zemlju i erar, odmetnuti u hajduke. Nastojanju činovnika, a još više nekim vještim i pouzdanim pandurima, koje je Trenk poslao za njima, uspjelo je konačno, da su se gotovo svi povratili, dapače još i neke novake sobom poveli, tako da se na taj način pandurska četa uvećala. Megjutim ta je pobuna zategla polazak njezin sve do početka maja; dne 11. istog mjeseca prešao je Trenk Dravu, te pao na odmor u mjesto Marczali u šomogjskoj županiji.

Odavle javi feldmaršalu Neippergu, da je sa svojom pandurskom četom, na broju 945 momaka, po primljenoj zapovijedi na putu u Beč, što dakle znači, da je dvorsko ratno vijeće naknadno promijenilo pandursku maršrutu. Dne 26. maja stignu dobrovoljci u prijestolnicu, uzevši putem sa sobom još jedno pedesetak novaka, tako da ih je sveukupno bilo 1022 momka, i to jedan major, naime sam Trenk, dva kapetana, jedan nadporučnik, pet poručnika, jedan konakdžija, jedan pobočnik, dva kapelana (jedan katolički i jedan pravoslavni), dva ranarnika, četrdeset harambaša, pet pisara, osamdeset kaprala, dvanaest glazbara i osam stotina i devedeset prostaka. U subotu dne 27. maja u jutro u 9 sati iskaza im sama kraljica počast, te se u društvu s velevojvodom Franjom toskanskim, vojvodom Karlom,

pa sestrama Marijom Anom i Marijom Magdalenom izveze u dvorskoj kočiji pandurima u susret do tako zvane Favoriten-Linie. Kad panduri ugledaše Mariju Tereziju, pozdraviše je gromovitim pozdravom uz glasno sviranje svoje turske bande; po tom iskazaše vanrednu vještinu i uvježbanost u svom načinu vojevanja, te konačno promarširaše u najljepšem redu mimo kraljičinu kočiju. Sav se Beč strkao da vidi ovu čudnu vojsku, ne znajući čemu da se više divi, visokome stasu, divskoj snazi, šarenom odijelu ili mnogobrojnom oružju. Kraljica očito zadivljena i vesela bogato obdari momčad: dva dvorska časnika porazdijeliše megju pandure po momku tri novo skovane šestice. — Vrativši se u dvor sa svojom pratnjom, Marija Terezija odmah zapovjedi, da joj dovedu u predsoblje dvanaestoricu najviših pandura s jednim časnikom, neka ih vidi njezina mati carica udovica Jelisaveta; razumije se, Trenk to glavom učini s najvećom pripravnošću. Glas o čudesnim pandurima raširio se za čas po Beču, svak ih je htio da vidi, te s toga se neprekidno kupila sila svijeta oko njihova stana. Sama udovica Josipa I., carica Amalija, poželila je takogje da ih vidi, pa s toga morao je Trenk sjutradan dne 28. maja promarširati kraj salezijanskog samostana, gdje se carica sa svojom pratnjom nalazila na prozoru. Potom odoše panduri kroz predgragje Landstrasse, odmorivši se nekoliko sati kod bolnice sv. Ivana, preko Dunava put Šleske; dakako za cijelo vrijeme bili su predmetom zvjeranja radoznalih Bečlija, šta više na tisuće tih znatiželjnika otprati ih sve do Dunava.[6]

---

[6] Za boravak Trenkovih pandura u Beču gl. savremene bečke novine „Wiener Diarium" od 31. maja 1741. ap. Alexich pg. 173. i Arneth o. c. pg. 267—268. Na taj se dogagjaj veže ova narodna tradicija: Kad su panduri stigli u Beč, zapovjedi im Trenk, da se pritaje kako koji znade, koji kljast, koji ćorav,

Po odlasku pandura Trenk se zadrža još koji dan u Beču, te ih poštom stiže dne 6. juna kod moravskog Karthausa. Odavle javi feldmaršalu Neippergu, da je stigao sa 1020 dobrovoljnih momaka, te ga podjedno zamoli, da mu dade zapovijed, kuda da u naprijed pogje. Još prije toga javilo je grofu Neippergu dolazak pandurske čete dvorsko ratno vijeće, domećući, da je četa jača nego se u početku mislilo; naročito da ima više časnika, što je megjutim vrlo dobro, jer tu je čeljad, veli dvorsko ratno vijeće, i onako teško držati na uzdi bez većeg broja časnika. Primivši od Neipperga odgovor, odmaršira Trenk kroz Moravsku i vojvodine Ratibor te Oppeln preko Neustadta ka kraljičinoj vojsci, te stiže dne 15. juna u logor pod tvrgjavu Neisse.[7]

Odmah treći dan, dakle 18. juna, naloži Neipperg Trenku, neka krene put Zobtenberga i neka ga posjedne, da tim svojim položajem zapriječi pruskoj vojsci u Strehlenu dovoz hrane iz Schweidnitza. Tako i bi. Panduri krenuše na veče iz tabora, pa putujući dvije noći uzastopce, dok su se danju skrivali po šumama, zaposjednuše treću noć Zobtenberg. Domala zaplijeniše nekolika kola živeža, čije vlasnike ljudski isprebijaše, a hranu porazdijeliše izmegju sebe. Za nekoliko dana zaplijeniše panduri jedna kola puna platna s četiri trgovca, koje predvedoše Trenku; sada se ispostavilo, da su to bili doduše austrijski podanici iz Schweidnitza, ali da su trgovali s neprijateljem. S toga ih Trenk zatvori, te odredi da se oni i cijeli njihov prtljag odpremi grofu

---

koji hrom, i t. d. dok ne dogje kraljica. Bečlije videći te nakaze, uzeše se grohotom smijati. Kad stigne Marija Terezija, Trenk doviknu pandurima: „Junaci, evo naša carica!“ Na taj se glas panduri isprave, u red postave i skinuv kape, u jedno grlo zaviknu: „Živila naša mati!“ Ap. Ilić o. c. pg. 45—46. nota 20.

[7] gl. Alexich o. c. pg. 163—174.

Neippergu. Dok se još bavio oko priprema za taj posao, udari iznenada 6000 pruskih husara i pješaka, no brzi vogja ipak još za vremena otpremi plijen svoj pod pratnjom pedesetorice pandura i jednog poručnika u logor, a sam se na to zavuče u šumu, kuda ga se neprijatelj nije usudio da slijedi.

Zaplijenivši silu rakije, panduri se još iste noći opiše, te dakako u tom stanju poradiše raznih nepodobština. Pucajući svu noć ubiše Trenkovog glasnika, inače šleskog seljaka, i dva uhićena trgovca, dok su jednog ranili. Sjutradan uze Trenk objesnicima suditi; dvije kolovogje izgubiše glave, a čitav dogagjaj bude javljen glavnom zapovjedniku. Nakon šest dana vrate se panduri natrag u logor svoj kod mjesta Ottmachau, a Trenk ode grofu Neippergu na njegov poziv.[8] Kako su panduri mislili da su u neprijateljskoj zemlji, to su oni odista počinili kojekakih zlodjela ne štedeći nikoga, tako da se narod okolišni, tek što su došli na bojište, sa sviju strana na njih tužio. Dne 2. jula očita Neipperg našem Franji oštru lekciju radi ponašanja njegovih pandura, no podjedno izreče nadu, da se to više ne će opetovati, „jer, veli glavni zapovjednik, panduri nijesu za to došli k vojsci da plijene našu zemlju i da prave nalične psine, već da se dadu upotrebiti protiv neprijatelja. Tomu pako do sada bar kan da nije učinjena velika šteta, a naprotiv stizavaju jadikovke od stanovnika šleskih sa sviju strana, tužeći se na batine, globljenja i nasilja svake ruke. Toga više biti ne smije, pa ako vi nemate toliko autoriteta, da sebi pribavite dužni posluh kod svoje momčadi, tada odista ne znam u čem da mi ovdje pomognete, a ja ću biti prisiljen, da čitavu stvar prijavim na mjerodavnom mjestu“. Pod-

[8] Trenkova autobiografija pg. 71—73.

jedno uspisa Neipperg i velevojvodi Franji toskanskomu, da je pandure natrag pozvao iz schweidnitzkog kraja, jer da su žitelje šleske tako izmučili, „da se iz sela ne može više nikako da dobije kaki glasnik, koji bi budi njih ili druge kuda odveo.“ S time je još u svezi i zapovjednikovo pismo istoj visokoj ličnosti od 11. jula, gdje veli: „Panduri se nijesu ni iz daleka tako vladali, kako je bila opća nada, a po gotovo ona njihovog zapovjednika Franje baruna Trenka. Doskora ću se potanje o tom izjaviti, no već sada sumnjam, e da li je Trenk onaj čovjek, koji može i zna zapovijedati tom četom, pa s toga će svakako trebati zapovjedništvo predati drugome, koji manje govori i obećaje, ali za to više radi i točnije riječ svoju drži“. Iz toga se jasno razabire, da je Neipperg ipak još zadovoljan s pandurima, te da glavnu krivnju svaljuje na Trenka. Čitava se stvar doskora razjasnila.[9]

Saski ministar u Dresdenu Ivan grof Khevenhüller obratio se na grofa Neipperga moleći ga, da bi primio u kraljičinu službu Ivana Danila von Menzel, koji je jur služio u austrijskoj vojsci, no onda prešao u rusku i poljsku. Neipperg se iznajprije nećkao zadovoljiti toj želji, „jer, kako se izrazio 4. jula velevojvodi, kad bi na tom majoru šta osobita bilo, tada ne bi svak čas mijenjao službe, već ostao u prvašnjoj“. No kad su se za Menzela na novo stali zanimati grof Khevenhüller, pa ministar grof Brühl i još neke druge ličnosti na saskom dvoru, ipak bude primljen i to u potpukovničkom činu. Grof Neipperg ne znajući kuda bi s njime, odluči se pridijeliti ga Trenkovoj četi, dapače naloži našem Franji, da od sele ima u svačem sporazumno raditi s novim časnikom, a njegove savjete uvažavati.[10]

---

[9] Sva su ta pisma saopćena u izdanju austrijskog ratnog arkiva vol. II. pg. 398—399 i Alexich o. c. pg. 174—176.

[10] Ibidem.

Dakako tim je očito bila ljuta nepravda nanešena Trenku, jer Marija Terezija je izrično naglasila, da samo on ima zapovijedati pandurima. S toga nije čudo, ako je Franjo tako strašno zamrzio svog novog druga. Kraj silovite i žestoke naravi pandurskog majora nije bilo sumnje, da će skoro doći do sukoba. Megjutim kan da ni Menzel nije dobro mislio, jer čim je došao k četi, svegj je gledao da na samu opći s časnicima, tako da je Trenk bio uvjeren, da mu se radi o zlu.

Za koji dan uzajmi Menzel od Franje lijepog konja na dva sata: no kad se nije u opredijeljeno vrijeme povratio, pričini se pandurskom vogji, da mu ga novi drug kani oteti. S toga pošalje brže bolje šest pandura za njim s nalogom, da ga svežu i k njemu dovedu. Panduri zateku Menzela u logoru s drugim časnicima baš gdje igra; dakako oni ga izvuku iz čadora i bili bi obavili svoj posao, da ih u tom nijesu spriječili ostali časnici. Panduri se vratiše gospodaru samo s konjem, čime se taj i zadovolji.[11] Radi toga čina pozove Neipperg našeg Franju na odgovornost, no on mu osorno odgovori, da je pandurska četa amo došla njegovom zaslugom, a Njezino Veličanstvo da je samo njemu predalo zapovjedništvo nad njom. Na to Neipperg ljutit zapovjedi, da Menzel ima preuzeti nad pandurima potpunu komandu, pa kad toga Trenk ne htjede da pripozna, bude zatvoren i stavljen pod optužbu, dok je Menzel konačno sam ostao na čelu čete, o kojoj još prije nekoliko tjedana nije ništa ni znao.[12]

Uapšenje Trenkovo megjutim urodi kod njemu veoma odanih i privrženih pandura potpunom pobunom,

---

[11] Autobiografija Trenkova pg. 73—74.

[12] Alexich o. c. pg. 176. Kako je Menzel znao ruski i poljski, to mu je lako bilo naučiti hrvatski, ili kako bi Neipperg rekao „illyrische Sprache“.

no ipak bi lako ugušena; trideset pandura plati svoju odanost bivšem vogji robijom u glatzkoj tvrgjavi. Ostalu momčad ipak nekako primire časnici, a poglavito kapetan Ilija, koji je za vrijeme Trenkovog tamnovanja rukovodio zairu i isplatu momčadi. Menzel pako gledao je da darovima predobije za sebe pandure, no te darove uze iz Trenkovog stana, šta više naš Franjo ga okrivljuje, da mu je oteo sve njegovo oružje i provalivši sanduk stotinu dukata gotova novca.[13]

Istragu protiv Trenka radi neposluha i mnogobrojnih drugih tužba preuze redoviti ratni sud, te već 21. jula obavi svoj posao. Potom su spisi uz Neippergovu popratnicu otpremljeni feldmaršalu Khevenhülleru, koji ih konačno predade dvorskom ratnom vijeću. Neipperg je u svojoj popratnici još jednom opetovao sve glavne točke optužbe, veleći da Trenk uvijek protivno radi od onoga, što mu je naloženo. Treba da udara na neprijatelja, a on plijeni i robi prijatelje. Tomu dodade glavni vojskovogja još i to, da drži da je Trenk sasvim nesposoban da korisno zapovijeda jednoj četi. Kao najteži grijeh smatra Neipperg samovolju njegovu, jer je bez ikakvog ratnog ili prijekog suda dao dva pandura pogubiti, pa onda još im držao buntovne govore, huškajući ih, ako bi njega skinulo sa zapovjedništva, neka svi odu kući. S toga Neipperg moli definitivno riješenje u toj stvari te naglašuje, da voli biti i bez pandurske čete, nego li s takim zapovjednikom. Najbolje bi bilo, da se Trenk uopće odstrani iz vojske.[14]

Da se odista radilo samo o ličnoj mržnji Neippergovoj prema Trenku, vidi se najbolje otale, što nije propustio da svoje potpuno zadovoljstvo izrazi odmah iza prvog čarkanja što su ga panduri imali s Prusima

[13] Trenkova autobiografija pg. 75.
[14] Alexich o. c. pg. 177.

pod Menzelovim vodstvom. Dne 21. julą odašalje Neipperg pandure na pruski logor. Dne 23. jula iznenada navališe na gradić Strehln, te ga pokušaše upaliti, ali ih spriječiše pridošli ulani, te se panduri opet zavukoše u šumu iz koje su izišli. Taj se čin, na kojem mi ne možemo ništa osobitog naći, Neippergu tako svigje, da je odmah sjutradan Menzelu pismeno čestitao, šta više obećao mu, da će i isti previšnji dvor, koji je tada radi sabora boravio u Požunu, izvijestiti o toj važnoj zgodi. Kao nagradu pokloni feldmaršal pandurima sav plijen, što su ga neprijatelju oteli. Nekoliko dana iza toga, naime 1. augusta, opet javi Neipperg velevojvodi, da su se panduri do sada, dakako pod novim vodstvom, već i treći puta iskazali, dapače dne 30. jula iza žestoke bitke i gubitka od šestnaest mrtvih i dvadeset ranjenih, protjerali pet stotina pruskih grenadira iz Zobtena, a grad oplijenili i upalili. Potom primi Menzel nalog, da svrne na Frankenstein; dne 4. augusta, ponudi se Neippergu, da će udariti na Schweidnitz, jer da se stalno nada s još dvije do tri sta regulaša protjerati prusku posadu. Ali neodlučni i bojazljivi Neipperg toga ne dozvoli, već kako se odvažio da s čitavom vojskom pogje naprijed, naloži Menzelu da ga slijedi, te da sa svojim pandurima uz pripomoć nekolicine husara, što bolje može neprijatelja uznemiruje.[15]

Megjutim svrši se i Trenkov proces. Podpredsjednik dvorskog ratnog vijeća feldmaršal Khevenhüller izjavi se u svojoj referadi, da je svakako bilo pogriješeno, pandure odmah u početku samostalno upotrebljavati, već da ih je trebalo pridijeliti redovitoj vojsci. Za Trenka reče, da je doduše vrlo goropadan i nestašan, ali treba priznati, da mu na „kuraži i srčanosti" na daleko nema

[15] Izdanje ratnog arkiva vol. II. pg. 400 i Alexich o. c. pg. 178.

para. S toga neka mu se već odležani zatvor uračuna kao kazna, a onda neka se pomiluje. Što se tiče svagje s Menzelom, drži feldmaršal, da će još najbolje biti, ako se za sada pandurska četa razdijeli u dva odjela po pet stotina momaka svaki, te da s jednim samostalno zapovijeda Trenk, a s drugim Menzel, dok vrhovni nadzor treba povjeriti kojem generalu. Još prije toga zauze se kod Neipperga za Trenka i njegove pandure velevojvoda, veleći, da s njima valja imati strpljenja; doduše prave i odviše izgreda, no za to treba dopustiti, da se „malo plaše neprijatelja“. Dvorsko ratno vijeće prihvati predlog Khevenhüllerov u cijelosti i tako bi našem Franji sredinom mjeseca augusta opet dana sloboda, razumije se na veliku srdžbu kako Neipperga, tako i Menzela. Panduri pak ugledavši svoga milog vogju, vanredno se obradovaše, ali kad čuše da će ih razdijeliti u dvije čete s dva zapovjednika, onda se listom pobuniše, te Neippergu poručiše, ili neka im svima dade Trenka a Menzela odstrani uopće, ili da će svi do jednoga s mjesta okrenuti kući. Sloga pandurska ovaj puta pobijedi — tvrdoglavi Neipperg morao je popustiti.[16]

Već treći dan navali Trenk na arrière-gardu pruske vojske, što je bila na maršu iz Strehlna za Schweidnitz, te u tren oka sasiječe jedanaest kirasira, prouzročivši podjedno veliku smutnju. Fridrik, koji je taj puta bio nazočan kod svoje vojske, toliko se s te smjelosti razjedi, da je rekao, kad bi mu taj nesrećni Trenk dopao šaka, da bi ga s mjesta objesio. Nekako koncem septembra nanese naš Franjo neprijatelju još veći udarac. Fridrik se stao pomicati iz Schweidnitza prema tvrgjavi Neisse, ali mu naši panduri znatno otešćaše put. Oko 11 sati

[16] Čitavo Khevenhüllerovo izvješće gl. ap. Alexich pg. 179—182.

noću udariše iznenada megju prtljagu, koju je branilo nešto konjaništva, ali traljavo, te Trenkovci sasjekavši najprije sve, što im je pod mač došlo, zaplijeniše trideset i četvera krcata kola i tri sta konja. O toj znatnoj uslugi austrijskoj vojsci Neipperg nije ništa znao javiti velevojvodi, šta više, gdje god je mogao vrijegjao je Trenka i njegove ljude. Kad je kod izravne junačke navale blizu Neisse-a glavni vojvoda i opet zaboravio izvijestiti dvor o hrabrosti pandura, bilo je kraj s njihovom strpljivošću. Oni se pobune i do jednoga pogju kući; nitko živ, pa ni sam Trenk, nije ih mogao od toga odvratiti (početkom oktobra).[17] Bit će da je tomu mnogo i to doprinjelo, što se megjutim pogovaralo o miru s Fridrikom, te doista dne 9. oktobra bude u dvorcu Klein-Schmellendorf sklopljeno neko tobožnje primirje, koje je vjerolomni kralj pruski, čim je austrijska vojska ostavila Šlesku, odmah pogazio, te provalio u Moravsku.[18]

Odlaskom pandura s bojišta dokrajčilo se naravno i njihovo vojevanje u Šleskoj, gdje im se na žalost nije dala prilika, da pokažu što su i tko su. Megjutim se pod boljim prilikama u brzo i to zgodi.

---

[17] Izdanje ratnog arkiva II. pg. 501—5, Alexich o. c. pg. 182. Autobiografija Trenkova pg. 75—77.

[18] Arneth o. c. pg. 334—348.

Glava peta.

Vojevanje Trenkovih pandura u Austriji i Bavarskoj (1741—1742).

Politička situacija poslije bitke kod Mollwitza. — Provala Francuza i Bavaraca u Austriju i Češku. — Trenk vojuje po donjoj Austriji i Štajerskoj: Strengberg, Claus, Windisch-garten i Spital; početkom 1742. — Podsada grada Linca (23. januara). — Vojevanje po Bavarskoj: Plattling (30. januara), Deggendorf (6. februara), Reichenhall (30. marta), Langgries (početkom aprila), München (6. maja), Diesenstein (22. jula), Weissenstein i Au (9. i 10. augusta), Cham (prvom polom septembra), Neuhaus (sredinom septembra) i Neuburg (sredinom novembra).

Spominjasmo da je mollwitzka bitka bila znakom svim dušmanima Marije Terezije, da se dignu protiv nje, ne bi li joj razdijelili baštine. Uz nama već poznatog bavarskog kneza izbornika Karla Alberta, prvi se osmjeli August III. knez izbornik saski i kralj poljski. On uze tvrditi, da je vladarica sama pogazila pragmatičku sankciju, kad je muža svoga učinila suvladarom, te njemu dodijelila češki izborni glas, a uz to jošte po familijarnom ugovoru cara Leopolda I. od god. 1703. ide austrijska baština njegovu ženu Mariju Josipu kao najstariju kćer cara Josipa I., pa konačno ima i Saska neka prava na Austriju i Štajersku. Sas doduše nije ozbiljno mislio, no tek da i on zabada. Pošto su se prilike tako nepovoljno složile po Austriju, podigoše i španjolski Bourboni svoj glas na temelju nekakih ugovora izmegju Habsburgovaca u Španiji i Austriji; oni su nišanili na talijanski posjed kraljičin. No tude se i

sardinski kralj nadao koristi. Čini se, kan da su evropski vladari smatrali Austriju poslije mollwitzke bitke posjedom bez gospodara, pa s toga se u budućem ratu nije toliko radilo o pravu na baštinu, koliko o njoj kao velikoj vlasti. Megjutim središte sviju evropskih intrigua bila je Francuska. Njezinoj se politici osobito podesan pričinio taj čas, jer se nadala da će se po njemu nametnuti Evropi vrhovnim sudijom i gospodarom, a mimo toga i okoristiti na Rajni i u Nizozemskoj. „Stari lisac“, kardinal Fleury, već je dugo na to pomišljao, te našao najzgodnijeg saveznika u taštom knezu izborniku bavarskom. Još godine 1737. obeća mu, da će ga pomagati, a dne 28. maja 1741. pridruži mu se i Španjolska. Dne 11. jula zaključi francusko državno vijeće, da se ima provaliti u Austriju sa dviju strana: jedna vojska da u zajednici s bavarskom napadne gornju Austriju, a druga Nizozemsku.

Prvom polom augusta 1741. pregje 42.000 Francuza Rajnu, te se sjedini s Bavarcima. Karlo Alberto naumio je iznajprije provaliti u Češku, pošto se znalo, da u njoj gotovo i nema vojske, ali Fridrik II. odvrati ga od toga, nagovarajući ga, da što brže udari na Beč. „To je jedino sredstvo, uspisa on Bavarcu. da se ratu jednim udarcem učini kraj; provala u Češku tek bi odugovlačila vojevanje, a Austrija se samo uvrijedila; njoj treba nož u srce turiti“. Karlo Alberto popusti, te se stade sa 40.000 momaka spuštati Dunavom. Dne 31. jula osvoje Bavarci Passau, a početkom septembra pregjoše Francuzi austrijsku granicu. 15. septembra svečano ugje bavarski knez izbornik u Linz, gdje ga 20. oktobra stališi gornjo-austrijski, protiv izrične zabrane Marije-Terezije, priznaše svojim gospodarom. Megjutim se njegova vojska sve to bliže primicala Beču; 16. oktobra stajala je u Melku, a 21. u St. Pöltenu, dakle

na domak prijestolnice. Beč sam bio je u velikoj nevolji, jer zapovjednik gradski feldmaršal Khevenhüller ne bi bio u stanju ni dana držati grad protiv francusko-bavarskog juriša. No srećom Francuzi sada nagovore Karla Alberta, da se okani Beča i pogje u Češku, gdje su ga onda dne 7. decembra proglasili kraljem češkim, a malo za tim dne 24. januara 1742. izabrali za cara njemačkoga. Karlo Alberto bio je sada na vrhuncu sreće i sjaja, za kojim je već toli davno težio; no traljava je to sreća bila. jer dok se sve to s njime zbivalo, austrijske vojske protjeraše preostale Bavarce i Francuze iz kraljičine države, dapače provališe u istu Bavarsku.[1] Za toga se vojevanja osobito istaknuše naši junački Trenkovi panduri, s kojima su polučeni svi važniji uspjesi. Sada se uze plesti čitav vijenac bajka oko njih i njihovog vogje, „sada bi Bavarska, kako Macaulay kaže. poplavljena divljim četama iz one krvlju natopljene zemlje, što leži na granici izmegju kršćanstva i islama; strašna imena pandura, Hrvata i husara, upozna zapadna Evropa tada prvi puta".[2]

Još na šleskom bojištu pročulo se, da je francusko-bavarska vojska ozbiljno zaprijetila Beču Baš u to doba (prvom polom oktobra) pobuniše se panduri i povratiše kući, no pomenuti kobni glas tako se dojmi Trenka, da je odmah poštom pojurio za njima put Beča. Srećom nagje ovdje tri sta pandura, te ih konačno nagovori, da s njime ostanu na obranu prijestolnice; još im je kazivao, da će sada biti pod vrhovnom zapovijedi feldmaršala Khevenhüllera, bivšeg upravitelja čitave Slavonije, koji je veoma volio narod hrvatski, a bio i Trenku, kako znamo, vrlo sklon. To je djelovalo; onih tri sta momaka ostade s milim vogjom u Beču,

---

[1] Arneth o. c. pg. 170. i dalje. — Wolf o. c. pg. 30—36.
[2] o. c. pg. 31.

dok ostala momčad, što se zaputila preko Moravske i sjeverne Ugarske u Slavoniju, ode nepovratom kući.

Khevenhüller, poznavajući junaštvo naših pandura, smjesti ih kao predstražu na najpogibeljnijem mjestu; predade im na čuvanje dunavski most, kojim su neprijatelji mogli pasti pod Beč, da ga podsjednu, jer su iz St. Pöltena prešli u Krems na lijevu obalu. Poznato nam je, da su Francuzi i Bavarci potom provalili s glavnom vojskom u Češku, dok se manji dio utaborio djelomično po gornjoj i donjoj Austriji. Sada naloži Khevenhüller Trenku, neka bi pošao uhagjati položaj neprijateljski. Žureći se i danju i noću, pohitaše panduri do mjesta Strengberga, oko četrdeset klm. od Linca, gdje se prvi puta namjeriše na saveznike. Trenk se noću prokrade nekom šumom tik do logora, no kako mu nije uspjelo da koga uhvati, pričeka do jutra kad će se krenuti cijela posada. Kad su saveznici ušli u gradić Strengberg, eto i pandura za njima: vogja sam ubije iz kubure dva časnika, kapetana i poručnika, dok je momčad postrijeljala do dvadeset prostih konjanika. Iza toga povuče se Trenk na Dunav, gdje srećno zarobi pet velikih lagja punih sijena i zobi, pa ih otpravi u Beč, povrativši se podjedno glavnoj kraljičinoj vojsci.

Iza mnogobrojnih omanjih okršaja, u kojima je Trenk neprijatelju dodijao do sita, dobije nalog, da protjera Bavarce iz sjevero-štajerskih gradića Clausa, Windisch-gartena i Spitala, u kojima je bilo do 664 momka i pet topova, a uz to su visila na gotovo nepristupnim planinskim liticama, sada pokrivenim snijegom i ledom. No Trenk ne mareći mnogo za te nepovoljne prilike, napade početkom januara 1742. noću iznebuha Claus. Prvu stražu strovali svojom rukom u ponor, gdje su jadnici nemilo poginuli, potom uspne se na čardak, uhiti osam ljudi, dok je preostalih osam umaklo, podigavši

veliku viku, ali unatoč toga Trenk poleti za njima s pedeset ljudi. Kad je svanulo, ugledaše Bavarci na tvrgjavskoj kapiji junačke pandure i Trenka, gdje im dovikuje, neka se mirno predadu, jer i onako im je glavna vojska ametom razbijena (što megjutim nije istinito bilo), a ako ispale samo jedan hitac, biti će zlo i naopako. Čuvši to zapovjednik bavarske čete, predade se Trenku bezuvjetno, a to učiniše malo zatim Windischgarten i Spital. Ukupno bje zarobljeno tom prilikom 664 momka s 22 časnika, 48 velikih pušaka (Doppelhacken) i pet topova. Dakako, Khevenhüller nije se mogao dosta da nahvali vogje i pandura u svom izvješću prejasnom dvoru.

Pošto su bili neprijatelji istjerani iz donje Austrije i Štajerske, odluči se glavni vojvoda na osvojenje Linca. U tom su mu poslu bili od najveće koristi Trenkovi panduri. Dne 21. januara stiže austrijskoj vojsci velevojvoda Franjo toskanski, a već dan 23. januara bude odregjen za juriš. U vijeću ponudi velevojda Trenku dvjesta dukata, ako sa svojim momcima i još nekim hrvatskim krajiškim četama popali sva predgragja, što su oni odista brzo i sjajno izveli.

Francuzki zapovjednik grof Ségur učvrstio je Linc raznim dobro smišljenim obranbenim radnjama; oko grada iskopa duboke i široke grabe, prsobrane zaštiti jakim palisadama, izdube zgodne lagume, a po kućama probije otvore, tako da se od njih zaštićena vojska svakuda mogla pomicati po gradu. No ipak i te su se spreme pokazale nedostatnim, jer Ségur nije imao pri ruci dovoljno topova, da zapriječi prežestoku navalu hrvatsku. Trenk se smjesti na kalvariji; odavle uze još 22. siječnja napadati Francuze, te ih i mnoštvo pobije Kad je pala tiha noćca, baci vatru na palisade, koje od veće česti za čas izgorješe, što više i grad zahvatiše,

Pod ovom rasvijetom udarahu naši svu noć na predgragja, a kad je odbilo osam sati u jutro, mogla se već glavna vojska austrijska primaknuti Lincu na osam-stotina koračaja. Na podne još provali Trenk u grad, te se učvrsti u uršulinskom manastiru, odakle je nemilice ubijao Francuze. Sada ne preostade Séguru drugo, nego se predati; u dva sata po podne zabubnjaše neprijateljski bubnjevi, a malo potom prihvati velevojvodaSégurovu ponudu, kojom mu bude dozvoljeno pod oružjem iz grada izići, ali da ne će punu godinu dana vojevati ni on, ni vojska mu protiv Marije Terezije. Tako se predade Linc (23. januara) kraljičinoj vojsci, a da se ona gotovo nije trebala ni maknuti, jer čitava predaja djelo je šake junačkih Hrvata, od kojih pogibe šest momaka, dok je petnaestorica ostalo ranjeno, megju njima i Trenk po lijevom obrazu.[3]

Dva dana poslije pada Linca, dobije Franjo Trenk nalog, da krene sa dvjesta pandura za Bavarsku, te da se ovdje pridruži srčanom generalu Ivanu Leopoldu barunu von Bernklau, koji je onomadne dne 17. januara ametom razbio Bavarce pod feldmaršalom grofom Törringom kod mjesta Schärdinga. Da što brže stigne na odregjeno mjesto, dade Trenk noću po naokolnim selima pokupiti stotinu saonica, te kao munja odleti do generala. Bernklau naloži mu, da pogje prema Plattlingu i ovdje izvidi rijeku Isar. Trenk nagje da su svi mostovi porušeni i tako pristup do mjesta znatno otešćan. Želeći ga ipak osvojiti, posluži se naš objesni Franjo varkom. Prerušen u svećenika, prikuči se mjestu, te stane, hineći bratsku ljubav, svjetovati gradjanima da brže bolje most preko Isare oprave, jer ako panduri, što su i onako već blizu grada, budu morali ledenu rijeku preplivati, biti će zlo i naopako. Dok je pozornost Plattlinžana

[3] Arneth o. c. vol. II. pg. 5—8. 22—23.

bila upravljena na laži-popov govor, dotle se dva junačka pandura na šest svezanih fašina smjelo pusti niz Isar do neke vodenice, gdje su opazili svezan čamac, otmu ga i srećno u čas prevezu dvadeset i pet drugova. Tek što ih primijetiše zaplašeni gragjani i vojnici, pobjegoše kao divlji, a Trenk potom glatko preveze svukoliku momčad, opravi most i mjesto osvoji. General Bernklau zadovoljan tim uspjehom, opremi Trenku u pomoć šest stotina Hrvata iz karlovačke krajine s nalogom, da osvoji tvrdi Deggendorf na Dunavu, gdje su Francuzi most razorili da zapriječe našim prelaz. — Četvrti dan po osvojenju Plattlinga, krene Trenk na posao, natovarivši na kola i veliku lagju. Tek što naši momci stigoše na Dunav, pozdraviše ih neprijatelji zrnjem iz pušaka, što vogju prinudi, da je ostavio kod razvaljenog mosta četrdesetoricu pandura, da samo puškaraju s neprijateljem, dok je s ostalom četom pošao čitav sat uz vodu, te ondje bez zaprijeke prešao Dunav. Davši svakom momku po goruću baklju u ruku, pa uz svirku svoje turske glazbe, udari iznebuha noću na grad, dakako urnebesnom vikom, pozivajući posadu na predaju, jer inače sav će grad propasti u plamenu. Deggendorf se odista odmah i preda, te primi umorne pandure na konak (6. februara). Tom prilikom bio je Trenku uz bok mladi Laudon kao poručnik, kasnije toli proslavljeni vojskovogja.

Nakon desetdnevnog odmora, pozove general Bernklau Trenka k sebi u Landshut, kud je megjutim provalio. Pročulo se naime, da je bavarski feldmaršal grof Törring ponovno prešao s 4000 ljudi Dunav kod Neustadta, te se utaborio u mjestu Mainburgu. Bernklau pogje odmah onamo s čitavom svojom vojskom, te ga za nekoliko dana ponovno potisne natrag na desnu obalu. Tom se prilikom naš Franjo lično osobito odli-

kovao, zarobivši dva neprijateljska barjaka, a megju njima jedan, što ga je vezla carica Terezija, žena cara Karla VII., dok ono mnoštvo poubijanih i uhvaćenih neprijatelja ne ćemo ni spominjati. Dne 26. marta dobije zapovijed, da uzme tvrdi Reichenhall na tirolskoj granici; već 29. istog mjeseca pade poda nj. U gradu bilo je tri sta vojnika i sedam stotina strijelaca, pod vodstvom bavarskog generala Fermiama, no unatoč te jače sile, panduri se utabore u nekoj kovačnici tik pod zidinama, pa u pet sati po podne otvoriše vatru iz topova. Noću stignu im još u pomoć dvije kumpanije grenadira, na što se sutradan 30. marta Reichenhall predade. Kako se grad nalazi u kraju gdje se obilno kopa kamena so, to Trenk ovdje zaplijeni te robe u vrijednosti od preko 300.000 for. U gradu ostade oko tri sta grenadira, a panduri se povrate u glavni tabor vrhovnom vojskovogji Khevenhülleru.

Dok su naši sokoli još Reichenhall osvajali, navali četa bavarskih strijelaca na regulaše, te im zaplijeni prtljagu generala Herbersteina, vrijednu 15.000 for., te se na to povuku u selo Lenggries na gornjem Isaru, u tako zvanom Isar-Winckelu, tik tirolske megje. Vrativši se u München, naloži Khevenhüller Trenku, neka ljudski kazni tu oboružanu seljačku fukaru bavarsku. Prvom polom mjeseca aprila krene Trenk noću iz Münchena, te preko Wolfratshausena za tri dana stiže do buntovnog sela. u kojem je bilo do 1800 ljudi, a pandura samo sto šezdeset i četiri momka. Iza petsatnog žestokog boja, panduri se uspeše na šance. Pošto je dvadeset i pet strijelaca poginulo, a desetorica bilo uhvaćeno, predadu se ostali. Oni polože svoje puške, obećaše da će biti s mirom, te platiti ratnu kontribuciju. Konačno razvališe sami one utvrde, što ih podigoše protiv kake navale iz Tirola. Dakako za generala Her-

bensteina položiše 15.000 for., a uz to im bude odnesena sva hrana i 572 valjana konja.[4]

Dok je Trenk s pandurima dosta nemilosrdno utjeravao paležinu (Brandsteuer) i kupio hrane za vojsku po mjestima Ettalu, Tegernsee-u, Fürstefeldu, Brucku i Friedbergu, prodre francuski maršal Harcourt s 20.000 vojske drugom polom aprila u Bavarsku, ne bi li Khevenhüllerove čete potisnuo natrag. Na taj glas odista ostavi 28. aprila uplašeni austrijski feldmaršalajtnant von Stentsch glavni grad München, te se povuče sa svojih 2000 ljudi u Wasserburg na Innu, što veoma ozlovolji Khevenhüllera. Odmah potom naloži generalu Bernklau-u, da sa 5000 momaka na novo zauzme glavni grad, dok mu spori Francuzi nijesu još stigli u pomoć. Tom se austrijskom odjelu pridruži i Trenk sa sto šezdeset i četiri pandura, te rano dne 6 maja prvi započe navalu. Znajući da se 4000 Francuza nalazi još samo dvadesetak klm. daleko, glavni se grad odluči braniti, pa s toga pozdravi sa zidina naše junake žestokom vatrom iz trideset i šest topova i razvali sve mostove po Isaru. Odmah u zoru opravi Bernklau uz težak gubitak jedan most, po kojem prvi pregjoše panduri, a onda još neke hrvatske čete iz vojne krajine. Prešavši rijeku, zavukoše se panduri ponajprije u predgragje Lechel i protjeraju odavle četu strijelaca, te onda upadoše u kneževsku baštu tik dvora. Nema sumnje, da bi odavle u tren oka provalili u grad, ali im toga ne dopusti Trenk, bojeći se prekomjernog grabeža. Još prije naime nego što je austrijska vojska ušla u Bavarsku, naloži Marija Terezija feldmaršalu Khevenhülleru, da obznani momčadi, da se svako plijenjenje i otimanje strogo zabranjuje; kraljica bo htjela je, da

---

[4] Arneth o. c. pg. 98.

mirnim ponašanjem svojih četa steče simpatija u Bavaraca, jer se nadala, da će za izgubljenu Šlesku naći zamijene u Bavarskoj. Dakako da je Trenk imao mnogo neprilika sa svojim pandurima povodom te kraljičine zapovijedi, pa s toga se sada čuvao da se i opet ne ogriješi o njoj. Kad je München opazio veliku pogibiju što mu prijeti, predade se još istog dana 6. maja.

Pad Münchena prisili Francuze, da su se povukli na lijevu obalu Dunava, te odlučili navaliti na važni Passau. Megjutim Khevenhüller slučajno saznade neprijateljsku namjeru, uhvativši pismo cara Karla VII. na bavarskog generala Schmettau-a, te uvidivši kolika bi mu pogibija odatle zaprijetila, ako Francuzi svoju nakanu izvedu, povede glavni dio svoje vojske na Dunav, gdje se tvrdo utabori u Pleintingu, nedaleko od glavnog francuskog tabora u Niederaltaichu. Taj vješti manever austrijske vojske veoma pomuti francuske račune, tako da se maršal Harcourt za dugo nije znao ni maknuti iz tabora, ograničivši se tek na obranu. Za to vrijeme izvede Trenk na želju Khevenhüllerovu vanredno smioni napadaj na utvrgjeni gradić Diesenstein, što leži na češko-bavarskoj granici.

U Diesensteinu učvrstili su se bavarski strijelci pod komandom potpukovnika barona Drechslera i dva brata barona von Schrenck, pa su već češće veoma neugodno dodijavali cesarskoj vojsci, a povrh toga (što je bilo glavno), sprječavali su svaku vezu s Češkom. To ponuka Khevenhüllera, da se odlučio utvrgjeni grad što prije osvojiti. Dne 20. juna 1742. povjeri junačkom Trenku taj posao; da ga lakše izvede, dade mu još u pomoć pet stotina momaka iz Andrássyjeve i Forgáchove regimente, te četiri topa. Noću dne 22. juna opkole grad, a sjutradan u jutro budu i topovi porazmješteni po najzgodnijim mjestima. Trenk pozove potom grad

na predaju; no u isti čas podade šest ispaljenih hitaca najjasniji odgovor, a panduri odvrate krupnim zrnjem iz topova. Sjutradan u jutro bio je već čitav zid porušen, a poslije 7 sati i sam grad znatno oštećen. Vidjevši se strijelci u toj nevolji, pokušaše da se provalom spasu, no u zao čas; jer ih panduri stranom pohvataše, stranom poubijaše; oni što su ostali na životu i slobodi, pobjegoše natrag u grad, te isturiše nekaku bijelu krpetinu u znak predaje na milost i nemilost. Sveukupno bilo je još dvjesta ljudi pod oružjem.

Zapovjednik gradski baron Schrenk predade na to Trenku sve što se u gradu nalazilo: naboja, oružja i živeža. Konačno ga povede i u neki podrum, gdje primjeti naš Franjo nekaka vratašca. Trenk odmah upita Schrencka, kaka su to vrata, a taj sav zbunjen reče, da je to tamnica. Pandurski vogja opazivši zbunjenost zapovjednikovu, pomisli, da tude ima utamničenih cesarskih vojnika, pa s toga naredi, da se vratašca otvore, no kad tamo, bilo je pet bačvi baruta i sva sila gotovih patrona. Da se još bolje uvjeri, šta li ima u podrumu, donesoše Trenku upaljenu svijeću, ali u taj čas, dakako s njegove neopreznosti, plane savkoliki barut, izbaci i Trenka i Schrencka iz podruma, te ih nemilice ofuri. Sva kosa u čas izgori našem deliji, i sva koža u licu i po rukama bila je jedna opeklina, koja mu je neizrecive boli zadavala: onesviješćena odvezoše u obližnji Passau na liječenje. Megjutim Schrenck još gore postrada, jer kako nije imao čižama, opali uz ruke i obraz još i noge. Punih deset dana ležao je jadni Trenk u najgorim mukama u Passau-u, gdje ga je vidalo pet ljećnika. Iza petnaest dana ipak se snažna ljudina u toliko oporavi, da je uzmogao, pun zakrpina, poći u posjete generalu Khevenhülleru. Ali taj ga sada ugodno iznenadi potpukovničkim dekretom. Nesreća

Trenkova naime u toliko se ražalila generalu, da ga je tom prilikom, javivši kraljici potanko čitav dogagjaj i ostala mu djela, preporučio za potpukovnički čin. Marija Terezija se rado odazva zapovjednikovoj želji.[5]

Predavši mu dekret, upita Khevenhüller našeg Franju, koga smatra od svojih pandurskih časnika najsposobnijim, da za trajanja njegove bolesti predvodi četu. Trenk mu odgovori, da će on sam to činiti, jer da je već i onako ozdravio, a sve da i nije, ne bi on mnogo za to mario, kad se radi o dobrobiti kraljičinoj. Te se junačke riječi vrlo svigješe generalu, pa tako do koji dan eto Trenka opet na bojištu. General mu naloži, da pogje u potjeru za neprijateljem, te da kod Weissensteina stane i ondješnji novi magazin popali. Taj posao nije bio baš tako lak, počem su se panduri morali punih šest milja udaljiti od glavne vojske, te približiti čitavoj neprijateljskoj sili na dva sata. No Khevenhüller ubavijesti Trenka, da je radi toga generalu Bernklau-u naložio, da mu u pomoć pošalje nekoliko svojih momaka.

Dne 9. augusta eto Trenka pred Weissensteinom, gdje nagje sva obližnja mjesta jakom vojskom oskrbljena, što ga ipak ne uplaši. S trideset i osam konjanika udari na dvjesta ljudi, te ih zatjera u mjestance Au, pa onda pozove na predaju. Konjanički pukovnik pristade, ali se tome opre major neprijateljske pješadije. Znajući da je preslab za kaku izdašniju akciju, pošalje Trenk brže bolje generalu Bernklau-u po pomoć, a taj mu obeća do buduće noći 6000 momaka. Ohrabren ovom porukom, Trenk stade podsjedati Au, kad ali predvedu mu panduri uhićenog seljaka s pismom od francuskog vojskovodje Maurice-a comte de Saxe na posadu u podsjednutom mjestu, u kojem joj poručuje.

[5] o. c. pg. 102—103.

neka se junački drži, jer eto im sjutradan 2800 ljudi u pomoć. Tu neugodnu novost Trenk odmah dojavi generalu Bernklau-u, te podjedno zatraži što brojniju pomoć, no ne dobivši ni po drugoj poruci odgovora, odluči se pandurski potpukovnik sam odjašiti do generala, da vidi šta je. Za izbivanja svoga povjeri zapovjedništvo majoru Schlangenu i kapetanu baronu Erlachu.

Jašući do Bernklau-a, naumice se prikuči neprijateljskom taboru. Kad tamo, opazi gdje se francuska pomoć užurbala Au-u u pomoć. Sada se dva pratioca Trenkova s mjesta povrate k ostaloj pandurskoj četi s nalogom da bude na oprezu, a naš Franjo brže bolje pojuri generalu, razloži mu pogibiju, te zaište 2000 momaka; Bernklau ne htjede toga učiniti. izgovarajući se, da ne može bez dozvole Khevenhüllerove ništa. — Videći Trenk generalovo ševrdanje, odjuri bijesan svojoj hrabroj četi, gdje je imao šta da čuje. Sto četrdeset i šest pandura pod vodstvom kapetana Erlacha udarilo je na 3200 Francuza i Bavaraca, te ih pobije i protjera. Radosni Trenk pohita sada sa pedeset pandura pred Au, nagje ga bez vojske, zarobi 15.000 vozova sijena i slame, silu zobi i druge zaire po magazama; ne mogavši toliki plijen sa sobom ponijeti, zapali ga, te se potom povrati u tabor, gdje se megjutim proširila lažna vijest, da je Trenk sa svojim pandurima pao. Kan da je to i želio zavidni Bernklau.

Iza omanjeg čina kod Niederalteicha (30. augusta), u velike se proslaviše panduri sa svojim smionim vogjom, osvojenjem tvrdog pograničnog grada Chama.

Još dne 28. jula 1742. sklopljen je s pruskim kraljem Fridrikom II. mir u Berlinu, po kojem izgubi Marija Terezija čitavu Šlesku osim vojvodine Teschen, grada Troppau-a i onog kraja, što se nalazi s ove strane riječice Oppe. Tako ostadoše Francuzi i Bavarci jedini na

bojištu. Kako je pako Češka bila puna francuskih vojnika, to naloži Marija Terezija generalu Khevenhülleru da se okani Bavarske i s vojskom zagje u Češku. Da sebi onamo put prokrči, naloži Khevenhüller našem Franji, da uznastoji osvojiti pogranični Cham. Početkom septembra zaputi se ovamo sa 140 pandura, 300 Hrvata krajišnika i dvije kumpanije Andrássyjeve i Forgácheve regimente. U gradu zapovijedao je pukovnik grof Künigl jedan bataljun gardista bavarskog kurprinca i dvije kumpanije grenadira, a uz to raspolagao još i sa 13 topova, dva mužara i 48 velikih pušaka. Pola ove vojske još se kod Linca predala (23. januara 1742.), gdje je prisegom obećala, da ne će punu godinu dana vojevati protiv Marije Terezije.

S toga razloga pošalje Trenk ponajprije svoga kapetana Erlacha u grad, te zaište od grofa Künigla, da Cham bezodvlačno preda, jer da se i onako nema nikakog prava da bori. Zapovjednik zamoli rok od dvadeset i četiri sata, da se tobože promisli, no za pravo očekivao je jaku pomoć iz susjednog Amberga. Trenk mu dozvoli zamoljeni rok, ali oprezan kako je bio, porazmjesti predstraže u naokolo grada. Još prije nego li je izminuo rok, ispali neko iz grada veliku pušku na Trenka, no srećom ga promaši; drugi hitac rani jednog pandura. Franjo zatraži od grofa Künigla da mu krivce izruči, dakako bezuspješno. Kad je dvadeset i četiri sata izminulo, zaište zapovjednik chamski, da mu se dozvoli da otpremi pismo na generala Khevenhüllera, jer želi da se čitava stvar mirno obavi. No Trenk je baš malo prije toga primio od generala pismo, gdje mu poručuje, da grad pošto poto što brže zauzme. S toga odgovori Küniglu, da mu dopušta da piše njegovom zapovjedniku, no da će on prvi pročitati odgovor; u ostalom neka mu odmah izruči one krivce što su za vrijeme

primirja pucali na njega i jednog njegovog momka, a ne učini li to do sjutra 10 sati u jutro, da će mu objesiti glasnika, nekog poručnika, koga za to više ne pušta natrag. Künigl ne odgovori ništa. Sjutradan u 10 sati dogje glasnik i zaište od Trenka onog poručnika, na što Franjo zapita Künigla, hoće li mu već jedared grad predati ili ne će. To je bilo oko pola jedan po podne. Chamski zapovjednik odgovori, da sada nema kad odgovarati, jer da još nije odručao. „Dobro, odvrati bijesni Trenk, idi i kaži mu, da ću mu prirediti glazbu (Tafelmusik), od koje će mu uši pištiti". Isti hip dade zapovijed na juriš. Predgragje sa dvjesta i dvadeset kuća odmah pade, i bude sve zapaljeno; na to se digne jak vjetar, od kojega se porodi vatra na preko pedeset mjesti, šta više uhvati gradsku barutanu, digne je uz urnebesnu detonaciju u zrak, dok su u općem metežu panduri preskočili zidine, nemilo ubijali i klali što god im je pod ruke došlo. Cham izgori do temelja, gragjanstvo propade sasvim, tako da je neizmjerna bijeda zavladala. Panduri robeći i plijeneći, nijesu poštedili ni crkve ni oltara, sve se ili izgubi po njihovim džepovima, ili bi uništeno. Posada od 772 momaka bi ubićena, 5 barjaka, 10 topova i sva sila ostale prtljage zaplijenjeno (prvom polom septembra.[6])

Pošto je zauzećem Chama odstranjena sva zaprijeka što je priječila ulaz u Češku, požuri se Khevenhüller, da ispuni naloge kraljičine, te se zaputi sa većim dijelom svoje vojske onamo. U Bavarskoj ostavi oko 5.000 momaka pod komandom generala Bernklau-a, premda je dobro znao, da time nije pomoženo kraljičinoj stvari. Pred glavnom vojskom opet nalazimo Trenka sa svojim junacima, gdje krči put kroz gorski prelaz Rosshaupt,

[6] o. c. pg. 127.

No na odbranu toga klanca već se u obližnjem Neuhausu smjestilo do 24.000 Francuza i Bavaraca, a s Trenkom bilo je još 807 hrvatskih husara pod Nadaždijem, 600 njemačkih konjanika pod generalom Schmerzingom i 300 hrvatskih krajišnika. Ova se mala vojska tvrdo utaborila uz velik oprez, jer su neprijateljske čete tako blizu bile, da su straže neprestano izmegju sebe puškarale. Baš u čas kad je Trenk naumio da se krupno našali s neprijateljskim generalstabom, ostave Francuzi i Bavarci Neuhaus, te odu u gradić Plau. I tako je bio prelaz Rosshaupt slobodan; Khevenhüller ugje u Češku bez zaprijeke, te se dne 27. septembra nedaleko Hayda sastane s velevojvodom Franjom lotarinškim.

Megjutim već je u toliko zazimilo, da su obje vojske stale pomišljati na zimovišta. Francuzi s toga ostaviše Češku, te ugju u Bavarsku, no vojvoda se požuri za njima, ne bi li ih pretekao; ipak stiže prekasno. I taj je puta Trenk bio u predstraži, a kad se približi čitava vojska gradu Neuburgu, pozove ga velevojvoda k sebi, i dade mu nalog, da izvidi položaj Francuza u tom mjestu; po vijestima nekih prebjeglica bilo je u Neuburgu oko 12.000 ljudi. Sa 140 pandura i 180 kirasira pojuri Trenk onamo, i sazna da u gradu ima samo pet stotina momaka pod vojvodom la Croix. Naš Franjo čuvši to, odmah pošalje Francuzu svoga kapetana Erlacha, te ga pozove na predaju. La Croix odgovori tek, da mu je osobita čast, što će imati prilike upoznati se s baronom Trenkom. Taj pako videći da je ipak preslab za tvrdi grad, zamoli od velevojvode u pomoć tri sta hrvatskih krajišnika. Franjo Lotarinški na to zapovjedi Trenku, neka ostane do sjutradan pod gradom, a onda neka se povrati k ostaloj vojsci; vrhovnom vojvodi bilo je dosta, da je točno saznao broj

Francuza u Neuburgu. Potom ga velevojvoda pošalje pod Deggendorf, u kojem je bilo pet stotina Bavaraca. Da uplaši posadu, dade Trenk navući na mnoštvo slamnih snopova pandurske haljine, te ih lijepo poredane postavi pred nekom šumom. Varka je uspjela, jer se Deggendorf već treći dan predade (u novembru 1742.).[7]

To je posljednje djelo naših pandura te godine, jer 1. decembrom nastupiše svoj dopust. Oni krenu preko Linca u Hrvatsku, a Marija Terezija naloži banskom namjestniku dne 17. prosinca, da sve vojnike, što će Hrvatskom proći, što bolje smjesti i nužnim stvarima oskrbi. Kad pomislimo, da kroz čitavu godinu 1742. nije nikad na bavarsko-francuskom bojištu došlo do veće bitke, već se jednako vojevalo u manjim okršajima, onda ćemo najbolje znati prosuditi zasluge i vrijednost Trenkovih pandura. Svi veći uspjesi, kao pad Linca, Münchena, te oslabljenje francuske akcije, njihova su djela. Šaka neobično smionih ljudi utjera neprijateljima toliki strah, da se na prosti glas „panduri idu“ čitava sela razbjegoše, ali i tvrdi gradovi predavahu. Ta je godina ispunila i kraljičine nade i obistinila Trenkovo obećanje.

---

[7] Cijela je glava izragjena poglavito na osnovu Trenkove autobiografije pg. 77—126., a kontrolirao sam te vijesti s dokumentarnim materijalom, što ga je saopćio Arneth. Valja priznati, da je Trenk istinu pisao, jer mu se pripovijedanje točno podudara sa službenim izvještajima.

---

*

Glava šesta.

Trenk i Francuzi na Rajni (1743—1744.).

Smrt Ivana baruna Trenka (11. febr. 1743.). — Buna u Maloj Vlaškoj. — Politička i ratna situacija početkom god. 1743. — Vojevanje po Bavarskoj i na Rajni: Rain i Donauwörth (juni), Alt-Breisach (juli-august), prelaz preko Rajne (septembar). — Politička situacija na početku godine 1744. — Prelaz preko Rajne (30. juna), Lauterburg (4. jula), Weissenburg (6. jula), Hagenau (30. juli), Zabern (31. juli), boj kod Zaberna (13. augusta) povratak preko Rajne (23. augusta), Neuburg (8. septembra).

S pandurima ode i Trenk na dopust. Ponajprije svrati se u Beč, a odavle k ocu svomu u Levoču; starca zatekao je sin sasvim bolesna: kostobolja, žutica i vodena bolest uz visoku starost, činile su da se samo čekalo da izdahne. Suznim očima oba se muža zagrle, a otac dodade: „Sada mogu lako umrijeti, kad sam te još jednom u životu vidio!“ Ivan Trenk napiše tom prigodom oporuku svoju: sina jedinca učini glavnim baštinikom sviju svojih spahiluka, a ako bi Franjo umr'o bez potomka, onda ga imade naslijediti bratov sin Fridrik. Oporuku ovjerovilo je, na starčevu molbu, potpisom svojim sedam kanonika šipuškog kaptola, a potom i palatin grof Pálffy, koji je uruči bečkom ratnom vijeću. Ti spahiluci bili su: Brestovac, Pleternica i Pakrac, dok je naš Franjo sam o svom trôšku kupio Veliku i Nuštar. Kako je po tim imanjima bilo do 150 sela, to je Trenk raspolagao godišnjim prihodom od kakih 60.000 for., za onda ogromnom svotom, koja ga je činila jednim od najbogatijih ljudi u Hrvatskoj i

Ugarskoj. Megjutim uza svu volju, Franjo nije mogao da se više od četrnaest dana oko oca pozabavi, jer mu dvor naloži, da se što prije povrati u Slavoniju, te da ondje uguši opasnu bunu, što je buknula u Maloj Vlaškoj, dakle baš u nekim njegovim spahilucima. Primivši blagoslov očev po zadnji puta, Franjo ode dne 2. februara 1743. za Osijek, a devet dana zatim dne 11. februara izdahnu Ivan baron Trenk, te bude sjajno sahranjen na sinovlji trošak u levočkoj župnoj crkvi.[1]

Kad se dne 14. maja 1741. sastao prvi zajednički sabor ugarskih i hrvatskih stališa, što ga je sazvala Marija Terezija, te sama lično na nj došla, onda opet ponoviše ugarski stališi svoje zahtjeve, da se onaj dio južne Ugarske, što je bio u vojničkim rukama, što prije pripoji kraljevstvu Ugarskome, a hrvatski zatražili su sjedinjenje Srijema i donje Slavonije s kraljevstvom Hrvatskim. Kruna neka odredi za taj posao posebno povjerenstvo; za Ugarsku neka palatin odabere povjerenike, a za Slavoniju ban hrvatski sa svojim stališima. Zemljište, osim onoga što će se zgodnim pokazati za vojnu krajinu, neka se porazdijeli u županije, pa neka im onda kruna dade velike župane. Premda su to Ugri i Hrvati već češće zatražili, naime na zajedničkim saborima godine 1715., 1723. i 1729., ipak se nije nikad ništa u toj stvari učinilo, ali sada kad je kruni prijetila opasnost s vana, pa kad se ona mogla najviše pouzdati u Ugre i Hrvate, sada nijesu pomenuti zahtjevi ostali tek ubilježeni megju saborskim člancima, već su se odista stali i izvoditi.[2]

Glasovi da će se Slavonija ipak jednom pridružiti materi zemlji, veoma se neugodno dojmiše vojničke i komorske uprave; dakako tim će činom umaći mnogim

---

[1] Trenkova autobiografija pg. 127.

[2] Corpus juris hung. vol. II. pg. 171. i 175. čl. 18. i 50.

grabežljivim strancima tusta krava muzara i gdjekoja sinekura! Da se čitava stvar osujeti, uzeše neke časničke haračlije širiti u narodu lažni glas, da će morati neizreciv porez plaćati civilnoj upravi, pa s toga da je svakako bolje pod krajinom, koja nikom ne plaća ništa. Taki govor brzo upali Malu Vlašku.

Oko Verovitice, Požege, Pakraca, Pleternice, Podborja (Daruvara), Sirača i Subocke, pograbi preko četiri hiljade seljaka oružje, glasno zahtijevajući, neka bi ih pripojilo varaždinskoj krajini. Kolovogje bili su Mato Lučić, Ilija Romić i Ilija Paleganović. Prvo im je bilo, da su izmegju sebe odabrali deputaciju, u kojoj su bili: Milanković, Matijašević, Banić, Sabolović i Papratić, koja je u februaru 1742. pošla u Beč, te u dvorskoj kancelariji predala molbu, neka bi ih riješilo teških komorskih tereta i poreza, te pripojilo varaždinskoj krajini, u kojoj se porez ne plaća, a oni će od svoje strane staviti o svom trošku na noge hiljadu pješaka i stotinu konjanika, te tu vojsku dati kraljici na raspolaganje. Megjutim dvorsko ratno vijeće znajući, da se ispunjenje malovlaške želje protivi obećanju zadanom hrvatskom saboru, s kojim se u prepirke upustiti nije bilo probitačno, pošalje deputaciju kući, ne davši joj nikakog odgovora. To je svakako bilo veoma nesavjesno, jer tako je nezadovoljnicima baš zgodno preostalo, da kući ponesu odgovor kaki su sami htjeli da čuju; jer razumljivo je, da su neuki ljudi lako mogli biti uvjereni o tom, da naprosto odbijeni nijesu. Povrativši se kući, deputirci brže bolje sastave žestoku spomenicu (memoriale) na ugarsko kr. namjesničko vijeće, punu najgorih psovaka i buntovničkih grožnja; tako primjerice Verovitica, Koturić, Pakrac, Čaglovac, motivirali su molbu svoju glede pripojenja krajini time, što im se vlasništvo svakim danom umanjuje, to jest svojevoljno grabi i

otima, a ne ispuni li im se želja, vele, da će se po drugim spahilucima raseliti, jer teške kontribucije nijesu više u stanju da plaćaju.

To prinudi dvorsko ratno vijeće, kojem je slavonski zemaljski odbor bio podložan, da je odredilo u sporazumku s dvorskom komorom strogu istragu, a uz to narodu obećavalo svaku pomoć, ali za to odlučno od njega zahtijevalo, da se što brže razigje k svojim kućama, te mirno pričeka, dok stigne istražna komisija. Podjedno budu zabranjeni tajni sastanci, svako sabiranje novaca i zlostavljanje komorskog činovništva. Kad to saznaše deputirci, odmah uvidješe, da se tom naredbom osujećuje njihovu akciju, te s toga brže bolje rašire megju narodom po crkvama i kućama lažnu vijest, da su komorska okružja Sirač, Subocka i Podborje (Daruvar) pripojena varáždinskoj krajini i oproštena svake kontribucije, predprega te uzdržavanja prolazeće vojske. Za dokaz istinitosti svojih riječi dali sui po svojim pisarima Kovačeviću i Filipoviću pročitat nekaki lažni dekret o toj stvari. Šta više, Milanković, Matijašević i Sabolović izdadu se za kapetane, te se odmah svak od njih „službeno“ okruži tjelesnom stražom od osam ljudi. Sada bude sazvana velika narodna skupština, te narod oporezovan; svakom zajamčiše slobodu uvoza morske soli, mitnice i tridesetnice. Riječju, oni su pašovali u sva tri komorska okružja po svojoj volji, a ugled im je samo porasao bijegom uplašenih komorskih činovnika.

Da se čitava stvar još bolje raščisti, naume kolovogje još jednom poći u Beč, a za vrijeme njihovog izbivanja preuze u pobunjenom kraju vladanje neki Kapetanović. On preuze sudstvo, te proputova za umirenje kojekakih prepiraka sa petnaest oboružanih ljudi sva mjesta, te konačno sazove za 2. januara 1743. u

Subocku velik narodni sastanak, koji potvrdi otpuštenje umaklog komorskog provizora siračkog okružja, te podjedno uze u zaštitu podanike cerničkog vlastelinstva, koji su došli na skupštinu.

Megjutim stadoše se i oblasti micati, videći da se buna pokazuje vrlo ozbiljnom, te da je treba silom ugušiti. Jedna grenadirska kumpanija regimente Maruli bude premještena u Staru Gradišku. Kad se o tom čulo u Pakracu, zavlada megju narodom velik strah; sva četiri mosta što vode do mjesta budu uništena, a podjedno i straže ponamještene, ne bi li zapriječile put grenadirskoj kumpaniji u pakračko okružje. Da narod još više uzbude, proglasiše vogje, da jur imade hiljadu momaka na nogama, a za dvadeset i četiri sata biti će ih još jedan put toliko, dok su za svaki slučaj novi njihovi drugovi, križevački, ivanićki i koprivnički graničari, obećali izdašnu pomoć. No kad se primijetilo, da grenadirska kumpanija ne misli ništa zla, bi mirno propuštena, premda ju je četa oružanih ljudi krišom slijedila dobar komad puta prema Gradiški.

Konačno ipak stiže istražno povjerenstvo u zemlju. Komandantu slavonskom, generalu baronu Engelshofenu, bi predana neograničena punomoć da kazni buntovnike, a kako se još pokazalo nemirne i nezadovoljne čeljadi po gornjoj i srednjoj Posavini, to dobije u pomoć 50 Klimentinaca, 300 dunavskih a 200 potiskih graničara; ovoj četi bude dodijeljen i Franjo Trenk sa stotinu svojih pandura. Potpukovnik Sekula i još neki grčko-istočni popovi, ne mareći za proglas vladike pakračkog, koji ih je odvraćao od bune, budu uapšeni. O svemu tomu ubavijesti zapovjednički namjesnik general Guadagni bana Karla Bátthyányja dne 8. marta iz Osijeka, jasan dokaz o interesu sabora hrvatskog za čitav pokret. Na to odredi ratno vijeće u Beču u sporazumku s banom,

da se u Slavoniju za ukroćenje bune pošalje hiljadu hrvatskih krajišnika. Za predsjednika komisije odredi Engelshofen potpukovnika Hallera, koji prvo i prvo izdade na buntovnike proglas pisan na hrvatskom jeziku, da je zabranjeno svako skupljanje i oporezivanje naroda, a uz to budu krivci pozvani u Osijek na opravdanje, gdje će im se i oprostiti, ako uvide svoju pogrješku, te umole kraljicu za milost.

Ali buntovničke kolovogje već su predaleko pošle u lažima, a da su se iz njih uzmogli tako lako iskopeljati; šta više, oni zagrezoše još i dublje, jer sazvaše u Sirač novu pučku skupštinu, na koju pozvaše i susjedne graničare, dakako bezuspješno. Posred velike halabuke uznemirenog naroda, koji je živio u lažnoj misli, da već pripada varaždinskoj krajini, bi na novo svijet oporezovan, te većim dijelom na mjestu plati svoj dio. Kad se već i istražno povjerenstvo spremalo na put, ne bi li umirilo uznemireni narod, uspiše Matijašević kolovogji Lučiću, neka bude na što većem oprezu, te neka vazda računa na njegovu pomoć; rad je još da se s njime porazgovori o napadaju na vladiku pakračkog, koji im je toliki neprijatelj. Kad se povjerenstvo već primaklo blizu, vogje pozovu narod na oružje, te odrede sastanak u kući „kapetana“ Milankovića u Šartovcu, kuda ih odista i dogje do 1500 ljudi. Tom se zgodom osobito izbadao pisar Kovačević izjavivši, da je spreman svak čas na čelu naroda oprijeti se vojsci, pa makar poginuo; „u ostalom, reče, rad sam vidjeti, ko će mi šta učiniti, kad vidi moj kraljevski dekret!“ Megjutim posred buntovničkog vijećanja, kako da se otmu cesarskoj vojsci, bane u skupštinu neki strani putnik, pa čuvši o čemu se raspravlja, poče skupljenom narodu govoriti, u kaku se pogibiju baca, jer oni prosti i neuki, teško da će svladati dobro

uvježbanu cesarsku vojsku. Te riječi pobune uzrujane seljake: jedni, a megju njima i junačina Kovačević, uvjereni o istinitosti putnikovih riječi, razigjoše se svak svojoj kući, ne mareći više za bunu, dok drugi s Milankovićem raspravljahu dalje, pa konačno zaključe, da ponovno pogje pod Milankovićevim vodstvom deputacija u Beč, ne bi li se ipak jednom raščistili pojmovi.

Megjutim general Engelshofen pohvata više buntovnika i naredi istragu: dne 22. marta 1743. javlja markez Guadagni banu Karlu Bátthyányu, da su ustaške kolovogje Mato Lučić, Ilija Romić i Ilija Paleganović platili glavom; prvomu odsjekoše glavu, a tijelo raščetvoriše, drugi pogibe na vješalima, dok je trećeg ustrijelilo. Uz ove kolovogje budu trideset i trojica poslana na galije. Ova nesmiljena strogost ipak ne učini kraj buni, jer dne 1. aprila naloži ban iz Kostajnice svomu namjesniku, neka pošalje u Slavoniju banderijalce Banska konferencija sazvana u tu svrhu, odasla pet stotina pješaka, stotinu banderijalskih konjanika s kapetanom Ignjatom Domjanićem, koji je dne 16. aprila imao biti u podravskoj Moslavini. Dok se to zgagjalo u Slavoniji, dotle je deputacija malovlaška s Milankovićem na čelu stigla u Beč. Sada sazna jasno i bistro, da joj se želje ispuniti ne mogu, dapače ratno vijeće htjede ih sve pozatvorati, ali mu oni još za vremena umakoše iz Beča. Vrativši se kući budu pohvatani i stavljeni pred sud: Milanković, Matijašević, Banić, Sabolović i Papratić izgubiše glave, koje dade cesarski general istaknuti na zidinama pakračkim, a pod Trenkovu komandu bude unovačeno za kaznu 550 ljudi iz subockog okružja, 700 iz gornje, 700 iz srednje i 560 iz donje granice, dakle ukupno dvije tisuće, pet stotina i deset momaka. Na ponovnu molbu cesarskog ratnog vijeća sabere Trenk još i 700 pandura i 100 husara, oskrbi ih svačim o

svom trošku, te se s tom vrlo znatnom silom od 3300 ljudi u maju 1743. stavi velevojvodi u Bavarskoj na raspolaganje.[3]

Poznato nam je, da je berlinskim mirom od 28. jula 1742. pruski kralj Fridrik II. istupio iz niza kraljičinih dušmana, što je njegove saveznike dakako veoma ogorčalo i uplašilo. Cesar Karlo VII. primivši tu nenadanu vijest, naumi u prvi čas razriješiti vezu svoju s Francuzima, a to tim radije, što se pogovaralo, da se versailleski kabinet potajno iza njegovih legji miri s Marijom Terezijom. On zbilja ponudi mir uz uvjet, da mu se dade ošteta za Češku i austrijske nasljedne zemlje; Engleska kao posrednik na to predloži, neka bi se cesaru dala Lotaringija, Elzas i Franche-comté kao samostalno kraljevstvo, dok bi Bavarska pripala Austriji. Karlo Alberto odbije najodrešitije taki predlog; „od mene se traži da od cara postanem skitalica, vladar bez zemlje!“ uspisa ogorčen nekom svom pouzdaniku. Francuske laskave ponude pako bečki dvor naprosto odbije.

U taj je čas vrla vladarica poglavito želila, da Francuze istjera iz Češke, naročito iz Praga. Spominjasmo, da je poradi toga Khevenhüller teškim srcem morao ostaviti Bavarsku, te se sjedinio s češkom vojskom. Noću od 16. na 17. decembra 1742. umakne general Belleisles sa 14.000 momaka po cičoj zimi iz Praga, te se nekako protuče do Eggera, ali izgubi putem preko pola vojske; njegov je uzmak u malom ono, što je u velikom Napoleonov iz Rusije. Malo dana po tom, dne 2. januara 1743., predade francuski potpukovnik Chevert grad Prag kraljičinoj vojsci, dok su podjedno, kako je Khevenhüller dobro slutio, preostali Francuzi i Bavarci opet zauzeli nezaštićenu Bavarsku; Francuzi se

[3] O toj buni gl. Rad 38 pg. 105—106. Vaniček o. c. vo pg. 481—486. Trenk: Autobiografija pg. 127—128.

učvrstiše u Schärdingu, Bavarci u Braunau-u, dakle zavladaše innskim prelazom, a Austrijanci održaše jedini Passau. Marija Terezija se unatoč toga ipak obradovala osvojenju Praga, jer tako je postignuta davna joj želja: kraljevina Češka opet je bila u njezinoj vlasti, a 11. maja bi i okrunjena u glavnom gradu za češkog kralja. Dakako, imajući tako slobodne ruke na čitavom sjeveru, udari dvostrukim marom na zapad. Situacija početkom godine 1743 može se najjasnije svesti na ove riječi: namjera nekih evropskih vlasti, da se Austrija razdijeli, sasvim je propala, šta više, kraljičine se vojske dadoše na ofenzivu.[4]

Stari naš znanac feldmaršal Khevenhüller živo je predlagao, da se što prije udari na Bavarsku, ista skroz osvoji, te Austriji priklopi, jer samo na taj način našla bi Marija Terezija oštetu za izgubljenu Šlesku; da to što sigurnije bude, treba da kraljičine vojske provale i u Francusku, i time omoguće povoljan mir. Megjutim vojevanje samo začelo je nešto kasno. Početkom maja 1743. stiže princ Karlo Lotarinški kao vrhovni vojskovogja k vojsci u gornjoj Austriji, a kao glavni savjetnik pridijeljen mu bude grof Khevenhüller. U malo dana austrijske vojske protjeraju Francuze iz Schärdinga i Bavarce iz Braunau-a, a onda ih ametice pobiju kod Simbacha (10. maja), te bace s Inna na Isar. Ali junački hrvatski krajišnici izbace Francuze i iz nove njihove pozicije u Dingolfingu (17. maja), na što nastade opće neprijateljsko uzmicanje: dne 27. maja pade tvrdi Deggendorf na Dunavu, 9. juna München, 12. juna Friedberg kod Augsburga, tako da je francusko-bavarska sila bila polovicom juna zatjerana u kut, što ga pravi ušće rijeke Lech s Dunavom, gdje su mjesta Rain i Donauwörth. Tude se pridruži kraljičinoj vojsci naš Franjo

[4] Wolf-Zwiedineck-Südenhorst o. c. pg. 43—46.

Trenk sa svojom „pandurskom četom“ (Trenk'sches Pandurencorps), stigavši netom iz primirene Slavonije.[5]

Panduri nagjoše obje vojske uz Lech kod mjesta Rain. Da se neprijatelju spriječi svaka komunikacija, trebalo je most preko pomenute rijeke razvaliti, što nije baš tako lako bilo. Princ Karlo s toga odredi oveću četu od deset kumpanija grenadira, tri sta hrvatskih krajišnika i šest topova, koji će ga pokušati na juriš uzeti. Baš u taj par stiže Trenk na bojište; čim sazna o čem se radi, odvaži se da most osvoji još prije nego opali i jedan top. Sa dvadeset najsmjelijih momaka i golom sabljom iznebuha zatrča se najoštrijim kasom megju prestravljene Francuze; doduše oni ispale puške, no u tutanj, tako da im nije preostalo već bježati. Od dvjesta ljudi mnoštvo ih bi sasječeno, sva sila ih se potopi, a tek malo koji se spase na čamcu, dok je za to vrijeme preostala austrijska vojska razvalila iz topova most. Vijest o tako smionom zauzeću mosta obraduje princa Karla u toliko, da je istog dana Trenka s nekoliko pandura pozvao k sebi na večeru, hvaleći ih preko mjere. Za večere izjavi Trenk vrhovnom vogji, da je naumio još iste noći neprijatelju san pokvariti, što mu Karlo i dozvoli. On povede sa sobom trideset pandura, dok ostalim zapovjedi, da jednako pucaju iz topova i lupaju u daske, ne bi li Francuzi pomislili, da naši nov most grade. Tek što se podiže lupa i buka, Franjo se tiho s pandurima preveze preko Lecha i udari na čadore, kad tamo, a Francuza nema. Oni još prije krišom ostaviše utvrde svoje, prepuštivši sto dvadeset čadora pandurskom vogji, koji ih sjutradan iznese pred Karla Lotarinškog. Koliko je taj čin obradovao princa, vidi se otale, što ga je odmah imenovao pukovnikom. Francuzi pako povuku se u Donauwörth

[5] Arneth o. c. vol. II. pg. 215–219. 250–255.

(23. juna), te odavle jave caru Karlu VII., da se vraćaju kući. Carev bijes, što ga je upravo kukavno napuštio najjači saveznik, razumljiv je, pa za to nije ni čudo da se odmah upustio u pregovore s Karlom Lotarinškim. No u to stiže Francuze nova nevolja. Dne 27. juna bude im glavna vojska pod vojvodom de Noailles kod Dettingena na Majni razbijena od engleskog kralja Gjure II., saveznika Marije Terezije, što ih samo većma prisili na brži uzmak preko Rajne. Karlo Lotarinški pogje sada uz Dunav za njima prema Rajni, a Trenk dobije zapovijed, da neprijatelja s pet stotina pandura do Alt-Breisacha slijedi. Kako je izrično bilo strogo zabranjeno svako haračenje, plijenjenje i otimanje, to je Franjo imao pune ruke posla sa svojim ljudma; za najmanji prekršaj uslijedila bi vješala. — „Stanovnici divili su se, veli Trenk u svojoj autobiografiji, kako su se mirno i neustrašivo vladali panduri, kad ih je vješalo. Do zadnjeg časa, kad im je uže već bilo omotano oko vrata, nijesu vadili lule svoje iz ustiju". Takim strogim postupkom natjera Trenk svoju četu u toliki red, da su stanovnici govorili, da im je milije imati u kući deset pandura, nego li jednog Francuza ili regulaša!

Dne 29. jula 1743. stiže Trenk u Alt-Breisach, te izmijeni ondješnju posadu što se sastojala od 400 ljudi Daunove regimente, koja je pošla u obližnji Freiburg. Nekoliko dana potom, odasla stotinu pandura i dvadeset i pet husara prema Neuenburgu, četiri milje južno Breisachu s nalogom, da pregju preko Rajne i sićare po francuskoj zemlji. Momci dobro ispune nalog; prvi od sve austrijske vojske pregju po bijelom danu rijeku, ugrabe 48 volova, koje je potom četrnaest pandura plivajući pred sobom pretjeralo opet natrag. Podjedno

izdade na francuske podanike u Elzasu na njemačkom i francuskom jeziku slijedeći proglas:

„Ja Franjo barun Trenk, pukovnik pandurske čete i komandant grada i tvrgjave Breisach itd., dajem ovime svima u čije ruke ovo otvoreno pismo dogje na znanje, da se božjoj Providnosti svidjelo blagosoviti oružje Njezinog Veličanstva kraljice ugarske i češke i t. d., moje premilostive kraljice i vladarice, te osloboditi njezine države i zemlje od mnogobrojnih provalnih vojska. To nam daje i nade, da će božja Pravednost njezine namjere pomagati, da se pomenutim državama i zemljama nadoknadi ona šteta, što je počinjena na vjernim podanicima njezinim, a naročito kroz brojna nasilja i globljenja. S toga razloga poslalo me je Njezino Veličanstvo s mojom pandurskom četom u ovaj grad i tvrgju u namjeri, da provalim u neprijateljsku zemlju i istu stavim pod kontribuciju, ali da izuzmem od propasti i pogibije one stanovnike pojedinih pokrajina, što inače čine jedan dio državine Njezinih prešasnika, te za koje goji vladarica još uvijek srce puno dobrote i milosti. S toga razloga, kako mi je izrično naloženo, da uputim pučanstvo o pogibiji što mu prijeti, te podučim o sredstvima kako da joj izbjegnu, proglašujem javno ovo: da se duž Rajne sve općine, sela i gradovi, što će odaslanike k meni slati, da isplate kontribuciju koju od njih tražim, to jest od svake kuće i svakog majura u Elzasu po 30 for., prijateljski odazovu, a onda im se ne će ništa na žao učiniti. Protiv onih pako, koji se tome ne će da pokore, upotrebit će se sva strogost rata, jer su time sebe, svoje kuće i imanje izložili potpunoj propasti od mača i ognja".

Na taj glas digne se i uzbuni čitav Elzas. Nitko se nije Trenku „prijateljski odazvao", šta više, poručeno mu je, neka sam glavom po novce dogje. Taki

je uspjeh postigao i princ Karlo sa svojim proglasom za istu zemlju, što je značilo, da su Francuzi spremni da se biju. Uzduž čitave Rajne od Hüningena kod Basela do Strassburga bjehu postavljene straže, sve na puškomet daleko jedna od druge, dakako da svaki prelaz onemoguće, onda iskopaše šančeve, postaviše topove, oboružaše seljake, u kratko, s francuske se strane imao očekivati najodrešitiji otpor. Megjutim se i glavna vojska kraljičina prikuči Rajni. Dne 1. augusta sastane se u Karlsruhe, odkuda se spusti na jug prema Breisachu; 14. augusta utabori se oko 90.000 ljudi u Münzingenu izmegju Alt-Breisacha i Freiburga. Još sjutradan dali su se princ Karlo i Khevenhüller na rekognosciranje rijeke, te složno zaključiše, da će pokušati rijeku preći kod Alt-Breisacha i u isti čas osam sati dalje gore prema švicarskoj granici.

Megjutim poveća se i Trenkova četa na hiljadu momaka, te se utabori u gradu Heitersheimu, dvije milje Alt-Breisachu na jug, gdje je redovito sjedio veliki meštar Ivanovačkoga reda. Dne 6. augusta pregje noću sa sto trideset ljudi Rajnu, uhvati nekoliko oboružanih seljaka i napadne most na riječici Geisz, kojega i osvoji. Podjedno napadne i neki mlin, u kojem se smjestila četa francuskih konjanika; mlin plane, a konjanici se znatnim gubitkom raspršo. Tom prilikom zarobi barjak i trubu, pa taj plijen pošalje princu Karlu kao dokaz, da nije zaman prešao rijeke. No vojvoda povrati Trenku barjak rekavši: „Vaši su ga hrabri junaci zadobili, s toga su odista dostojni da se nad njima vije, jer su ga svojom krvlju posvetili“. Dne 14. augusta panduri opet pregju Rajnu, razore ondje postavljenu bateriju, uhvate francuskog maréchal-a de logis (Quartiermeister), četiri kirasira i dva oboružana seljaka. Slijedeće noći upale čardak, no Francuzi u brzo

sagrade nov. Trenk je mirno gledao kako ga grade, pa kad ga zgotoviše, uze stotinu pandura i opet ga zapali. No čardak bude i po treći puta podignut, ali i spaljen; sada se okane Francuzi jalova posla. Njima su uopće naši panduri svojim neprestanim smjelim prelazima, kadikad u jedan dan po dva tri puta, toliko dodijali, da su Elzasu bili najveće strašilo. Poradi njihove crvene kukuljice dobiše ime „crveni kapucini", no uz to još i „divljaci" i nalično. Trenk se tomu od srca nasmije, te jednom zgodom dovikne nekom časniku protivničkom, da je baš s toga i doveo svoje zemljake megju uglagjene Francuze, da od njih nauče uljudbe i ponašanja (mores). U ostalom neka Francuzi oproste pandurima što nijesu Nijemci, koji imadu običaj u Francuskoj sve ono spiskati, što su im stariji stekli, jer kod njih da se kod kuće uči štediti, pa ženi i djeci štogod donijeti.

U to se primakne dan 3. septembra, koji bi izabran za prelaz čitave vojske austrijske preko Rajne, i to na dva mjesta: blizu Alt-Breisacha i nešto više Neuenburga. Da se ta svrha postigne, budu hrvatske čete s konjanicima i grenadirima napred poslane kao predstraže. Prvi pregjoše Rajnu kod mjesta Kalte Herberge Hrvati, kojim je zapovijedao knez Waldeck, njih šest stotina na broju, s jednom kumpanijom grenadira. Oni srećno otmu jednu francusku utvrdu, ali budu već sjutradan 4. septembra od sedam neprijateljskih batuljuna stranom opkoljeni, a stranom uz velik gubitak pobijeni. Boljom srećom izvršiše zadaću svoju Ličani i panduri kod Alt-Breisacha. 1500 Hrvata krajišnika i stotinu pandura [illegible]e u čas rajnsko ostrvo Rheinach, sasiječe do stotinu [illegible]ancuza, šta više i vogju im grofa Crèvecoeur-a, pa [illegible] da u tren oka sagradi početak mosta za opći prelaz [illegible]jske. Dok su naši most i dalje dogragjivali, a tre-

balo je za taj posao oko četrnaest sati, francuski su ih topovi jednako uznemirivali; e bi se te neprilike oprostili, udari osam stotina Hrvata i četa Trenkovaca preko Rajne na francusku utvrdu, te je i zauzme na juriš. Megjutim naši dogotoviše i most do ostrva Rheinacha, gdje se potom utvrdi stotinu pandura uz sedam stotina Varaždinaca i šest kumpanija grenadira.

Ali uza sve junaštvo hrvatsko, ipak nije uspjelo austrijskoj vojsci da čitava predje Rajnu. To navede princa Karla na pomisao, da umoli od poglavarstva švicarskog grada Basela dozvolu, da preko njihovog zemljišta mirno pregje i tako suhim u Elzas provali Tu misiju povjeri vojvoda našem Franji, ali sve badava. Interesi grada i kantona Basela svakako su više bili vezani uz pograničnu Francusku, nego li uz udaljene austrijske zemlje, pa tako nije čudo, što je Trenk dne 23. septembra ostavio Basel ne obavivši baš ništa, unatoč velikog truda i mudrovanja. Pa tako za ovu godinu vojsci austrijskoj ne preostade drugo, već se povući natrag u Bavarsku. Dne 16. oktobra poruši na Rajni mostove, a utvrdu u Alt-Breisachu sruši do temelja, dok onu u Freiburgu bolje učvrsti i jakom posadom oskrbi. Ovu posadu sačinjavahu od veće česti naši panduri, pa s toga im ne bude dozvoljeno, da se povrate kući u Slavoniju; posljedica te zabrane bila je — buna. Megjutim Trenkove zgodne riječi, a još više ogromna udaljenost od domovine umiri pandure, pa tako ostaše preko zime u Badenu, dok im pukovnik njihov ode u Beč da se odmori i razonodi od teškog i opasnog posla. Tude zadesi ga tužni glas, da je teška bolest shrvala dne 26. januara 1744. plemenitog i umnog feldmaršala i bivšeg slavonskog zapovjednika grofa Khevenhüllera, bez sumnje najsposobnijeg od sviju kraljičinih vogja. Koliko je Marija Terezija cijenila njegove za-

sluge vidi se po tome, što je dičnog pokojnika u bolesti njegovoj lično posjetila, a na glas njegove smrti gorko zaplakala. Odista te su iskrene suze bile na mjestu, jer se politički horizont opet stao namrštavati.

Francuskim kraljem Ljudevitom XV. zavladala je drugom polom godine 1743. nova ljubaznica — vojvodkinja Châteauroux, žena ne samo osobite tjelesne ljepote, već i pronicavog uma, te velike agilnosti. Čim primi vladu, uze na sva usta govoriti, da želi da joj bude kraljevski prijatelj „obasut slavom, obožavan od njegovih podanika, a strah i trepet dušmanima"; ona je jednako snivala, kako bi od kralja slabića učinila velikana. Neprestano ga podbadaše, da bi rat nastavio, te lično izišao na čelu vojske na bojno polje. I Ljudevit XV. joj se odista sasvim predade. Nekaki ratoborni duh stade u jedared provejavati francuskom politikom, koja je još nedavno u doba starca kardinala Fleury-ja bila i odviše mlitava. Dne 15. marta 1744. bude Engleskoj rat navješten, a dne 26. aprila Mariji Tereziji, tobože što je Francuska do sada cesara Karla VII. samo pomagala, a ne u izravnom ratu bila s kraljicom; prema shvaćanju prošlog vijeka bilo je to ispravno. Ali versailleski dvor nije se tek time zadovoljio, on se ogledao i za saveznicima. Uz Španiju, koja dašto nije mnogo važila, približi se vojvodkinji Châteauroux vjerolomni pruski kralj Fridrik II. Taj je grabežljivac teškom zavišću posmatrao srećne uspjehe austrijske i na bojnom polju i u diplomaciji kroz godinu 1743. Da mu prilike što jasnije budu, naloži ministrima svojim Podewilsu i Borkeu, da mu izrade o čitavoj situaciji potanku spomenicu. Ta ga navede na pomisao, da potraži saveznika i primakne se prvo Rusiji, onda Švedskoj, a konačno uze Francusku odvraćati od mira, šta više i carigradskoj porti svjetovaše,

da bi provalila u Ugarsku i Hrvatsku! U velikom strahu da će izgubiti Šlesku, Fridrik II. već je u jesen 1743. naumio mir prekršiti, te na novo započeti rat s Austrijom. Vojsku je pomnožao na 142.000 ljudi, napuni blagajne, u kratko on se spremi da svak čas provali u Češku i Moravsku. Ipak se spregne; htjede da vidi kako će Francuzi proći; o njihovom uspjehu ili neuspjehu ovisit će u taj par mir s njegove strane.

Megjutim je Franjo Trenk skupio novu pandursku četu. Po nalogu ratnog vijeća zaputi se početkom 1744. u Slavoniju, te uze vrbovati novu momčad. Da stvar bolje uspije, cesarska komora isplati Trenku za svakog momka 80 for., kojom se svotom imao namiriti trošak za odijelo i oružje. Za šest nedjelja po svom dolasku skupi Franjo oko 2500 pandura i 130 husara, i to ne samo iz Slavonije, već i iz Bosne. Očito je, da je bogat plijen onih pandura, te su se povratili kući, namamio tolik broj novaka. Ovu vojsku obuče pukovnik taj puta nešto drukčije: odijelo bilo je u glavnom zelene boje, a samo kukuljice bile su crvene ili žute. U martu pogje na put; dne 6. aprila stiže u Beč, prikaže kraljici i velevojvodi na osobito im zadovoljstvo svoju četu, a onda se otpremi na bojište.

Već u aprilu sastala se glavna austrijska vojska, i to 46.000 pješaka i 22.000 konjanika, u Münchenu, a prva joj je zadaća bila, da što brže pregje Rajnu, te prenese rat na francusko zemljište. I ove je godine bio vrhovni vojskovogja princ Karlo lotarinški, dok mu mjesto preminulog Khevenhüllera bude dodijeljen kao glavni savjetnik iskusni feldmaršal grof Traun. Početkom maja započe vojevanje. U četiri kolone zaputi se vojska put Heilbronna; prvu od 10.000 ljudi vodio je general Bernklau, drugu od 20.000 general Berlichingen, gdje se kasnije nalazio i Trenk sa svojim

pandurima. Dne 9. maja padoše prve čete pod grad, za njima i ostale, a 19. maja eto i vrhovnog vojskovogje princa Karla. Videći da bi se osvajanjem Philippsburga samo mnogo vremena izgubilo, a malo dobilo, riješi se vojskovogja, da što brže pregje Rajnu, ni ne mareći za Bavarce. Zapriječiti pako Austrijancima prelaz i jest bila glavna briga neprijateljska. S toga se razloga imao princ Karlo mjeriti s dvije dušmanske vojske: francuska pod maršalom Coigny-jem brojila je oko 35.000 momaka, te se utaborila na lijevoj obali Rajne kod grada Speyera, dok se bavarska pod grofom Seckendorffom, brojeći oko 20.000 ljudi, nalazila kod sučelnog dobro utvrgjenog Philippsburga. Da bi oba protivnika zavarao, učini se Karlo kanda je naumio preći Rajnu kod Mainza; pukovnik Menzel, poznati zavidnik Trenkov, uze tobože kod Wormsa mjeriti dubljinu vode, ali ga pri tom poslu ubije francuska straža iz puške (26. juna). Varka uspije princu Karlu potpunoma; na izričnu želju Coignyjevu, a odlučnu zapovijed Karla VII., napusti Seckendorff izvrsnu poziciju svoju kod Philippsburga, pregje na lijevu obalu, te se utabori u Speyeru, a maršal Coigny pogje megjutim sa svojom vojskom niz vodu do Mainza, gdje je odista general Bernklau s nekoliko hiljada ljudi tobože pokušao prelaz. Svrativši tako neprijateljsku pozornost na lažno mjesto, princ Karlo se dade na posao. Kao što i prošle godine, tako je i ove naš Trenk sa svojim pandurima prvi prešao Rajnu, iskupivši time riječ svoju, što ju je pri rastanku dao Mariji Tereziji.

Dne 24. juna stiže s novom svojom četom u glavni abor u selu Walldorf, gdje mu je prvi posao bio, da e najavio vrhovnom vojskovogji. Karlo mu naloži, da dmah pogje poštom u Alt-Breisach, te ondje od lani aostale pandure pokupi i amo dopremi. U decembru

1743. ostavio je Trenk 800 ljudi u Breisachu, a sada nagje tek dvjesta; neki bo Trenkovi dušmani raširiše lažni glas, da je pandurski pukovnik umr'o, što ponuka 600 momaka na povratak u Slavoniju. Iza takog glasa jasno je, kolikom su radošću preostali panduri pozdravili svoga vogju, kad ga opet ugledaše: na ulicama javno klekoše pred njime, te mu uzeše ljubiti i ruke i noge. Žureći se k glavnoj vojsci, panduri stigoše već 27. juna u Virheim, dva sata sjevero-istočno od Mannheima, a treći dan po tom izvedoše svoju smjelu zadaću. Dne 30. juna pozove princ Karlo k sebi sve generale i samostalne komandante, te im svakomu napose predade zapečaćenu zapovijed, što će je tek otvoriti i pročitati, kad uslijedi ugovoreni znak — šest hitaca iz topa. Na veče pako pozove ih opet k sebi na gozbu, gdje se kroz sve vrijeme raspravljalo, kako je baš nemoguće preći s čitavom vojskom Rajnu. Karakteristično je, da o pravoj nakani Karlovoj osim Trenka, feldmaršala grofa Trauna i generala Nadaždija, nitko nije ni slutio; očit dokaz, da se vojvoda nije mogao sveukupnom generalitetu povjeriti, te da je potpuni uspjeh visio samo o dubokoj tajni. Oko 11 sati na veče ostavi Trenk sasvim neopazice veselo društvo, odleti k svojim pandurima i javi im, da se primaknuo čas, kad će ući u „obećanu zemlju", gdje svega u izobilju ima, no taj bogati plijen biti će nagrada jedino velikoj hrabrosti. U trideset lagja ukrca se po najvećoj tišini 1300 momaka, te prebrodi Rajnu kod selca Schreck, četiri sata južno od Philippsburga, a sučelice falačkom gradiću Rheinzabern. Poslije Trenka pregje rijeku još i četa karlovačkih i varaždinskih krajišnika, te četrdeset husara.

Na francuskoj obali čuvale su stražu tri konjaničke regimente grenadira. Čim panduri pristaše, zaurlaše po

svom običaju: „Allah! Allah!“ te vanrednom smionošću udare na neprijatelja. Prednje straže odmah se razbjegoše, a malo za tim i pomenute tri regimente konjanika, ostavivši pandurima čadore svoje i svu prtljagu. Dok se to zbivalo, jednako je general Nadaždi šiljao preko rijeke pripravljene neke ugarske regimente i husare. Do pet sati u jutro sav je kraj s one strane Rajne bio u Trenkovoj vlasti, a do 11 sati prije podne dne 1. jula napravi general Nadaždi još i most od složenih čamaca. Sada uze vojska rpimice prelaziti rijeku: dne 1. jula pregje Nadaždi sa 6000 ljudi, dne 2. jula princ Karlo s glavnom vojskom, tako da je 3. jula bilo do 70.000 austrijske vojske na francuskom zemljištu. Čemu se prije tri dana još nitko ni nadao nije, eto bi izvedeno u tren oka; taj je prelaz iznenadio svu Evropu, a princu Karlu stekao slavno ime, premda valja priznati, da je više posljedica zgodno smišljene lukavštine, nego li osobite smionosti. U svom pismu na brata velevojvodu Franju, Karlo izrično ističe, da uz sreću treba u prvom redu istaknuti kao najzaslužnije pukovnika Trenka i generala Nadaždija; a kad pomislimo, da su obojica vodili isključivo hrvatske čete u boj, onda znamo, da je naše junaštvo i tude prednjačilo drugima.

Glas o prelazu austrijske vojske prestravi Francusku, a naročito Elzas i Lotringiju. „Nitko živ u tim zemljama, veli Trenk, nije mogao nazad tri ili četiri godine sebi zamisliti, da će doskora u tako tijesno poznanstvo stupiti s pandurima, Hrvatima i husarima, jer svak se i odviše pouzdavao u tadašnju premoć francusku u Evropi. Ali list se eto iznenada okrene. Na dvoru Ljudevitova tasta Stanislava Leščinskoga u Lunneville-u, sve je pomišljalo na bijeg, te se činilo, da će nesreća, što je tog princa toliko ganjala, opet njime

zavladati. Šta više i na versailleskom dvoru prouzroči glas o prelazu toliko zadivljenja, koliko i strave. Njegovo najkršćanskije Veličanstvo u prvi čas nije htjelo da vjeruje u istinitost novosti, tek pismo maršala Coignyja uputi ga u stvar. Sada Ljudevit XV. baš da zdvoji . . . Megjutim uze se pučanstvo elzasko razbjegavati na sve strane, dapače ni u Strassburgu nije se svijet smatrao sigurnim, te s toga otpremi sve dragocijenosti svoje u Švicarsku. Seljaci opet stadoše svoje dobro unašati u gradove, gdje su svi trgovi i ulice bile prenapunjene, jer po kućama nije bilo dosta mjesta, da se smjeste toliki ljudi i blago. Odista, onomu, u koga nema vojničkog srca, bila je prava žalost pogledati taki prizor, gdje pate toliki ljudi!"

Princu Karlu trebalo je poslije srećno izvedene nakane biti na oprezu, da se njome što bolje okoristi. U prvi mah činilo se, kan da će čitava francuska vojska, saznavši za nenadani prelaz austrijski, ravno udariti na nju, te zametnuti odlučnu bitku. Ali za dva tri dana vidjelo se da tome nije tako; združena francusko-bavarska vojska žurno uze uzmicati prema Vogezima, napuštajući prtljagu svoju. Megjutim odmah po dovršenom prelazu naloži princ Trenku i Nadaždiju, da udare mimo gradića Rheinzaberna na tvrdi Lauterburg, te da ga zauzmu. Oni uzmu sa sobom sve pandure i husare pa četu varaždinskih i karlovačkih krajišnika, te dvije konjaničke regimente Eszterházy i Forgách, gdje su takogje isključivo Hrvati službovali; za njima pogje još i knez Waldeck s jakim odjeljenjem.

Stigavši do Rheinzaberna, nagju ga svega u pepelu; stanovnici plačući ispripovjediše, da su to počinili Bavarci prije nego li umakoše. „Eto, oni što su do sada razvikivali po svijetu moje pandure i Hrvate kao barbare, tude se tako nečovječno ponieše napram jadne

sirotinje, da nas je ona otvorenim rukama primila kao spasitelje i branitelje", tako dodaje naš Franjo punim pravom u svojoj autobiografiji. Po tom dne 2. jula noću otpremi general Nadaždi nekoliko vojnika do Lauterburga, a oni povrativši se, javiše, da u gradu nema više od dvjesta oboružanih elzaskih seljaka i dvjesta regulaša. — Sjutradan 3. jula, popodne oko 4 sata, dignu Trenk i Nadaždi svoj tabor, no kad stigoše do Lauterburga, saznaše, da mu je malo prije u pomoć došao francuski general Geusac s hiljadu momaka redovite vojske i sedam stotina oboružanih dobrovoljaca. Ipak Trenk pozove grad dne 4. jula na predaju; dakako bezuspješno. Na to navale panduri na grad, te za čas postave na bedeme svoje tugove; u boju bude i Trenk ranjen po desnom ramenu. Kad Francuzi još i opaze, da će panduri podmetnuti vatru, onda se general Geusac riješi na predaju; zavjerivši se, da ne će punu godinu dana vojevati protiv Marije Terezije, bude francuska vojska puštena na slobodu, te ostavi u gradu oko 100.000 porcija sijena, 15.000 porcija slame, 2000 vreća zobi, 17.000 vreća brašna, 148 bačvi pirinča, 112 teretnih kola s konjima, 600 košulja i toliko pari cipela, 8 malih i 2 velika topa, ne brojeći amo neku sitniju robu.

Gubitak Lauterburga veoma zaboli Francuze, jer tako im bude sasvim prekinuta svaka veza s Elzasom, a kako je u toj zemlji vrlo malo vojske bilo, to joj zaprijeti odista teška pogibija. S toga se naume čitavom silom opet baciti na Lauterburg. Princ Karlo, koji se 5. jula primakne s glavnom vojskom novo-osvojenom gradu, odmah progleda neprijateljsku namjeru, te s toga odasla Trenka i Nadaždija da otmu po sigurnost Lauterburga važni grad Weissenburg. Taj je posao trebalo obaviti u brzo, jer se francusko-bavarska vojska od

40.000 momaka već nalazila kod Germersheima na Rajni. Trenk osvoji grad na prvi juriš, a na to se u njem smjesti pukovnik Forgách sa svojom regimentom i tri sta Hrvata krajišnika. Ali još isti dan 5. jula pojave se u blizini grada dušmanske čete; Trenk udari na njih svom žestinom, imajući nalog, da ih tako dugo pozabavi, dok čitava austrijska vojska ne ugje u Lauterburg, a kad to bude obavljeno, onda neka uzmakne i on i Forgáchevci iz Weissenburga. Panduri megjutim Francuze krenu natrag i ugrabe im dva barjaka, kad tamo, eto sjutradan 6. jula cjelokupne neprijateljske vojske. Trenk i Nadaždi dogovore se na to, da će sa svojih 10.000 ljudi udariti na 40.000, znajući dobro, da im princ Karlo ne može u pomoć doći, jer nije smio da svoje čestito utvrgjene pozicije u Lauterburgu napusti, a na to su u ostalom saveznici i računali. Zametne se vanredno krvava bitka, koja potraja punih osam sati, baš do mraka; Francuzi i Bavarci izgube kakih 5000 ljudi, a Trenk i Nadaždi oko hiljade, što mrtvih što ranjenih. — Kad pandurima i krajišnicima izigje barut, stadoše u redu uzmicati, pozvavši i pukovnika Forgácha, da ostavi Weissenburg, jer da se sa šakom svojih ljudi ipak ne može održati protiv ogromne sile dušmanske. Ali Forgách i njegovi ljudi ne htjedoše slušati toga; odviše im se kukavno pričinilo, da uzmaknu iz netom osvojena grada! Dva puna sata odbijao je Forgách ponovne juriše francuske vojske, konačno ipak podlegnu: vrata budu uništena, a branitelji koje poklani, koje u ropstvo odvedeni; megju njima i hrabri pukovnik. Odista špartanski čin naših krajišnika, dostojan trajne uspomene. Panduri i ostali hrvatski krajišnici čuvši za pogibiju svojih drugova, zakleše se živim Bogom, da će ljuto osvetiti pokolj njihov. Šta više, Francuzi tom prilikom zarobiše i nekoliko

pandura, te ih otpreme u Strassburg, gdje ih je za novce pokazivalo kao kaku rijetku zvjerad. „Svakom se pričinjahu da su užasni, priča Trenk, a osobito se narod čudio njihovom kurjuku, handžaru, kuburama i karabinki, a najvećma još, što je megju njima bilo ljudi od 80—90 godina, ali brzih kao vjeverice“.

Megjutim Francuzi uvidješe da princa Karla ne mogu krenut iz Lauterburga, pa s toga još noću na 7. jula ostaviše Weissenburg, otpremivši prije prtljagu, te se utabore iza dvanaestsatnog marša u gradu Hagenau-u na rijeci Modern. Kralj Ljudevit XV. opet odluči ući s čitavom vojskom u Lotaringiju, te odredi grad Metz za stjecište. Princ Karlo naumi sada zapriječiti sjedinjenje obiju francuskih vojska, te s toga dne 16. jula ostavi Lauterburg i ulogori se kod sela Drumbacha, dok general Bernklau 19. jula podsjedne Fort Louis na Rajni, Trenk zauzme Pfaffenhofen, a Nadaždi upade ća do francuskog tabora kod Hagenau-a u mjesto Bischweiler. Ali nenadane elementarne neprilike za čas spriječe nagli napredak kraljičine vojske. Još onog dana, kad se glavna vojska makla od Lauterburga, stade lijevati osamdnevna neprekidna kiša, koja podrova sve putove i sve šančeve, Rajnu istjera iz korita i pokida sve mostove po njoj, tako da se s Badenom moglo samo pomoću čamaca općiti. To bi za cijelo Karlu priredilo potpunu propast, da su neprijatelji znali vješto izrabiti sve prilike; ali srećom nijesu. Šta više, ponovno uznemirivanje Trenkovo, Nadaždijevo i Bernklauovo, dovede ih u veliku opasnost, tako da se maršal Coigny odlučio noću od 28. na 29. jula Hagenau ostaviti, na što panduri 30. jula udare na nj, te ga handžarom u ruci preostaloj posadi preotmu. Još istog dana ugje princ Karlo u Hagenau uz gruvanje topova i zvonjavu zvona. Gragjanstvo obeća vjernost i zadade riječ, da

će sve ispuniti, što se bude od njega tražilo, ali umoli princa Karla, neka podnipošto ne ukonači megju njima pandura, jer je pred njima toliki strah zavladao, da su sva vrata u gradu zamandaljena i čavlima pribita. — Vojskovogja zadovolji njihovoj želji, a na to se sva vrata otvore i vojska bi oskrbljena izobilnom hranom.

Još istoga dana 30. jula zapovjedi princ Karlo generalu Nadaždiju i pukovniku Trenku, neka osvoje dobro utvrgjeni grad Zabern (Saverne), što se nalazio na lotarinškoj granici nedaleko Pfalzburga. Taj je grad pored toga što će zaštititi desno krilo kraljičine vojske, još imao zapriječiti i vezu s Nizozemskom, od kuda se Francuzima pomoć primicala, jer maršal Harcourt već se s 20.000 ljudi nalazio nedaleko Pfalzburga. Pomenutog dana dakle izigju iz glavnog tabora oba zapovjednika sa 6.000 momaka i četiri topa. Pod Trenkovom komandom u avant-gardi bilo je 800 pandura, 300 Hrvata krajišnika i 50 husara. Tek sjutradan 31. jula padnu pod Zabern, jer su Francuzi uništili sve mostove na rijeci Saar. Kad se naši već na dvije milje prikučiše gradu, pošalje general Nadaždi nekog kapetana u Zabern, te pozove markiza de Chatelet s njegovih 3000 momaka na predaju, no dakako bezuspješno; dapače francuski se zapovjednik izrično pozivao na blizu pomoć maršala Harcourta. Na to se odluči kraljičina vojska na osvajanje. Ponajprije budu otpremljeni nekoliki tesari s nalogom, da sjekirama razbiju južna tako zvana „strassburška“ gradska vrata, ali krajišnicima i pandurima pričini se taj posao odviše sporim, pa s toga se uspnu, a da im toga nitko ni zapovjedio nije, kraj biskupskog vrta na zidine, te se sasvim nenadano stvore u gradu. Kad markiz de Chatelet ugleda pandure, pobježe brže bolje na druga zapadna „francuska“ vrata iz grada, ostavivši tek dvjesta momaka i oveću četu

oboružanih seljaka. Za najveće oluje i bure panduri se uz užasnu viku „Allah, Allah", razliše po gradu, sasijeku sve što im je pod ruke došlo, a onda se dadu na plijenjenje, zaboravivši sasvim da otvore ostaloj vojsci strassburška vrata. Megjutim kad tesari ova provale, ugje general Nadaždi u Zabern, dok se Trenk dao u potjeru za pobjeglim markizom de Chatelet. Nadaždi se upravo nagje pred sjajnim dvorcem kardinala Rohana, kad ga panduri naumiše oplijeniti; još u zadnji čas zapriječi general to nedjelo. Osvojenjem Zaberna bude francuskom maršalu Harcourtu osujećena svaka obrana Elzasa.

Megjutim napusti glavna austrijska vojska Lauterburg i smjesti tabor svoj dne 1. augusta u mjesto Hochfelden, izmegju Zaberna i Brumatha, na rijeci Saar, a uz to učvrsti još bolje Drusenheim na Rajni, da vazda bude u neprekidnoj vezi s Njemačkom. Trenk pako dobije nalog, da utjera ratnu kontribuciju po donjem Elzasu, što on dakako na grozan način izvede; dvorac Zabern morao je platiti 50.000 dukata, a grad 25.000 talira, čitavo okružje zabernsko i kochersheimsko po 50.000 for. uz 10% kamata, grad Hagenau pako 627.000 fr. Kako se već pročulo na elzaskom bojištu, da će doskora doći do rata s Fridrikom II. u Češkoj, te poradi toga morao jedan dio vojske da ostavi francusku zemlju, to se Trenk samo još većma požuri u svom poslu. Sva mjesta što se odmah ne pokoriše njegovoj volji, ili se ćak osudiše buniti, budu spaljena, orobljena i uništena. „Francuzi radili su nedavno po Austriji, Češkoj i drugim austrijskim nasljednim zemljama, veli naš Franjo, još i mnogo gore, pa ipak onda niko ništa ne reče. Sada pako sve se razvikalo na nas, to može da smo preokrutni". Ipak valja priznati, ono užasno ime, što ga Trenk i njegovi panduri stekoše još

nedavno u Bavarskoj, sada zadobiše i u Elzasu. Narod se tiju gostiju tako bojao i plašio, da je njihovo ime upleo i u svoje nabožne molitve: „čuvaj nas Bože kuge, gladi, rata i Hrvata“, nije tek pjesnička fraza, već potpuna istorijska istina.[6]

Kad južna francusko-bavarska saveznička vojska saznade, da joj je padom Zaberna prekinuta svaka veza s Lotaringijom, napusti 3. augusta tvrdi Strassburg, te se povuče u Molsheim, na podnožju Vogeza. Kako je osim jedinog Strassburga inače sav srednji i sjeverni Elzas bio u kraljičinim rukama, to je odista

[6] Za karakteristiku naših pandura i krajišnika, od velike je zanimljivosti slijedeći savremeni razgovor izmegju Francuza i Austrijanaca, otštampan u nekoj brošuri, štampanoj u Frankfurtu i Leipzigu:

„Franzos: Nock Eins, mon cher ami, Sie hab vergess zu erzehl von die Husar, Bandur und Tolpatsch. Die Husar ist mir jez schon kut bekannt, die ander aber muss sein komm aus der Höll, denn sie sah aus wie der Teuf. Ik muss nock lack, wann mir einfall, wie ick mit etlick Camerad auf die Marsch in kuter Ruh wollt ess, kommt drey von die Bandur zu uns hineinkespring; wir lauff davon und meyn, sie sey 3 böse Geist. Vor gross Alteration nick hab remarquiret die Visage, ick hab nit keseh, ein Gewehr, nur ein kross messer, damit schlakt sie kewiss die Feind und fress sie auf mit Haut und Haar.

Oesterreicher: Die Bandur sind wohl eine ungarische Nation, haben aber viel Barbarisches an sich, sind sonst niemals bei einer Armee gebrauchet worden... es ist zwar keine regulirte Miliz, haben auch keinen ordentlichen Sold, ausser auf dem Marsch, werden gebraucht, den Feind zu allarmiren, auch bey einer Belagerung zuerst auzuprallen; sie geben kein Quartier, nehmen auch keines an. Ihre Mondur bestehet in einen gemeinen Wams, weissen Hosen und rothem Umschlag; anstattet der Schuhe haben sie rauhe Felle um die Füsse gewickelt, ihr Gewehr ist ein Säbel und langes Messer, und im Gürtel stecken 4 bis 5 Pistohlen, sehen sonst verteufelt martialisch aus... Die Tolpatschen, das ist die ordentliche ungarische Infanterie, sind aber ebenfalls sehr incivilisirt. Ihr Gewehr ist

princ Karlo stao pomišljati, da ga podsjedne, ali nenadana promjena spriječi taj posao, na tešku žalost pandura, „kojim se voda u ustima kupila, priča njihov pukovnik, kad su se sjetili bogatog grada, a zaista učinili bi sve što čovjek može, jer plijen, što bi ga ondje uhvatili, nije im dao mira“. Dne 7. augusta pod veče stigne u neprijateljski tabor prva pomoć od kakih 10.000 momaka, a sjutradan ostala francuska vojska, u svem 35 bataljuna pješaka i 50 eskadrona konjanika, ukupno oko 30.000 ljudi. — Ljudevit XV. lično se stavio na čelo vojske svoje, ali oboliv̌si putem izne-

---

ein Feuer-Rohr, Pistol und Säbel, sie tragen Hosen, so bis auf die Füss herunterhangen, anstatt der Schuhe rauhe Felle oder Bast, und sehen denen Türckischen Janitscharen nicht viel ungleich, sind behertzt und der Physiognomie nach recht fürchterlich.

Franzos: Ick will glaub, dass die zwey sind von ein Zeug gemackt und werdt sein überblieb von die alt Hunnen; dock möcht wiss, weil die Mann sieht so abscheulick aus, ob ihr Frau und Jungfer ock von so garstig Kesickt sey?

Oesterreicher: Das Frauenvolk von diesen zwey Nationen sind der Artigkeit nach von denen Männern ganz unterschieden, und wenn ihr wunderlicher Habit sie nicht verstellete, sollte wohl ein artig französisch Gesicht daraus könnend formiert werden . . .

Franzos: O mit die Jungfer Bandur mag ick nit curtesir, wenn sie nock so schön sey, denn der her Bandur ist ganz böss Mann, und gibt kein Pardon, wie sollt die kut Frantzos nit werd tractiret, wann sie sollt dazu komm?

Oesterreicher: Da ist es freylich besser man bleibt davon. Indessen will nur mit wenigen gedenken, dass noch eine Art Leute mit unsern Truppen aus Ungarn herauff kommen, die Croaten genannt. Die Landschafft ist im Königreich Ungarn angräntzend und ebenfalls dem Hauss Oesterreich gehörig. Diese dienen meist zu Fuss, sind bewaffnet mit einem Rohr und Säbel, zuweilen einen Streitthammer führend, sind ganz leicht bekleidet, mit einem kurtzen Camisohl, Halb-Stiefel und einer Ungarischen Kappen, sind martialische und beherzte Leute“.

nada, zaostade u Metzu, dok je vodstvo preuzeo maršal Noailles.

Taj dogagjaj prinudi princa Karla, da je dne 10. augusta ostavio svoj tabor u Hochfeldenu, te se spustio bliže Strassburgu u Wingersheim, dok su Trenk i Nadaždi ostali u Zabernu, spremni pobiti se ma i poginuli. Doskora im se odista desi prilika. Dolaskom glavne vojske francuske bile su maršalu Harcourtu ruke slobodne, pa s toga se i podiže sa svojih 20.000 ljudi, te ugje u Pfalzburg. Sada se poželi ljuto osvetiti Trenku i Nadaždiju, koji su s jedva 5000 momaka bili u Zabernu. Zorom dne 13. augusta ostavi francuski vojvoda Pfalzburg sa 10.000 vojnika, te ravno udari na utvrde izmegju Pfalzburga i Zaberna, što ih Trenk i Nadaždi podigoše; konjaništvo pako pošlo je naokolo, tako da je imalo našim zaći za legja. Brojna premoć francuska održa taj puta mejdan: Trenk i Nadaždi moradoše napustiti utvrde, dapače i sam grad Zabern; ipak pokušaju na otvorenom polju odlučan boj. Nema sumnje, da bi obojica tude propala, da im za vremena ne stiže u pomoć general Bernklau s jakom četom. Sada se list okrene. Složna i prežestoka navala pandura i Hrvata krajišnika u brzo natjera Francuze u bijeg; oni napuste Zabern i utvrde, te se uz golem gubitak povrate u Pfalzburg. Dakako Zabern je megjutim Francuze dočekao i primio raširenim rukama kao spasitelje, no sada ga stiže preljuta kazna. Ono 1500 Francuza što je u gradu zaostalo, panduri i krajišnici do zadnjeg momka sasijeku, vičući jednako: „osveta za Weissenburg!“ a potom oplijene i popale sav grad, ostavivši netaknute samo dvije kuće i kardinalski dvorac.

Taj krvavi čin posljednje je važnije djelo Trenkovih pandura na francuskom zemljištu. Jer na glas, da je Fridrik II. početkom augusta provalio s 80.000

momaka u Češku, i tako započeo drugi šleski rat (1744.—1745), pobrka sve račune princa Karla. Prusko vjerolomstvo ohrabri i klonule Francuze, pa tako sada zamisle, kako da austrijskoj vojsci zapriječe povratak preko Rajne, drugim riječima, kako da je opkole i uhvate. Ali od toga ne bude ništa, jer princ Karlo bio je vazda i odviše na oprezu. Dne 20. augusta sazove u Wigersheim ratno vijeće svoje, protumači mu ponajprije njihove pogibeljne prilike, jer bi lako mogli dospjeti megju dvije vatre, a onda razloži nove nevolje Marije Terezije s pruskim kraljem. Iza toga zaključe generali jednoglasno, da treba Elzas ostaviti, jer u takim prilikama ne bi ni pobjeda u odlučnoj bitci mnogo koristila, te što brže stići kraljici u pomoć na češkom bojištu. Po podne dne 23. augusta zače austrijsko konjaništvo kod Beinheima prelaziti Rajnu, dok je tek pod veče došao red na pješadiju. Kao što je Trenk bio prvi kod prelaza, tako je sada kod povratka zadnji prešao Rajnu. U zoru oko 4 sata već je bez ikakog gubitka bila sva vojska na drugoj obali kod Wintersdorfa. Potom budu mostovi uništeni, pontoni natovareni na kola, a lagje spaljene ili potopljene. Sve se to učinilo, a da Francuz nije ni malo smetao. Povratak preko Rajne za cijelo veće je djelo, nego li prelaz, jer je izveden ispred očiju velike francuske vojske, koja ga je mogla vrlo lako ako ne sasvim osujetiti, a ono kraljičinoj vojsci zadati teških udaraca. Čini se, da se vojvoda Noailles stidio svoje neradinosti, jer samo tako nama je razumljivo, kako je mogao dne 25. augusta u Versailles javiti lažnu vijest, da je od 32. austrijske grenadirske kumpanije samo jedanaest ljudi srećno prešlo rijeku; husari, draguni i pješaci, sve se to utopilo, šta više, u teškoj neprilici bačena je gotovo sva prtljaga princa Karla u vodu!

Prešavši Rajnu, princ Karlo se, za ono doba rijetkom hitnjom, požuri put Češke; tek u Freiburgu ostavi 7000 momaka, a na izričnu želju Marije Terezije preuze u toj tvrgjavi zapovjedništvo general Hagenbach. Dne 10. septembra austrijska vojska stiže u Donauwörth, odkale Karlo pogje u Beč, a feldmaršal Traun poprimi sve nužne mjere, da spase kraljici Bavarsku. On ostavi u zemlji 20.000 ljudi pod vodstvom novo-imenovanog feldmaršallajtnanta Bernklau-a. Dne 14. septembra pogje Traun naprijed, a već poslije deset dana stiže na češku granicu u Waldmünchen. 27. septembra povrati se i princ Karlo svojoj vojsci, te se dne 2. oktobra sjedini u Miroticu s vojskom grofa Batthyányi-a. Putem zauzme Trenk na Traunovu zapovijed grad Neuburg na Dunavu u Bavarskoj, i to tako, da nije puške ni jedan put opalio. Dne 8. septembra doveze se, prerušen u putnika, u poštarskim kolima s nekoliko momaka ravno pred neuburška gradska vrata. Na upit straže tko je, izdadu se za cesarske i falačke časnike, na što ih puste u grad. Tek što su Trenk i njegovi pratioci ušli u grad, odmah razoružaju stražu, otvore gradska vrata, te u tren oka ugje na njih 200 husara i 1700 pješaka. Dakako posada bude pohvatana a grad zauzet. Radi toga drzovitog čina potuži se falački knez izbornik Mariji Tereziji, ali ona mu odgovori, da potpuno zaslužuje taki postupak, jer da je pristupom svojim Fridriku II. na novo se izjasnio kao ljut neprijatelj njezin. Falački knez izbornik kan da je zaboravio, da je ta drskost Trenka mogla stajati glave, jer za taki se posao momci ipak ne ragjaju svaki dan.[7]

[7] I ta se glava poglavito temelji na Trenkovoj autobiografiji pg. 127—255., no pripovijedanje Trenkovo kontrolirano je dokumentarnim materijalom ap. Arneth o. c. pg. 255—259; 352—353; 391—397; 421—423.

Glava sedma.

Trenk i Fridrik II. u Češkoj (1744—1745.).

Politička situacija u oči drugog šleskog rata. — Provala Fridrika II. u Češku i pad grada Praga (16. septembra). — Trenkovo vojevanje u Češkoj godine 1744: Budjejovice (21. oktobra), Podhrád (23. oktobra), Kolin (15. novembra). — Fridrik II. ostavlja Češku. — Panduri u Šleskoj. — „Trenkova pandurska regimenta“ 1745. — Njezino vojevanje pomenute godine: Neustadt (22. maja), Kosel (26. maja), Neustadt (12. septembra) i Zarov (30. septembra). — Prva optužba protiv Trenka.

Razlozi što su Fridrika II. naveli, da začne drugi šleski rat, dobrano su poznati. Ne krive baš ga bez temelja, da je iznebuha ponovno pograbio oružje, ne bi li i opet koji dio kraljičine države otkinuo, naročito sjeveroistočnu Češku s desne strane Labe; ali to je tek sporedna svrha bila, jer glavni razlog leži u bojazni njegovoj, da ne izgubi netom otete Šleske. Fridrik II. i predobro je znao, da će poslije poniženja Francuske na njega doći red, a to tim prije, što je Marija Terezija megjutim stekla u Saskoj i Poljskoj dosta jakog saveznika (ugovorom od 20. decembra 1743). Sve ga je to navelo, da opet provali u kraljičine zemlje, pa tako oslobodi Francusku iz očite pogibije. Dne 22. maja 1744. sl lopi u Frankfurtu na Majni s carem Karlom VII., k ezom izbornikom falačkim i landgrafom hessen-kasels im savez za uzdržanje njemačkog državnog ustava i c arske časti, a malo zatim 5. juna iste godine u Vers llesu s Francuskom. Prije nego li će sam rat začeti,

*

razasla pruski kralj dne 8. augusta u Berlinu svim poslanicima stranih država manifest, u kojem se izjavi, da kao knez izbornik ne može dulje da trpi, što kraljica ugarska toliko vregja čast cesarevu i što ga je izagnala iz zemlje njegove; uz to još se ona dala i na mijenjanje državnog ustava, te čini razna nasilja državnim stališima. Dužnost mu s toga nalaže, da zaštiti carstvo i njegovu glavu; za sebe pako ne traži ništa, jer se laća oružja tek da njemačkom carstvu slobodu, cesaru čast i zemlju, a Evropi mir povrati! Dakako te posljednje riječi smijeraju na to, da kralj pruski tobože ne krši ustanova berlinskog mira od 28. juna 1742. Ali kake je riječi bio Fridrik II., pokazuje nam najbolje, što mu u tajnom ugovoru od 24. aprila 1744. Karlo VII. prepušta već pomenuti dio Češke.

Još šesti dan iza što je razaslao manifest, a bečkom kabinetu navijestio rat, provali Fridrik II. s 80.000 momaka u nezaštićenu Češku. Pred kraljevom vojskom letili su širom zemlje štampani proglasi na njemačkom jeziku, u kojim objavljivaše Prus da dolazi u Češku, da je zauzme za zakonitog vladara njezinog, naime cesara njemačkoga. Tko se tomu opire, biti će kažnjen mačem i ognjem. Ban hrvatski Karlo Batthyány nije se sa šakom svojih ljudi uzmogao prejakom neprijatelju oprijeti, pa tako se pruska vojska u brzo razleti po čitavoj zemlji. Dne 16. septembra predade se iza kratke podsade glavni grad Prag, 23. Tabor, 30. Budjejovice a 2. oktobra tvrdi Podhrád. Megjutim Fridrik se ljuto prevario, ako se nadao u Češkoj naći privrženika; šta više, narod popali sav živež pred pruskim dolaskom, te se skloni u šume. To i jest bio glavni razlog, što je neprijateljska vojska doskora stala oskudijevati na živežu, a i ono malo što ga je otkad dokad dobijala,

pade ponajviše u — pandurske ruke. Još je nešto pobrkalo mudre račune pruskog vjerolomnika. Prema dogovoru s Ljudevitom XV. trebala je francuska vojska ne samo u velike oteščati princu Karlu povratak preko Rajne, već ga i progoniti, te tako onako umorna i oslabljena zatjerati u pruske šake. Razumije se, ta je osnova smjerala na potpunu propast glavne austrijske vojske, a kako u taj par nije gotovo nikake bilo u Češkoj i Austriji, to bi Prusima igračka bila naći put do Beča.[1]

Spominjasmo, da se princ Karlo bez ikakog gubitka sjedinio s banom hrvatskim Karlom Batthányjem dne 2. oktobra kod grada Mirotica. Sveukupna sila austrijska brojila je sada, uz pridošlu sasku pomoć, oko 70.000 momaka, dok je Prusa bilo u jugo-zapadnoj Češkoj 60.000. Unatoč toga što je bio brojno slabiji, ipak Fridrik poželi što prije odlučnu bitku. No na mudri savjet feldmaršala Trauna ne htjede princ Karlo da se odazove želji kraljevoj; nepriličnost zemljišta odvraćala je glavnog savjetnika vojvodinog od bitke, a mimo toga još se znalo, da će Prusi poradi nestašice hrane doskora morati natrag krenuti. Megjutim ipak nije kraljičina vojska plandovala; pomanja čarkanja učestaše gotovo svaki dan, a u tom je poslu u prvom redu zaposlen naš Trenk.

Videći Fridrik da se princ Karlo ne će nikako da upusti u bitku, povuče se dne 8. oktobra na desnu obalu Vltave kod mjesta zvana Tyn. Trenk pako, koji je kralja vazda na oku imao, bio je sakriven u nekoj šumi kod Velikog Temelina, no primjetivši kraljev uzmak, pogje za njim. U Tynu ostavi kralj četiri grenadirska bataljuna, s nalogom da mjesta nikako ne

[1] O tom gl. Arneth o. c. vol. II., pg. 326 i dalje.

napuste, dok se u njemu ne ispeče kruh za vojsku, a dvjesta grenadira smjesti na početku mosta da brane prelaz. Ne progje mnogo vremena, kad ali 1800 pandura, učvrstivši se u nekom jarku izvan ciglane, napadne onu četu na mostu tolikom žestinom, da ih nije neprekidna vatra iz pruskih topova s grada Tyna i grenadirskih pušaka baš ni malo smetala, šta više, svegj su naprijed srljali, dok im ne dogje u pomoć general Minsky s četom Banovaca i Varaždinaca. Još prije nego li su Hrvati Krajišnici stigli, ostave preostali Prusi trkom most, zaboravivši da ga prije poruše. Dakako, Trenk se sa svojim delijama odmah dao u potjeru za grenadirima, te potom stane u društvu s generalom Minskyjem udarati na sam Tyn. Ondješnji zapovjednik pruski major St. Surin, videći s kim ima posla, ostavi grad, te se povuče na neki brežuljak blizu Behima. No panduri potraže ga i ovdje, te boreći se do mrke noći, prisile ga na ponovni uzmak. Sjutradan se Tyn predade Trenku, a sav ugrabljeni plijen dade princ Karlo porazdijeliti megju hrabre pandure pobjednike.[2]

Potom pogje princ Karlo za Prusima; dne 15. oktobra pregje Vltavu, te se utabori najprije kod sela Kostelca, a onda kod Mühlhausena, nedaleko Tabora. Ovdje naloži Trenku, neka osvoji dva tvrda grada: Budjejovice i Podhrád, jer to su bila još jedina mjesta, što su bila u jugo-zapadnoj Češkoj u pruskoj ruci.

Dne 15. oktobra ostavi Trenk Vltavski Tyn s tri bataljuna pandura, njih oko 1800, dvije kumpanije krajišnika, tri sta husara i dva mala topa, sve zajedno blizu 2.300 ljudi, te stiže još istog dana u Hosin, tik Podhráda. U Podhrádu nalazile su se pod komandom majora Conradija dvije kumpanije pješačke regimente

[2] Der grosse Generalstaab: Kriege Friedrich des Grossen. Berlin 1895. (Der zweite schlesische Krieg. vol. I.) pg. 150—157.

Kreytzen s jednim podčasnikom i pet husara. Iza što je Trenku uspjelo, da je tvrgji prerezao vodu za piće, što se nekim strojem dizala, ostavi pod njom 700 pandura, te skrene dne 18. oktobra na tvrde Budjejovice. U tom je gradu bilo s generalom Kreytzenom osam kumpanija njegove pješačke regimente, 50 husara, četiri omala i deset velikih topova, dakle nešto oko 1000 ljudi. Prusi su Budjejovice dobro učvrstili, a uz to još i načinili preko Vltave kameni nasip, tako da se voda visoko podigla; pouzdavajući se u tu prirodnu zaštitu, general Kreytzen prosto odbije Trenkov poziv na predaju. Kako panduri nijesu imali nužnih sprava za regularno podsjedanje, to se njihov pukovnik odluči grad na juriš zauzeti. Dne 19. oktobra saznade budjejovički zapovjednik po nekom svećeniku, da je Trenk sebi preduzeo dne 22. u Budjejovicama doručkovati. Tako i bude.

Oko ponoći od 21. na 22. oktobra stadoše panduri neobičnom hrabrošću jurišati na sva troja vrata gradska. Gazeći još preko nabrekle Vltave do ušiju, mnogi se jadnik od njih u tami utopi, a tek što svladaše tu pogibiju, upadoše u žestoku vatru neprijateljsku. Prvi juriš bi odbijen, a tako i drugi. Oko dva i po sata nastade posatni odmor, a na to se juriš najvećim bijesom obnovi. Pojedini su se panduri doduše uspeli mjestimice na gradske bedeme, no ipak grada ne osvojiše. Oko šest sati u jutro bio je Trenkov gubitak vrlo znatan: 12 časnika i 400 momaka ili pogibe ili bude ranjeno; s toga je Trenk stao pomišljati na uzmak, kad ali dade general Kreytzen bubnjem znak (chamade), da želi s pukovnikom govoriti. Prus zatraži primirje do podneva, no lukavi Trenk ni da čuje o tom, nego se uze groziti, da će po osvojenju grada sve živo sasjeći, ne predade li mu se s mjesta čitava posada kao ratni

zarobljenik; podjedno dade trubiti na nov juriš. Ta odvažnost i smionost pandurskog pukovnika uplaši Kreytzena i on pristade na zahtjev; zarobljeni budu: general Kreytzen, 31 časnik, 73 podčasnika, 5 trubača, 21 bubnjar, 751 momak i 50 husara, a onda još deset barjaka, 4 mala i 10 velikih topova. Za uspomenu na taj junački čin, Trenk dozvoli pandurima, da stave na glavu pruske grenadirske kape, a princ Karlo dade im onih 10 zarobljenih barjaka; s tim trofejima panduri su od sada do konca šleskog rata vojevali, na veliku srdžbu Prusa. — Sjutradan dne 23. oktobra vrati se Trenk Podhrádu, no major Conradi čuvši za pad Budjejovica, bezodvlačno se predade uz iste uvjete kao i Kreytzen; posada sastojala se od 300 momaka, a uz to zaplienjeno je još 22 funta baruta i dvjesta funti brašna.[3]

Megjutim prisili vješto manevriranje princa Karla pruskog kralja, da se povuče na desnu obalu Labe, gdje je naumio zimovati. S toga je sada kraljičinoj vojsci predstojala zadaća, da Fridrika II. prisili, da Češku sasvim napusti. To se pako najsigurnije dalo postići zauzećem pruskih magazina u Pardubicama ili vještim prelazom Labe. U tu svrhu odluči princ Karlo tobožnjom navalom na Pardubice kralja prisiliti, da se povuče što više uz Labu, te u zgodan čas s glavnom vojskom bez zaprijeke preći rijeku. Dan 15. novembra odregjen bi za prelaz.

Dne 14. novembra dobije Trenk nalog, da s Nadaždijevim krajiškim četama oko po noći udari na Kolin, te tako svojom navalom svrati pozornost kraljevu na ovo mjesto, u kojem se megjutim i sam nalazio s dva bataljuna gardista i četiri topa. Još pred veče

---

[3] o. c. pg. 176—180.

istog dana zatjeraju iznenada Trenkovi panduri pruske predstraže u grad, na što se uznemireni kralj popne s dalekozorom u ruci na crkveni toranj, te stade okolicu vrlo pomno promatrati. No u to se nebo naoblači i silna se pljušta spusti. Oko deset sati, dakle još prije odredjenog vremena, eto pandura pod gradom, zapale njekoliko kuća i dadu se na juriš. Kolin se vas uznemiri; sve izgubi glavu, nitko nije znao kuda će, ni kamo će, jedni su ulazili, a drugi izlazili, pa tako bude opća smutnja samo još veća. Strah se u gradu poveća, kad Trenk dade oko ponoći šančeve zatrpati, te vodu navrnuti na grad; u predgragju došla je voda pruskim vojnicima do pojasa. Nema sumnje, da bi Fridrik II. i sva pruska vojska u gradu te noći pala Trenku u ruke, da su panduri do kraja izveli svoj juriš. No sudbina htjede drugčije. Prusko topovsko zrno rani smrtno Trenka u lijevu nogu, razmrskavši mu pregib, tako da ga je onesviješćena trebalo iznijeti od bojišta; panduri se u toliko uplaše s te nesreće milog im vogje, da su daljnju navalu napustili. Ranjeni pukovnik odvezen bi najprije u obližnji dvorac Pačkov, a onda u moravski grad Znojmo na liječenje. To je bio Fridrikov spas; sjutradan mogao je neuznemiren ostaviti kobni Kolin. Franjinom bratučedu Fridriku Trenku, koji se uz kralja nalazio u pruskoj vojsci, reče putom: „Gjavolski vaš bratić mal da nam ove noći ne svari mrske čorbe; no prema vijestima pribjeglica ipak je ubijen“.[4]

Za vrijeme dugotrajne Trenkove bolesti preuze komandu nad pandurima njegov potpukovnik barun Γ'Olne, te odmah po odlasku Prusa zauzme Kolin, dok j princ Karlo s glavnom vojskom prešao Labu kod]elšica. Potom dadoše se panduri u potjeru za Pru-

[4] Autobiografija Fridrika Trenka, koji je sam bi nazočan s kraljem u Kolinu. pg. 40—41.

sima, a kako su im vazda sjedili za vratom, nemilo im dodijavahu. Brzim marševima ostavi Fridrik Češku, a panduri dakako za njim i udare 2. decembra na Wünschelburg u glatzkom okružju. Princ Karlo htjede na to da se povuče u zimovišta, kad ali stiže od kraljice iz Beča nalog, da ugje s čitavom vojskom u Šlesku. I opet su panduri bili prvi; pod zapovjedništvom Nadaždijevim pobiju dne 15. decembra kod Gross-Maltersdorfa Pruse, te stadoše harati čitav kraj sve do njima još iz prvog šleskog rata poznate tvrgjave Neisse. Dne 21. decembra stiže čitava kraljičina vojska u Šlesku, te se smjesti u tvrgjavi Neustadt.

I tako bi glavni dušmanin Marije Terezije iz Češke izagnan bez velikog gubitka, šta više, kraljičine vojske prenjele su ratnu nevolju na njegovo zemljište. — Ali zimsko doba nije dopuštalo izdašnije ratne akcije, pa tako se kraljičina vojska konačno povuče koncem januara 1745. u zimovišta u Moravskoj, a jedini panduri ostadoše u Šleskoj blizu Glatza.

Dok se tako vojevalo u Češkoj, zgodile su se važne promjene u Bavarskoj. Kad se ono princ Karlo prošle jeseni povratio s vojskom iz Elzasa, pogje za njim i francuski maršal Noailles, ali nije ga unatoč sviju nagovaranja Fridrika II. i Karla VII. dalje progonio, već se bacio na suvišno i dugotrajno podsjedanje tvrdog Freiburga u Breisgau-u. Bavarski general grof Seckendorf ne htijući tratiti uzalud skupocjeno vrijeme, odruži se s toga od mlitavog Francuza, te ugje s 32.000 momaka u Bavarsku. Austrijski general Bernklau sa svojih 20.000 ljudi nije mu se mogao uspješno opirati; on uze pred njim uzmicati. Seckendorf zauzme Donauwörth i pregje Dunav, na što se Bernklau povuče za Lech prema Münchenu. Tude preuze ban Batthyány, stigav megjutim iz Češke, vrhovno zapovjedništvo; no i on se nagje

prinugjenim da takodje uzmakne. Napustivši 15. oktobra München, povuče se preko Landshuta za Inn. Kad je caru Karlu VII. stigla radosna vijest o napredovanju njegove vojske, ostavi Frankfurt i ugje nakon dugog vremena opet na čelu vojske u prijestolnicu svoju München, ali tek da u njoj umre. Doskora stiže vijest o novom porazu njegove vojske na riječici Vilsi, što se Karla VII tako kosnu, da mu s mjesta pade srčana kap (20. januara 1745.). On je u cijelosti bio ljubazan i čestit muž; u mirno doba uzmogao bi vrsno vladati, dapače narod svoj usrećiti, ali podjarivanja njegovog oca i francuska politika, dovedoše ga na stazu, na kojoj se sa svojim sopstvenim silama nije bio dosta jak da uzdrži. Još u Frankfurtu reče pun čemera: „Nesreća se mene ne će okaniti, dokle je ja ne ostavim!“ Njegovom se smrću u jedared izmijeni čitava situacija. Bavarci htjeli su doduše još neko vrijeme da kušaju ratnu sreću, pouzdavajući se vazda u Francuze i Pruse, ne bi li tako iznudili od Marije Terezije što povoljniji mir, no pobjeda austrijskog oružja nad francuskim kod Pfaffenhofena (15. aprila) uništi im svaku nadu, pa kako je i Marija Terezija napuštila pomisao na okupaciju Bavarske, došlo je već 22. aprila do mira u Füssenu. Austrija priznade Karla VII. carem, povrati novo-osvojeni dio Bavarske i odreče se ratne oštete. — Mladi knez izbornik Maksimilijan Josip napusti svojatanja svoja na Austriju, priznade pragmatičku sankciju i kraljičin češki izborni glas, te obeća vojničku pripomoć protiv Fridrika II. Tako se eto iza petgodišnjeg prolijevanja krvi smiri južna Njemačka, što joj pribavi tek ubitačnu pustoš baš bez ikake koristi. Na bojištu preostali su još Francuzi i Prusi.[5]

[5] Gl. Arneth l. c.

Megjutim se pridigne teško ranjeni Franjo Trenk. Razumljivo je, da tako živahno i nemirno čeljade kao što je bio pandurski pukovnik, nije znalo za težu muku, nego li kroz više mjeseci ležati u krevetu. Iz prva postajala je rana sve to gorom, što su liječnici tumačili nemirnim kretanjem Trenkovim, dapače oni su odlučno stali tvrditi, da mu nema spasa, ako ne da noge odrezati, jer da se pojavio vučac. Ranjenik opet izjavi, da voli umrijeti, nego li živiti bez noge. Da je s Trenkom moralo opasno biti, vidi se i po tome, što on skoro potom učini oporuku; kako djece nije imao, ostavi sav svoj ogromni imetak kao glavnom baštiniku samoj kraljici Mariji Tereziji, a uz to još se sjeti jadnog bavarskog grada Chama, koga su panduri sasvim popalili i oplijenili, te ostavi 12.000 for. da se porazdijeli megju postradale gragjane. Ipak Trenku nije bilo sugjeno da umre. Po nekom slučaju prenijelo ga je iz Znojma u Časlavu. Tude se Franjo namjeri na nekog vrlo vještog liječnika, koji pogodi pravi uzrok s kojeg mu rana ne će da zaraste. Za kratko vrijeme već je pukovnik mogao na štakama hodati i slobodno sjediti na konju. Tko veseliji od njega, a kako se opet primaklo vrijeme novom ratovanju, pojuri početkom januara 1745. preko Brna u Beč. Dne 17. istog mjeseca primi ga kraljica u audijenciju. Do dvora se kočijom doveze, a onda ga ponesu dva pandura u nosiljkama uza skaline, na što ode na štakama u dvoranu. Kraljica ga primi vanredno milostivo, ponudi ga da sjedne, te ga uze uvjeravati, požalivši ga podjedno s njegove nesreće, da će mu milost njezina vazda biti sklona. Trenk sav srećan s tolike milosti, ponudi se kraljici, da će urediti svoju pandursku četu po uzoru regularne regimente, to jest sa dvadeset redovitih kumpanija po 140 momaka i dvije grenadirske kumpanije po 100 momaka, dakle ukupno

ravno 3000 ljudi. Marija Terezija prihvati ponudu, pa tako od sada nosi pukovnikova četa službeni naziv: „Trenkova pandurska regimenta“.

Sredinom marta otputova pukovnik u Slavoniju, da vrbuje novu momčad. Tada je hajduštvo opet procvalo; čitava sela pretvorena su u pepeo, dapače u istom Osijeku bila su kroz čitav dan sva gradska vrata zatvorena, osim jednih što su vodila k dravskoj skeli, zvana „Wasserthor“. Po dolasku svom Trenk umah udari s odjeljenjem kraljičine vojske na hajduke, koji su se njega veoma plašili, silu ih poubije i predade sudu, a neke unovači; riječju to je posljednji udarac, kojim je hajduštvo u velikoj mjeri konačno zatrto. Ova se zasluga Trenku ne smije nikad zaboraviti. Skupivši na brzu ruku novih 800 momaka, zaputi se u maju preko Beča put Šleske, kuda stiže početkom juna, kad se rat s Fridrikom već davno najvećim bijesom razmahao.

Još koncem januara nastojali su Prusi, da na svaki način maknu pandure iz glatzkog okružja. Ali sve badava. Na to udari dne 14. februara pruski general Lehwald na njih s 14.000 momaka; panduri, unatoč numeričke većine dušmanske, ipak nijesu napustili svoje pozicije kod Habelschwerdta, već ustrajali dok im ne dogju u pomoć četiri bataljuna pješaka, dvije regimente i tri eskadrone husara. Sa svoja dva mala topa više su štete Prusima nanijeli, nego li 14.000 dušmanskih pušaka. Plijeneći dulje vremena, opet se koncem marta nagju s pruskom vojskom. Dne 26. marta pregje gene al De la Motte Odru kod Ratibora s jednim topni kim odjeljenjem, te zametne 29. kod Loslau-a bitku, kc a je od deset sati prije podne do dva poslije podne pc rajala. Tude se panduri tolikom hrabrošću istakoše, te su najviše doprinjeli, da je neprijatelj sa znatnim

gubitkom odbijen i preko Odre natrag potisnut. Ta pobjeda omogući pandurima, da su dne 20. aprila zauzeli Ratibor na juriš. Malo po tom udari general Festetich dne 10. maja na Neustadt, ali poradi množine Prusa ipak se morao povući natrag; za juriša panduri razbiše vrata. dapače počeše već i u grad ulaziti, no truba im zapriječi daljnje djelovanje, jer ih pozove natrag. Kud i kamo sjajnije djelo pandursko je osvojenje tvrgjave Kosel na Odri.

Poradi svoje strategične važnosti, jer je vladala čitavom gornjom Šleskom i Odrom, dao je Fridrik prošle godine tvrgjavu Kosel dobro učvrstiti. Oko čitavog grada bude iskopan dubok jarak, te iz neke susjedne močvare napunjen vodom, čime je pristup mjestu znatno otešćan. Neki pruski barjaktar, što je prebjegao k austrijskoj vojsci, ponudi joj se, da će je povesti na tvrgjavu, koja mu je bila vrlo dobro poznata. Za taj posao odabrani budu naši junački panduri. Barjaktar ih povede duž nekog nasipa do blizu mjesta, gdje je trebalo pregaziti pedeset koračaja širok jarak. Straže pako na tvrgjavi redovito su se mijenjale oko jedan sat po ponoći, a onda je u dva sata stala obilaziti patrola. S toga su pritajeni panduri uz grobni muk čekali, dok se to dovrši. Kad patrola progje, sigje prebjegli barjaktar s jednim kapralom i dvanaest pandura u jarak. Pošto srećno stigoše na drugu stranu, pogje za njima dvjesta pandura, ali tom prilikom začuje pruska straža na gradu nekaki šum, opali dva puta, na što se javiše pucnjavom sve straže postavljene naokolo čitave tvrgjave. Megjutim već se i onih dvjesta pandura uspne na bedem, te u tren oka zauzme bateriju od pet topova. Potom uzeše se na grad uspinjati i ostali panduri, njih oko 1800 ljudi. Dakako, za to vrijeme bude alarmirana pruska posada, ali se panduri obore na nju, osvoje

i ostale topove, tako, da je tvrdi Cosel pao prije, nego li su protekle dvije ure; posada se pruska predade, te u znak pokornosti pogje s naopako na rame uzetim puškama u susret pobjednicima. U svemu bilo je do 600 Prusa s pukovnikom Florisom. Pri tom činu pogibe samo deset pandura, a trideset i petorica bude ranjeno. U tri sata i po u jutro sve je bilo gotovo (26. maja).[6]

Osvojenje Kosela ipak kraljičinoj stvari nije bilo od velike koristi. Fridrik II. prepuštio je austrijsko-saskoj vojsci gornju Šlesku, te ih očekivaše u napredovanju njihovom s čitavom silom svojom u srednjoj Šleskoj kod grada Schweidnitza. Osnova kraljeva išla je za tim, da namami saveznike u nizinu, te da ih onda razbije i natrag u Češku potisne. Obje vojske bile su na jednako, brojeći po 60.—70.000 momaka. Fridrik II. imao je svoje čete sakrivene iza Striegauske visi, kad je početkom juna princ Karlo, dolazeći sa zapada, sa svojom vojskom, tražio Pruse. Tada se nije više radilo o tom, čija će biti Šleska, već upravo o eksistenciji pruskog kraljevstva. „Borim se pro aris te focis“, uspisa kralj u oči bitke svojim ministrima. No princ Karlo mislio je, da se Fridrik II. u najvećoj žurbi natrag povlači na Breslau, pa s toga okrene na sjever tobože za njim; u istinu kralj se nalazio saveznicima na sjevero-istok izmegju Striegau-a i Hohenfriedberga i to tik lijevog krila, koje su stvarali Sasi. Tako potpuno uspije Fridriku II., da je zorom dne 4. juna iznebuha udario s čitavom silom na osamljene Sase, te u kratko vrijeme svladao. Kad im je princ Karlo igao u pomoć, već su bili pobijeni i u najvećem nedu. Prusi se sada bace na Austrijance, te i njih

[6] Der grosse Generalstaab o. c. vol. II. pg. 203—205.

vještim manevriranjem svoje kavalerije napokon pobijede. Sasa i Austrijanaca palo je što mrtvih što ranjenih oko 20.000 ljudi, dakle čitava trećina, dok je Prusa ostalo na bojištu nešto oko 4000 momaka. Pandura u toj bitki nije bilo, a da su i bili, ne bi mnogo pomogli, jer se neoproznost vojvodina nije više dala ispraviti. Dakako, sada nije preostalo drugo, već uzmaknuti u Češku, kud je i Fridrik pošao sporim marševima, ne toliko da osvaja u toj zemlji, već da oprosti Šlesku od ratne nevolje.[7]

Poslije bitke kod Hohenfriedberga zapovjedi Fridrik generalu Nassau-u, da s 10.000 momaka očisti gornju Šlesku od austrijske vojske. I Trenk se nagje prisiljenim, da se dne 1. jula povuče u Neustadt, a dne 12. utabori kod Jägerndorfa; no kad je noću dne 27. jula oko deset sati htio da udari na Ziegenhals, naigje na odrešit otpor. Doduše za četvrt sata razvale panduri južna gradska vrata, ali nabasaju potom nenadano na druga gvožgjem okovana vrata; kad to vigje Trenk, uvidi da bi svako daljnje jurišanje beskorisno bilo, te dade trubiti na uzmak. No panduri silom htjedoše provaliti u grad, opirući se pukovnikovoj zapovjedi; trebalo ih je oružjem otjerati od gradskih zidina. Iza te neuspjele navale, ostadoše panduri u taboru kod Jägerndorfa, pa tek 28. augusta ostave Šlesku, da se pridruže princu Karlu u Češkoj.[8]

Putem namjere se početkom septembra na austrijsku vojsku, gdje pod generalom Nadaždijem podsjeda pomenuti Neustadt; dakako Trenk im se pridruži i smjesti na zapadnoj strani, otkuda uze grad biti iz topova. To prinudi pruskog majora Tauentziena, da je dne 9. septembra popalio predgragja, te se jedino dao na obranu

[7] o. c. pg. 219 i dalje.
[8] o. c. vol. III. pg. 42—44.

bedemom zaštićenog gradskog dijela. Ali sada navali na nj nov neprijatelj; Hrvati krajišnici prerežu gradu vodu, pa tako zavlada žegja megju Prusima. Ipak se Neustadt ne predade, jer mu još za vremena, dne 12. septembra, stiže u pomoć general de Moulin s 12.000 ljudi. Dakako sada našim ne preostade, već se povući natrag.

Koliko je Mariju Tereziju ožalostio poraz njene vojske kod Hohenfriedberga, u toliko se sada razveseli, što joj se ispunila davna želja. Dne 13. septembra izaberu joj knezovi izbornici muža Franju Lotarinškog carem njemačkim; 25. ugje svečano u Frankfurt, a 4. oktobra bude okrunjen. Marija Terezija odbila je krunidbu, jer je ogromni trošak volila upotrebiti u ratne svrhe; ona se zadovolji, da svečanom činu prisustvuje kao običan gledalac. Uza sve to ipak se od sada i sama zvala caricom, a druge države joj nijesu uskraćivale toga naslova. Nego radost kraljičinu i opet pomuti poraz njene vojske kod Zarova u Češkoj (30. septembra).

Bitkom kod Hohenfriedberga bile su nade Marije Terezije u pobjedu veoma uzdrmane, no vrla vladarica ipak ne klonu duhom, pouzdavajući se u ratni talenat princa Karla. Na bojište budu otpremljene nove regimente, a saveznici pozvani, da što prije pomoć pošalju. Fridriku pako smanjila se vojska na 20.000 ljudi, tako da je opet naumio da Češku ostavi. Te prilike ohrabriše austrijskog vojvodu, da sa svojom brojnijom vojskom od 35.000 momaka, iznenada napadne nepripravnog kralja; 28. septembra skupi vojsku svoju kod Königshofa, ali umjesto da odmah udari na tek dva sata udaljene Pruse, dopusti im da su se 29. septembra pomaknuli do Zarova, nedaleko Trutnova. Sjutradan zorom dogje do bitke; videći Fridrik kuda princ Karlo smjera, ne čekao na njegovu navalu, već udari prvi. Za malo

sati bila je austrijska vojska raspršena, a pruska pobjeda izvan svake sumnje. Po osnovi Karlovoj imao je Trenk Prusima pasti za legja, ali stiže za čitav sat prekasno. Sada se panduri bace na pruski logor, osvoje kraljev čador, te pokupe sve što su našli: ratnu blagajnu s 80.000 dukata, kraljev srebrni servis, čitavu prtljagu i sva pisma, konja i oružja.[9] Neprijatelji Trenkovi kasnije uzeše tvrditi, da je tom prilikom i sam kralj pao pukovniku u šake, no da se obilnim mitom brže bolje oslobodio; baš ta izmišljena priča najbolji je svjedok, kako se smjelost Trenkova i njegovih pandura visoko cijenila. Značajno je, da je poslije bitke kod Zarova kapetan u Trenkovoj regimenti, a budući feldmaršal Laudon, istupio iz čete, šta više doskora se našao kao glavni tužitelj našeg Franje.

Unatoč svoje odlučne pobjede, Fridrik ostavi Češku, te se povuče u Šlesku. Princ Karlo opet pogje sa njim, ali bude dva puta u kratko vrijeme pobijen, kod Hennersdorfa (23. novembra) i Kesselsdorfa (15. decembra). U to doba panduri plijene po Šleskoj, naročito Landshut, Hirschberg i Schmiedeberg preljuto postradaše; oni služe ponajviše kao predstraže, no inače ne uradiše ništa značajnijega. Pobjede Fridrikove prisile Mariju Tereziju na mir, a taj je i Fridriku bio nuždan, jer kraj sve ratne sreće veoma je oslabio pod konac 1745. Na sam božić došlo je do mira u Dresdenu: Austrija ponovno potvrdi punktacije berlinskog mira i zajamči pruskom kralju posjed Šleske, a Fridrik od svoje strane priznade Franju Lotarinškog carem njemačkim.[10]

Još prije nego li je Trenk ostavio Češku, podigoše neki ljuti neprijatelji njegovi tužbu u Beču kod ratnog

[9] Tom je prilikom zarobljen i onaj šah Fridrika II., što se danas nalazi u zem. muzeju u Zagrebu.

[10] Izdanje pruskog generalstaba vol. III. pg. 57 i dalje.

vijeća. O tom je pukovnik bio ubaviješten još u logoru, te očito uplašen, napiše kraljici pismo, veleći, da ga kao hrabra vojnika duša boli kad pomisli, da mu neprijatelji i zavidnici žele prirediti potpunu propast, njemu, koji se eto kroz tolike godine danju i noću jednako izvrgava najvećim pogibijama za njezinu čast; on dobro znade, da sve ide za tim, da mu se pogazi ime i obraz, te potom pod dobrom izlikom ugrabi imetak i razdijeli; predvigjajući to (a u tom se Trenk odista nije prevario), moli najpokornije Njezino Veličanstvo, da ga spase, pa da mu preuzme sve imanje, tek da mu podijeli malu potporu, kojom će u tugjini pod drugim imenom mirno proživjeti tužne preostale godine, ali daleko od neprijatelja svojih, žaleći kraj toga, što mora da napusti time slavnu službu kraljičinu.

Marija Terezija ne ispuni doduše Trenkove želje; službu njezinu ipak je morao napustiti, jer oprostivši se koncem godine 1745. u češkom selu Gablu s pandurima, ostavi ih za uvijek. Proces, u koji je ugreznuo početkom 1746., te tamnovanje njegovo u Spielbergu, ispunjuje zadnje godine njegovog burnog života. Pandurska regimenta njegova ostade megjutim na ratnom poprištu sve do godine 1748.[11]

---

[11] I za tu glavu ponajglavniji temelj prikazivanju našem bila je Trenkova autobiografija pg. 256—334., no dakako strogo kontrolirana s publikacijom pruskog generalštaba, što se temelji isključivo na ispravama. Trenkovo se pripovijedanje i ovdje podudara sa onim materijalom.

Glava osma.

Obnovljenje slavonskih županija i uregjenje vojne krajine (1745.).

Prvi poslovi bana Karla Báthyányja glede sjedinjenja Slavonije s Hrvatskom i obnovljenja bivših županija. — Naputak Marije Terezije od 1. aprila 1745. — Obnovljenje županija verovitičke, požeške i srijemske. — Županijski ustav i uregjenje. — Slavonska vojna krajina; gradiška, brodska i petrovaradinska regimenta.

Za to vrijeme, što su panduri ratovali s Prusima po Češkoj i Šleskoj, zgodile su se u njihovom rodnom kraju vrlo važne promjene; nakon mnogogodišnjeg iščekivanja i traženja, Marija Terezija konačno obnovi tri stare hrvatske županije u Slavoniji, te ih pripoji Hrvatskoj, a Posavinu preuredi u vojničku krajinu.

Khevenhüllerove uredbe od godine 1734. smjerale su poglavito za tim, da se narod otereti od teških daća, što su ga u prvom redu najviše tištile; ali do trajnog praktičnog ostvaranja tiju uredaba ipak nije došlo, jer su časnici ostali pri starom nevaljalom svom poslovanju.[1] Prije nego li se pristupilo radikalnoj promjeni slavonskih jadnih prilika, Marija Terezija htjede svakako da iskupi riječ svoju, što ju je zadala na požunskom saboru dne 14. maja 1741., to jest obnovljenje starih županija i pripojenje njihovo Hrvatskoj. Početkom 1743. znalo se već kao za stalno, da će se kraljičino obećanje, u brzo ispuniti. — Hrvatski sabor, što se sastao dne

[1] Vaniček o. c. pg. 516—517.

15. marta u Varaždinu, odabere s toga banu kao predsjedniku uz bok ovaj odbor: zagrebačkog biskupa Gjuru Branjuga, Ljudevita grofa Erdödyja Ivana Čikulina grofa susjedgradskog, Aleksandra grofa Patačića od Zajezde, prepošta zagrebačkog Žigmunda baruna Sinersberga i prabilježnika kraljevine Ivana Rauha.[2] Dne 26. marta javi Marija Terezija saboru, da se komisija glede sjedinjenja ima što prije sastati, na što sabor obzirom na velike troškove ponovno u svojoj sjednici od 8. aprila izabere ove komisare: Aleksandra grofa Patačića od Zajezde, zamjenika prabilježničkog Ignacija Cinderija. zagrebačkog podžupana Stjepana Gudića i zemaljskog tajnika Antuna Špišića.[3]

Kad je ban dne 22. aprila javio svomu namjesniku Ljudevitu grofu Erdödiju iz Šikloša radosnu vijest, da je sjedinjenje Slavonije s Hrvatskom konačno odregjeno, pa ga podjedno umolio, da bi u Hrvatskoj potražio sposobnih plemića za županjsku službu, jer je narod u Slavoniji „surov i neuk“, onda je, tek nedavno primirena malo-vlaška buna, na novo počela. Ljudi su voljeli biti pod krajinom, gdje se porez ne plaća, nego li pod banskom vlasti. Ali taj puta bili su seljaci umjereniji. Po najprije poslaše nekoliko svojih odaslanika banu u Šikloš, moleći ga, da bi ih pridjelio krajini. Ban im odgovori, da to nije moguće, šta više, da kraljica naročito želi, da se Slavonija pridruži Hrvatskoj. Kad su seljaci to čuli, povrate se kući, megjutim na potajni nagovor nekih časnika, što nam baš daje ključ za razumijevanje čitave ove žalosne bune, odoše jadnici r Osijek krvniku svome generalu Engelshofenu. Taj ih ı aputi na Beč, dade im putne listove, da mogu onamo (oći i stupiti ća pred istu kraljicu. Megjutim saznade

---

[2] Kukuljević: Jura regni. Vol. II. pg. 134.
[3] o. c. pg. 135—141.

za to ban, pa odmah otpremi pismo u Beč, kazujući da su to buntovnici, te izrazi želju, da se ti ljudi zatvore.[4] Na to pogje ban u Slavoniju, gdje se u Valpovu sastane s časnicima i poslanicima hrvatskog sabora, da se sporazumi glede sjedinjenja Slavonije s Hrvatskom. Još 17. aprila zamolili su neki slavonski vlastelini, da se i oni pozovu u vijeće, a to su bili: Martin Črnčić, rektor jezuitski, kao opat kutjevački, baron Franjo Trenk, Marko i Josip baruni Pejačević, vlastelini orahovački, feričanački i našički, napokon i sudac slobodnog kr. grada Požege. No ova molba ne bude uvažena, jer u komisiju, koja je imala izraditi sjedinjenje, ušli su general Engelshofen, Ladislav barun Vajay i Aleksander grof Patačić kao predsjednik.[5]

Komisija započe svoj rad dne 30. oktobra po nalogu Marije Terezije, a dne 1. aprila 1745. dobi konačno naputak, kako da se sjedinjenje izvede. Za četrnaest dana po primitku naputka imala je poći u Slavoniju, te najprije oglasiti amnestiju svim onim hajducima i razbojnicima, što su još četovali i uzrujavali zemlju, te će poći u vojsku ili se okaniti nepoštenog zanata svoga, a mirno i stalno nastaniti. Komisari imat će se tude sastati s poslanicima, što će ih odrediti ban hrvatski, te složno raspravljati i raditi. Najprije odredit će onaj dio, što će sačinjavati vojničku krajinu, a preostali odmah po tom sjediniti s kraljevstvom hrvatskim i banskom časti; taj preostali dio neka se razdijeli u tri županije: srijemsku, požešku i verovitičku, kako će to odlučiti stališi, a onda neka se ta razdioba kruni predloži na potvrgjenje. Komisija neka odmah ponamjesti provizorne velike župane i ostalo županijsko sposobno činovništvo, primivši od njih prisegu i odre-

---

[4] Rad Jugoslav. akad. vol. 38. pg. 107.

[5] Kukuljević: Jura regni. vol. I. pg. 402.

divši im zgodna sijela; ovi provizorni zvaničnici odmah neka uzmu uredovati po običajnim zakonima hrvatskim. Plaća je velikom županu ili upravitelju na godinu 1000 for., podžupanom 500 for., bilježnicima po 300 for., glavnim blagajnicima 300 for., velikim sudcima 200 for., prisjednicima 100 for., odvjetnicima 150 for. Nadalje imat će svaka županija toliko stražara i konjanika, koliko će biti od potrebe za utjerivanje poreza, proganjanje i uništavanje hajduka, a njihovu će plaću odredit komisija i kruni podastrijeti na potvrdu.[6] Dne 27. aprila obrati se Marija Terezija na sabor hrvatski, te zatraži od njega, neka imenuje svoje povjerenike, koji će s pomenutom komisijom zajedno izraditi sjedinjenje Slavonije s Hrvatskom. Sabor izasla prisjednika banskog stola Ivana Bužana i podžupana križevačkog Ivana Zajića.[7] Ta je komisija izradila svoju zadaću do konca juna.

Verovitičku županiju sačinjavala su vlastelinstva: verovitičko, voćinsko, orahovičko, našičko, valpovačko, djakovačko, rétfalsko, almaško, daljsko, erdutsko i komorski grad Osijek. Požeška županija složena bi od spahiluka: Podborskog (daruvarskog), siračkog, pakračkog, cerničkog, stražemanskog, veličkog, brestovačkog, blačkog, kaptolskog, pleterničkog i kr. slob. grada Požege. Srijemska županija obuhvatala je gospoštije: nuštarsku, vukovarsku, iločku, rumsku, neradinsku i karlovačku.[8] Dne 1. jula imenuje kraljica nove velike župane, i to za verovitičku Ljudevita grofa Patačića, za požešku Vladislava baruna Vajaya, a za srijemsku Marka baruna Pejačevića. U naputku, što su ga dobili veliki župani od Marije Terezije, veli se, da moraju i oni i čitavo njihovo podregjeno činovništvo vazda stalno

[6] Kukuljević: Jura regni vol I. pg. 402—410.
[7] Jura regni I. pg. 411. i Rad 38. pg. 107.
[8] Vaniček o. c. pg. 519—520.

prebivati u županiji, te marljivo svojim dužnostima zadovoljavati u smislu zakona kraljevstva hrvatskog, kojem županije pripadaju. Isto će tako birati svoje poslanike u sabor hrvatski, da ondje zastupaju pojedine županije.[9]

Koncem 1745. obavljene su uz mnogobrojne deputacije i sva sila naroda inštalacije velikih župana u njihovim sijelima,. a onda držane prve svečane skupštine. U Osijeku bilo je to 8. decembra, u Vukovaru 11. decembra, a u Požegi 15. decembra. Uz ina pitanja došlo je na skupštinama i red na Trenkove pandure. Sve tri se županije u jedan glas tuže na Trenka, da silom odvlači u vojsku muževe od žena i sinove od roditelja, tako da su mnoga obitavališta opustjela. Trenk da to čini na veliku štetu vlastele i kmetova, pošto oni megjusobno imadu da skrbe za oružje i odijelo pandursko. Županija verovitička izrično naglašuje, da je u tu svrhu do sada već potrošila do 13.000 for. Kmetovi, što ne će da idu u pandure, odmetnuše se u hajduke, pa tako je eto opet Slavonija nesigurna zemlja. Skupštine zaključuju jednoglasno, neka se pošalje na bana i sabor hrvatski predstavka, u kojoj se opisuju sve nevolje, te moli, e bi se ban kod kraljice zauzeo, da se tom nevoljnom stanju učini kraj.[10] Konačno nijedna od triju skupština ne propusti pismeno se obratiti na sabor

---

[9] Jura regni I. pg. 412—421.

[10] Poznato nam je još od prvog Trenkovog vrbovanja (1741.), kako su se vlastelinstva vrlo nerado odazvala nalogu ratnog vijeća, jer su pandure morali o svom trošku u boj otpremati. Taj se običaj i kasnije zadržao, pa s toga sada županijske skupštine i izrazuju svoje nezadovoljstvo. Šta se tiče samih pandura, to mislimo da skupštine pretjeravaju, jer velik broj dobrovoljaca ipak svjedoči, da su se Trenku rado odazvali, dakako poradi bogatog plijena. No biti će da je pukovnik po svojim spahilucima momke na silu gonio u svoju četu, ali inače nigdje. Kako bi inače mogao okupiti oko sebe ća i osamdeset-godišnjih staraca!

hrvatski, ter mu izraziti svoje veliko veselje i radost, što joj je županija nakon dugog iščekivanja opet sjedinjena „s preslatkom majkom Hrvatskom". Skupštine žele i mole Boga, da budu s njom za vazda vezane, jer kako slogom rastu male stvari, tako će sada i one nastojati oko blagostanja zemlje. Napokon još se zahvaljuju i banu.[11]

Megjutim u brze zgodi se i opet važna politička promjena. Kad su se na državnom saboru u Požunu dne 18. aprila 1751. sastaliststališi i redovi ugarski i hrvatski, predloži podžupan županije verovitičke Antun Špišić Japranski, ne bi li se tako ulaskao nazočnom palatinu Ljudevitu grofu Bátthányiju i drugoj velikoj gospodi, da bi u napredak tri novouregjene slavonske županije šiljale svaka po jednoga poslanika na sabor ugarski, kao što to čine čisto ugarske županije; taj predlog svoj podkrijepio je time, što su i onako pomenute županije uregjene na ugarsku, te prinosile toliko nameta kao ove, pa s toga će bolje biti da dogju pod palatina, to jest jasnijim riječima, podžupan je predložio, neka se Slavonija odcijepi od Hrvatske i bana, te priklopi Ugarskoj i palatinu. Sabrani ugarski velikaši odmah prihvate taj predlog, pa kako su bili prvi doglavnici Marije Terezije, izrade i kod nje potrebnu privolu. Badava se opirahu poslanici hrvatski tome, govoreći, da je Slavonija od uvijek pripadala banu i Hrvatskoj; teškom mukom ipak izradiše, da im se to pravo priznalo, pa tako sve tri slavonske županije ostaše naslovno pod banskom jurisdikcijom. Ta se promjena egjutim nije tako iznebuha zgodila; još god. 1748. uze Marija Terezija banu hrvatskomu nadzor nad vonskim daćama i predade taj posao ugarskoj dvorskoj

[11] Jura regni I. pg. 422—425.

kancelariji, a struja, što je išla za tim, da se Slavonija što više zbliži Ugarskoj, osjećala se od prvoga dana nakon obnovljenja starih županija. Tomu je na ruke išla i sama kraljica, jer Hrvati su najtvrdokornije zabacivali i odbijali svaki novi namet od strane dvora, premda je taj očito objavljivao, da bez tiju nameta nikako ne može da bude; slavonske su županije odista mnogo pridonašale.[12]

Eto tako se Slavonija godine 1751. sama otcijepi od Hrvatske, te time dala povoda, da se od to doba stalo tvrditi, da nije nikad pripadala Hrvatskoj, već vazda izravno Ugarskoj.

Prije nego li se svratimo na uregjenje slavonske vojne krajine, ogledat ćemo, kaki je ustav bio u obnovljenim županijama.

Čitava Ugarska i Hrvatska sa Slavonijom bile su razdijeljene na županije; prije dokinuća vojne krajine bilo ih je u Ugarskoj pedeset i šest, a u Hrvatskoj i Slavoniji sedam.[13] Taka je županija gotovo državica za sebe; ona imade svoj posebni grb, pečat i barjak. Na čelu joj je veliki župan (supremus comes), kojega imenuje sam kralj, dok nasljednih župana rijetko gdje ima u XVIII. vijeku, jer zakonskim člankom III. još od god. 1504. jasno se odregjuje, da se ta čast više

---

[12] Čl. 23. požunskog sabora od 18. aprila 1751. glasi: „Sacratissima Caesarea regiaque Majestate clementer praebente consensum, per Status et Ordines regni conclusum est: ut comitatus Syrmii, Vereczensis et Poseganus per suam Maiestatem sacratissimam posthac ad diaetales regni concursus evocandi, inter reliquos Regni huius comitatus sessione et vote postliminio gaudere possint, salva in reliquo Regni Hungariae et banali jurisdictione. Cor. jur. vol. II. 135. Gl. Smičiklas: Povj. Hrv. vol. II. 329—330. Protokol žup. verovit. vol. I. pg. 562—563.

[13] Ličko-Krbavska županija bila je za onda još u karlovačkoj vojnoj krajini.

nikomu od tada u napredak nasljedno ne podjeljuje, što je i pravo, jer se može podijeliti samo čast, a ne vještina. Kad budne veliki župan spriječen u obnašanju svoje časti, onda mu kralj odregjuje zamjenika (administrator). Veliki je župan po svom činu velikaš, makar on to i ne bi bio od poroda. Dužan je bio doduše, da stanuje u županiji, no primjerice verovitički veliki župani toga redovno nijesu činili. U županiji je on kraljev namjesnik i jedini zvaničnik, te je od kralja imenovan, jer sve ostale bira narod u skupštini. Prije nego li nastupi čast svoju, treba da položi prisegu pred skupštinom, da će vazda biti vjeran kralju i ustavu, a onda ga dignu tri puta u zrak, uz gromko klicanje „vivat!“, u znak da je nastupio svoju službu. Taj se čin zvao inštalacija. Kompetencija velikog župana vrlo je važna, jer on je glava uprave političke, gospodarske i sudbene. Njemu su uz bok ostali činovnici, birani svake treće godine u skupštini; to se zvalo reštauracija. Veliki župan saziva županijske skupštine, predsjeda im, odgagja ih i raspušta, otvara i raspušta sjednice, ravna vijećanjem, pazi da se sve radi po zakonu, te proglašuje više naredbe. On upravlja i redarstvom u čitavoj županiji, a kod potrebe ima pravo da pozove i vojsku u pomoć. On ima u ruci disciplinarnu vlast nad sveukupnim ostalim činovništvom, te može nemarnog činovnika po volji otpraviti i privremeno do buduće reštauracije drugog namjestiti. Konačno je on i predsjednik županijskog suda (tabula judiciaria), te imenovao njegove prisjednike (assessores).

Velikom županu uz bok su dva podžupana (vicecomites). U početku doduše je samo jedan podžupan izabran, no potreba je doskora prinudila, da su tu čast dvojica obnašala. Prvi redoviti podžupan namjesnik je velikog župana; on predsjeda umjesto njega skupšti-

nama, pazi da ostalo činovništvo svoju dužnost vrši, čuva pečat županijski, svaka dva mjeseca iznenada pregledava županijsku blagajnu, gleda da se zaključci skupštinski izvedu, brine se o pobiranju poreza, o nastanjivanju i prehrani vojske, pazi na javni mir i red, predsjeda sudištu, pripravlja poslove za skupštinu, jednom riječi, on je duša županije, onaj koji radi i upravlja. Drugi podžupan namjesnik je prvomu. Obično je prvi obavljao administrativne, a drugi sudačke poslove.

Županija dijeli se na okružja (processus), a ova opet na kotare (districtus). U svakom okružju ima po jedan veliki sudac (judex nobilium) i po jedan pristav (jurassor). Ovaj veliki sudac, koji stanuje u sijelu županije, zove se središni (centralis). Tim je sudcima kompetencija dvojaka: upravna i sudačka. Oni imaju općinama dostavljati naredbe županijske i viših oblasti, bditi da se sve zapovijedi točno vrše, popisivati narod, paziti da se porez pravedno i jednako razdijeli, gledati da su ceste, putovi i mostovi uvijek u dobrom stanju, paziti na zdravstvene prilike, javnu sigurnost i ukonačenje vojske, što je bila opća nevolja, kojih su zapisnici županijski puni, radi pomanjkanja kasarna. Kao sudci sude s pristavom u parnicama, kojim predmet ne prelazi svote od pet stotina for., odsudu izriču i pristavi.

Veliki bilježnik (notarius) i podbilježnici (vice-notarii) predlažu i čitaju na sjednicama predmete za vijećanje, pišu zapisnike skupštinske (prothocollum), sastavljaju predstavke (repraesentatio) na više oblasti i na kralja, izragjuju osnove, pišu dopise na druge županije i niže oblasti, onda naputke za sudce i ine županijske činovnike.

Veliki odvjetnik i odvjetnici županijski (fiscalis comitatensis) zastupaju županiju na sudovima, tuže one što se u skupštinama protuzakonito vladaju, nadziru

poslove sirotinjske i skrbničke; oni su bili i u starim županijama ono, što su sada državni odvjetnici.

Veliki blagajnik i blagajnici (cassae perceptores) rukovode županijsku blagajnu. U starije doba kupe porez, pa su u neku ruku ovrhovoditelji. Županijske račune vodi i pregledava računar (rationum exactor), a pisma čuva arkivar, koja uregjuje registrator. Kastelan nosio je županijski barjak, pazio na županijsku zgradu, te imao nadzor nad pandurima i katanama.

Uz ovo činovništvo, koje se osim kastelana u reštauraciji mijenjalo, ima još i tako zvanih pogogjenika (conventionati). Nad zdravljem bdije županijski fizik uz pripomoć kirurga, koji stanuju u pojedinim kotarima. Ceste i putove gradi županijski mjernik, a uz to još i reguliše rijeke i potoke, te pazi na gragjevni red, dok nadzornik svilarstva nastoji o napretku svilogojstva u pojedinim kotarima. Za marvu brine se veterinar.

To je sav činovnički aparat županijski. Razumije se, da su glavni službenici bezuvjetno morali biti plemići, te u dotičnoj županiji imati svoj posjed. Službeni jezik je isključivo latinski.

Svi se predmeti riješavaju u skupštinama (congregatio). One su generalne i partikularne; što bi partikularna odredila, trebala je vazda potvrditi generalna. Skupštinu sazivlje veliki župan, a ako je zapriječen, prvi podžupan, i to četiri puta na godinu. Važna i prešna stvar može se obaviti i u izvanrednoj skupštini. Na tim bi skupštinama skupljeno plemstvo županijsko, n koje se računalo i svećenstvo, raspravljalo sve što od je ulazilo u javni županijski život, a i ono, što se calo čitave županije, dakle tu se tjerala politika u ialom kao i u saboru. Najprije se čitaju više naredbe, oje skupština stojeći sluša, a onda se raspravlja o njima

kako da se izvedu, pa taj zaključak skupštinski onda veže županijsko činovništvo. Ako se skupštini koji dopis čini protuustavan ili nezakonit, izrazi se ona u tom smislu, pa baca dopis na stranu (ad acta). Iza toga dolaze na red dopisi drugih županija, kojim se odgovara, a konačno začne pretresivanje domaćih predmeta, čak i cijene mesu se odregjuju.

Jedno od najvažnijih prava županijske skupštine bez sumnje je izbor činovništva i to svake treće godine. Još prije izmaka trogodišta odregjuje veliki župan dan, kad će se reštauracija obaviti. Njemu podnašaju molbenicu svoju svi oni, koji žele koje mjesto postići, a onda na dan izbora predlaže on trojicu skupštini, koja onda većinom glasova ili jednoglasno odabire koga hoće. Za prvog podžupana dužan je veliki župan predložiti svakako i onoga, koji je bio do sada podžupan, dok kod drugih toga činiti ne mora. Obično bi veliki župan dan pred izbor sebi pozvao nekoliko odličnijih skupštinara, te ih pitao, koga da predloži. Skupština bira samo aklamacijom, te kad se jasno vidi za koga je većina, onda ustane veliki župan, te proglasi dotičnoga izabranim. Kad klicanje nije jasno, jer se više imena čuje, onda se glasovnicom (krugljicom) glasuje za pojedinca, koji ima za sebe posebno smještenu žaru. Većina glasova dakako odlučuje. Izabranik na to položi pred skupštinom prisegu kralju i ustavu. Sveukupno činovništvo županijsko plaća županija sama, osim velikog župana, koga plaća kralj.

Taki je ustav bio u županijama našim sve do godine 1848., a uz malu promjenu glede plemstva i latinštine sve do 15. novembra 1874. Sudbenost bila je vrlo slaba sve do godine 1848. Kako se čitava županija raspadala na gospoštine, to su seljacima redovito sudila njihova vlastela. i to dakako po razumu i po običaju,

a rijetko po Verböcziju (jus tripartium). Seljačkom plemiću (armalista) sudi podžupan i veliki sudac u ime gospoštije u kojoj stanuje. Od ovog sudišta mogao se priziv učiniti na županijski sud, a onda na kraljevski banski stol, jer je Slavonija u sudbenosti ostala pod banom i poslije 1751.[14]

Ogledajmo sada u kratko reorganizaciju vojne krajine.

Još u prvim svojim relacijama od 24. maja, 11. juna i 4. jula 1744., istaknula je civilno-vojnička komisija, da treba urediti krajišnika pješaka i konjanika od ušća Lonje do ušća Save, te im doznačiti oveći teritorij, koji bi se raspadao u posavsku krajinu do ušća Bosuta i srijemsku. Kako je pako osmanlijska carevina u susjednom Biogradu imala vrlo važnu i čvrstu točku, a južni dio Srijema bio slabo napučen, zaključi komisija, da treba srijemsku krajinu produžiti i na desnu obalu Dunava do Petrovaradina. Pješačke regimente bile su ove: gradiška, brodska i petrovaradinska, a husarske: slavonska i sriemska, kasnije samo jedna slavonska.

Svaka regimenta pješačka podijeljena bi ponajprije na tri bataljuna, a bataljun na pet kumpanija, kumpanija na tri divizije, a od godine 1752. na četiri bataljuna, bataljun na četiri kumpanije, a kumpanija na tri divizije. Ukupno bilo je 16.800 pješaka. Konjanička regimenta dijelila se na deset kumpanija po 240 momaka, dakle ukupno na dvije regimente sa 4200 husara. Prema tome davala je čitava vojnička krajina slavonska kraljici 21.000 momaka. — Časnici uzdržavali su se od pridjeljenoga zemljišta, prihoda u na-

---

[14] Slika ustava izragjena je prema protokolima županije verovitičke. Gl. i moju knjigu: „Županija verovitička u prošlosti. Osijek 1896.“ pg. 121—124.

ravi, što mu ga je krajišnik morao davati i neke potpore u gotovom novcu za nabavu odijela. Krajišnik pako, bolje reći zadruga jedna, oprošten je od svake erarske robote, ukonačivanja i pretprega; slobodno je mogao upotrebljavati šumu, sjeći mesa, te točiti vina i rakije. Dakako pored svega toga još mu je dopitan prostran dio izvrsnog zemljišta, kojeg je tada poradi malobrojnog pučanstva u izobilju bilo.

Pješačka kumpanija dijelila se na četiri brojem jednaka razreda. Prva tri razreda služila su lih vojničkim i upravnim svrhama u zemlji i izvan zemlje, a četvrti imao se isključivo baviti gospodarstvom. Husarska kumpanija raspadala se opet na dvije divizije što su bile u službi, i jednu što nije služila. Pa tako brojila je svaka pješačka kumpanija kraj 560 momaka: 140 ljudi za prvi marš, 280 za domaću upravnu službu, te drugi i treći marš, a 140 za isključivo kućnu potrebu. S husarskim je kumpanijama isto tako, tek što je u razmjernim brojevima razlika.

Uprava bila je skroz u vojničkim rukama; kao što se županija raspadala na okružja, kotare i općine, tako je i regimenta imala svoje bataljune, kumpanije i divizije. Odnosni časnici vodili su sve poslove, idući vazda s čisto vojničkog stanovišta. Oni su imali i sudačke poslove obavljati. Parnice vodile su se besplatno, a apelirati se moglo na regimentski sud, onda na generalni auditorijat i konačno na dvorsko ratno vijeće. Kao zakonici vrijedili su oni, što su ih za Česku izdali Ferdinand III. i Josip I., te kriminalna novela Karla VI. No auditor morao se obazirati i na pučke običaje, naročito kad se oni nijesu kosili s postojećim zakonima. Potrebštine svoje namirivala je svaka regimenta iz svoje blagajne, kud su tekli razni prihodi: od mesara, krčma, prodaje šuma, pa onda iskupnine, petrovaradinskih i

zemunskih gragjana od vojničke službe, i plaće onih časnika, što su bili na bojnom polju.[15]

Eto, u take je prilike ušla naša Slavonija sredinom XVIII. vijeka, stekavši time iza dugotrajnih nevolja ipak u neku ruku stalnu i odregjenu upravu za dulje vremena.

---

[15] Vaniček o. c. pg. 516. i dalje.

Glava deveta.

Trenkovi panduri u Nizozemskoj (1746—1748.).

Politička i ratna situacija početkom godine 1746. — Panduri u Nizozemskoj: Rotselaer (12. maja 1746.), Sluse i Malle (21. sept.), Aus (11. oktobra), Rosenthal (19. juna 1747.); konac pandurskog vojevanja. — Achenski mir (30. aprila 1748.). — Sud o Trenkovim pandurima.

Jednakom nesrećom kao što protiv Prusa, vojevale su čete Marije Terezije godine 1745. i slijedećih protiv Francuza u Nizozemskoj. Kraljičina vojska brojila je 70—80.000 momaka i to gotovo samih Nizozemaca i Engleza, pošto su se domaći ljudi borili u Češkoj i Šleskoj, te na Rajni. Vrhovna komanda bila je u rukama drugog sina engleskog kralja Gjure II., vojvode Vilima Augusta of Cumberland, kojemu je uz bok pridjeljen bio kao glavni savjetnik sijedi maršal Königsegg, a obojici se pokoravao knez Waldeck, zapovjednik Nizozemaca. Početkom aprila 1745. provali maršal Maurice comte de Saxe, tada prvi francuski vojskovogja, s 80.000 ljudi u austrijsku Nizozemsku, te stade 23. aprila podsjedati Tournay. Saveznici Marije Terezije dakako pogju brže bolje važnoj tvrdjavi u pomoć, te se dne 9. maja utabore u Maubray-u, blizu Tournaya. Francuski maršal na to ostavi 10. maja oko 15.000 momaka pred tvrgjavom, te se primakne s ostalom vojskom kod Fontanoy-a sasvim blizu saveznicima. Sjutradan dne 11. maja dogje do krvave osamsatne bitke, u kojoj budu zdru-

ženi Englezi i Holandezi ametom potučeni, a Tournay se predade. Malo po malo padoše u francuske ruke još Gent (11. jula). Oudenaarde (21. jula), Dendermonde, Ostende i Nieuport (u augustu), a 8. oktobra konačno i Ath, kojim činom se vojna za ovu godinu svrši. Razbijeni saveznici nijesu se nigdje usudili udariti na maršala, nego se povukoše za vilvordeski kanal, da obrane Bruxelles, Louvain, Malines i Antwerpen.

Poslije dresdenskog mira, otpremi Marija Terezija veći dio svojih četa u Italiju, gdje se takogje vojevalo protiv sardinsko-španjolske vojske, tako da je u Nizozemsku došlo tek 13.000 ljudi; kraljica učinila je to s toga, što je bila uvjerena, da će Englezi i Holandezi sve učiniti, samo da austrijska Nizozemska ne padne Francuzima u šake. Megju ovim četama, što su bile odregjene za nizozemsko bojište, nalazili su se i Trenkovi panduri; regimenta bila je priklopljena corpsu feldmaršallajtnanta grofa Grünne-a, te stiže na odregjeno mjesto koncem marta 1746. Već 17. aprila zauzme taj general grad Louvain; dok se još na tom radilo, čuvali su panduri s dvije husarske regimente lijevo krilo kraljičine vojske kod Bassuta i Revecoma. Dne 11. maja pomaknu se Francuzi prema Rotselaeru, na desnoj obali rijeke Dyle, te se dobro utvrde u tom mjestu; posada se sastojala od pet stotina grassina. General Baranyai, koji je zapovijedao svojim odjeljenjem kod Aerschota, pošalje dvjesta pandura da osvoje Rotselaer. Noću od 11. na 12. maja budu Francuzi iznenada napadnuti, njih 150 sasječeno, a barjaktar, seržan i četiri momka zarobljena. Kad je stala austrijska vojska uzmicati prema Bredi, azda su panduri bili posljednji, čuvajući tako ostale ete od napadaja, a 22. maja smjeste se u Hoogstraetenu.

Oko toga vremena neobično učesta, kod sviju aurijskih regimenta, dezertiranje; dapače vojnici bježahu

*

u grupama nakon sporazumnog dogovora. Tako ostavi početkom juna šezdeset i četiri momka Trenkove regimente svoj barjak, očit dokaz, da im više nije zapovijedao naš Franjo, za čije komande ne samo da nitko toga radio nije, već se i ne spominje, da je kogod na to sramotno djelo pomišljao. Daleko od domovine, koju već tri godine nijesu vidjeli, organizovani kao regularna vojska, pod tugjom komandom, u nesamostalnoj službi, pandurima dobrovoljcima lako je mogla puška otešćati. Kolika ih je zlovolja spopala, vidi se i po tome, što su se onim husarima koji su za njima u potjeru pošli, najljuće oprli. Izmedju bjegunaca i progonitelja došlo je do pravog okršaja; husari uzmakoše, ali kad im u pomoć stiže austrijska pješadija, zavuku se panduri u neku kuću, pa se uzeše očajno braniti. Da bi ih prisililo ostaviti skrovište svoje, progonitelji potpale kuću, no izašli panduri nastave boj. Više od pola čete pogibe, jer preostade tek trideset i jedan momak, ponajviše ranjenika, kad je regulašima uspjelo, da bjegunce razoružaju; od ovih opet vojnički sud dade desetoricu objesiti. Ta je drakonska mjera imala razlog svoj, jer umakli panduri i Hrvati krajišnici prebjegoše u francuski tabor, gdje su stvorili „hrvatski frajkor", i opet prejasan dokaz, kako su i isti neprijatelji cijenili hrvatsko junaštvo. Kako je dezertiranje unatoč toga ipak i nadalje potrajalo, to je „hrvatski frajkov" svakim danom brojno rasao.

Megjutim preuze glavnu komandu opet princ Karlo lotarinški. Dne 27. augusta odluči se vojvoda na uzmak do Mastrichta. Panduri istog dana ostave Ohey, da pripreme ostaloj vojsci lakši prelaz preko rijeke Maase, te izvršivši zadaću svoju, pogju iza sela Ourte i Vestre na lijevoj obali Maase do neke skele, koju posjednu. No ovdje napadne ih francuski general d'Estreés; panduri se ipak tolikom hrabrošću obrane, da se Francuz uz

velik gubitak morao povući s bojišta. Kad je po tom isti general d'Estreés dne 15. septembra pokušao da udari na mjesto St. Pierre, opet ga panduri spriječe i suzbiju. Malo dana iza toga, dne 21. septembra, pridijeli vojvoda sto pandura corpsu generala grofa Kollowrata, da zorom slijedećeg dana otjera francuske čete iz sela Sluse i Malle. Panduri sjajno u najkraće vrijeme obave svoj posao, te budu 23. septembra postavljeni pred mjesto Tize, uz lijevo krilo Waldeckovih četa.

Još iza pada grada Namura (20. semptembra), odvaži se princ Karlo na odlučnu bitku, pa s toga razloga predje rijeku Jaar dne (7. oktobra). Dne 9. oktobra pravile su se u kraljičinom taboru sve priprave za bitku kod mjesta Rocoux; neka odjeljenja pandurske regimente pod generalom Baranyai-om, napade još 10. oktobra poznati nam francuski general d'Estreés, te ih prisili, da su uzmaknuli iza sela Aus, gdje se smjestiše uz lijevo holandeško krilo. Sjutradan dne 11. oktobra došlo je oko podneva do bitke, u kojoj je francuska vojska, brojno za 30 000 ljudi jača od kraljičine, konačno pred veče pobijedila. Panduri bili su na lijevom krilu i odmah u početku boja napadnuti od generala d'Estreés-a tolikom silom, da su morali napustiti Aus. Njihov uzmak zaštitila je nizozemska kavalerija, tako da su se u redu povukli za Maasu. Poslije boja učini to čitava austrijska vojska, no francuski maršal ipak ne izrabi pobjede svoje, već okanivši se podsade Mastrichta, raspusti vojsku, stigavši u Tongern dne 25. oktobra u zimovišta. Isto učini i princ Karlo sa svojim četama, pa tako dočekaše te godine panduri proljeće u Nizozemskoj, osim onih bolesnika i ranjenika, njih 291 uzmak na broju, što se pod vodstvom kapetana Dimitrija Brankovića povratiše kući u Slavoniju.

Za buduću godinu 1747. odluči se princ Karlo

rano početi s vojnom. No ipak došao je već i april, kad se sva austrijska vojska stala kupiti izmedju mjesta Roermonde i Herzogenbusch. Panduri budu pridjeljeni četi generala princa von Wolfenbüttel i utaboreni kod mjesta Brecht (30. april). Po gubitku holandeške Flandrije, uze se kraljičina vojska napred pomicati i pregje rijeku Dunav. Dne 5. maja nalazila se pandurska regimenta u Schilde kod Antwerpena, 26. u Tongerloo, a potom i u Westerloo na Vethe rijeci. Kad se u kraljičinom taboru saznalo, da Francuzi smijeraju udariti na Mastricht, pogje pandurska četa toj tvrgjavi u pomoć, no već 17. juna ugje u Lummen. Doskora se desi pandurima u toj dosadnoj vojni prilika, da se svojim poznatim junaštvom opet istaknu.

Francuzi su već češće s 400 do 600 ljudi obikli provaliti iz Malinesa (Mechelu), te noću iznenada udariti na kraljičinu stražu, tako da su sveukupnoj austrijskoj vojsci time osjetljivih udaraca nanijeli. Da se tome na put stane, skupi general Trips dne 19. juna jedno pandursko odjeljenje kod grada Ifferbuk, te povjerivši ga generalu grofu Kálnokyju, naloži mu, da pogje do samostana Rosenthal, te odanle protjera Francuze. Oko 1 sat po podne stigoše panduri na odregjeno mjesto, te odmah s bajonetama na puškama navale na neprijatelja, uplaše ga u toliko, da je pobacavši puške trkom pobjegao preko trnja i grmlja za šamac kod Wallhema. Samostan Rosenthal potom otvori našim momcima svoje dveri, te ih primi na konak.

Kad je opet princ Karlo napustio logor u Lieru, Trenkovci bili su posljednji, a onda ih vojvoda u bitci kod Lawelda, pod komandom generala Tripsa, dne 2. jula smjesti u selu Wilve. I tude ih potraži njihov najljući francuski neprijatelj general d' Estreés, ali bude nekoliko puta suzbijen. Megjutim, kako je glavna vojska bila suz-

bijena, ne preostade pandurima drugo, nego se povući na desnu obalu Maase, te pomoći lijevom krilu u obrani grada Mastrichta, na koji se očekivala francuska navala. Ali Maurice de Saxe podsjedne važni Bergen op zoom, kojega i unatoč neprekidnog dodijavanja s pandurske strane dne 16. septembra osvoji. Zadovoljivši se Francuzi padom ove tvrgje, povuku se u zimovišta drugom polom oktobra, ostavivši podsjedanje Mastrichta za buduću godinu 1748.

Dugotrajno osamgodišnje ratovanje dodija obim stranama: zemlje su bile opustošene, blagajne do poture potrošene, a momčad sasvim izmučena; konačno se uvidjelo, da se svrha postići ne može, jer nesreća, što je pratila oružje kraljičino, oduzela joj je svaku nadu u kako povećanje teritorija na račun Francuske, toj opet nije uspjelo postići glavne svrhe, naime potpuno poniženje, ako ne diobu austrijskih zemalja. Sve je i težilo, a i trebalo spasonosni mir. Francuski maršal Maurice već je dao zapovijed svojoj vojsci, da će noću od 3. na 4. maja jurišati tvrdi Mastricht, kad u tabor stignu glasi, da su iza poduljeg raspravljanja dne 30. aprila 1748. u Achenu zaključeni pregovori o miru. Ta vijest prekine daljnje ratovanje; panduri ostadoše još do konca iste godine u Nizozemskoj, i to u julu u Avermonde-u, a od septembra u Meylenu.

Achenskim mirom priznadu sve evropske vlasti pragmatičku sankciju i Franju Toskanskoga carem njemačkim, granice države habsburške ostanu iste kao i godine 1740., osim Šleske, koju isti mir priznade i zaj nči Fridriku II., dakle situacija bila je onaka, kaka j bila poslije prvog šleskog rata. Koliko li je ljudskih ž ava, koliko teškog troška ban badava otišlo nepov ıtom, a to sve iz zlobe i pakosti pohlepnih vladara e 'opskih. Ipak kad se uzme kakim osnovama i u

kojim prilikama neprijatelji navališe na osamljenu mladu kraljicu, valja priznati, da njezin gubitak, ma kako ju bolio, ipak nije bio velik. „Istinitost ove tvrdnje“, dobro veli Arneth, „jedva da se može poricati, kad se opet sjetimo onih širokih osnova, za čije ostvaranje skoči čitav niz evropskih vlasti na oružje protiv kćerke Karla VI. Austrijska Nizozemska i Luxemburg bili su odregjeni za Francusku, Lombardija, Parma i Piacenza španjolskom infantu, Tirol, gornja i dolnja Austrija, te Češka knezu izborniku bavarskom, Sasku je htjelo Moravskom, a Prusku Šleskom povećati. Šta više, još nije riješeno, nijesu li i Štajerska, Koruška i Kranjska u mislima dodijeljene bile Bavarskoj. Tek Ugarska i Hrvatska imale su preostati Mariji Tereziji, a da je njemačka carska kruna za sve vijeke oteta kući austrijskoj, važilo je kao gotova stvar. Dapače općenito se držalo, da kuće austrijske više i ne će biti, pa da će se obistiniti riječi, što ih je malo preuranjeno izbacio sijedi kormilar francuske politike, kardinal Fleury: „kuće austrijske više nema!“

Da se ta opaka težnja „starog lisca“ nije ispunila, ide velika zasluga naše Trenkove pandure. Dični istorik hrvatski, Tade Smičiklas, govoreći o njima, veli punim pravom, da su bili najsmjelija vojska svoga vijeka. Da je to potpuno istinito, ne može biti ni najmanje sumnje. Već ta okolnost, što su se pred njima razbježala čitava sela u Šleskoj, Bavarskoj i Elzasu, daje se samo tako protumačiti, što im se niko ni protiviti nije usudio. Doduše svijet ih optužuje s neobične okrutnosti, grabežljivosti i krvološtva, ali je kraj toga zaboravio, da se i on sam nije u prilikama bolje vladao.[1] Šta sve nijesu

[1] Poznato je, da su Nijemci naše pandure prozvali ljudožderima. Početkom XIX. vijeka još je u Požeškom kraju živila tradicija, što je tumačila, koji je bio povod tom pridjevu. Prolazeći naime panduri bavarskim gradom Donauwörthom, dali su

Francuzi poradili za navalnih ratova slavnog Ljudevita XIV., a Nijemci sami po svojoj zemlji u doba tridesetgodišnjeg rata! Rat nije nikad nikomu bio prijatelj, jer se, kako je Wallenstein rekao, opet ratom hrani. Bilo kako mu drago, ipak treba da se uvaži, da su u bavarsko-francuskom ratu svi važniji uspjesi s austrijske strane baš djelo naših pandura. Poradi toga i regimenta nije više bila napuštena, jer 22. decembra 1748. uredi Marija Terezija od nje redoviti tako zvani „slavonski bataljun“, koji bi kašnje preobraćen u pješačku regimentu br. 53., danas ona što leži u Zagrebu. Uza sve njezine mane ipak se Hrvat može da ponosi uspomenom Trenkove čete, jer bjelodano potvrgjuje onaj starodrevni glas, što Hrvata broji megju najbolje ratnike u Evropi. Baš to i jest glavni razlog, da su isti Francuzi još godine 1744. uredili u svojoj vojsci neku četu, kojoj je odijelo bilo sasvim nalik na ono naših pandura, pa s toga su Austrijanci nazivali tu čeljad „francuski panduri“.[2] Poznato je, da se Francuz od uvijek osobito oduševljavao za „gloire militaire“, a tu slavu Trenkovi panduri odista zavregjuju u punoj mjeri.[3]

hljeb ispeći u kalupu što je izgledao kao dijete, pa su onda take komade nabili na ražanj. Dakako uplašeni Nijemci, posmatrajući pandurski kruh samo iz daleka, mišljahu, da su to pečena djeca.

[2] Meynert: Das Kriegswesen der Ungarn. Wien 1876. pg. 215.

[3] Kako nas kod te glave ostavlja Trenkova autobiografija, a do sada još nigdje nijesu objelodanjene kake isprave o djelima naših pandura u nizozemskom ratu, to nam teče i prikazi-v nje mnogo skučenije, nego li prije. Za vijesti u toj glavi u p vom smo se redu poslužili s: „Österr. Militär-Zeitschrift“ 1 26., gdje se kronološki prikazuje vojevanje ukupne kraljičine v jske u ratu s Francuzima. Gl. još i Arneth o. c. vol. III. N ki pisci griješkom uzimaju, da je naš Trenk vojevao u Nizo-z mskoj sve do oktobra 1746.

Glava deseta.

Propast i smrt Franje Trenka.

Trenkov proces. — Njegovo vladanje u tom poslu. — Trenka odsudi sud na smrt, no nakon ponovne parnice, bude utamničen na doživotni zatvor na Spielbergu. — Oporuka i smrt Franje Trenka (4. oktobra 1749.). — Njegov karakter.

Spominjasmo, da su brojni dušmani Trenkovi koncem godine 1745. podigli protiv njega kod ratnog vijeća tužbu, pa da se na to pandurski pukovnik pismom obratio na kraljicu, moleći je, da bi ga uzela u svoju možnu zaštitu. No od toga ipak Trenku nije bilo koristi, jer kad je početkom 1746. stigao u Beč, morao se staviti pred sud.

Tužitelji, njih jedno dvadesetak otpuštenih pandurskih časnika, inače vrlo sumnjiva značaja, okrivіše Franja Trenka s ovih razloga:

1. Pandurski pukovnik redovito je bez prijave višoj oblasti i bez ikakog suda, nemilosrdno i preokrutno postupao, kako s prostom momčadi, tako i časnicima svoje regimente, dapače mnogo njih bez daljnjega pitanja odsudio svojevoljno na smrt.

2. Ne samo u dušmanskoj zemlji, već i unutar granica kraljičine države, plijenio je i robio, gdje je samo mogao, a naročito svakom zgodom silovao žene i djevojke.

3. Franjo Trenk pronevjerio je državnu blagajnu u svoju korist.

Sjem toga proširiše tužitelji još neke lažne vijesti, kao što su, da je pandurski pukovnik u bitci kod Zarova živa uhvatio pruskog kralja Fridrika II., no pustio ga za tri milijuna for. mita; da je krišom dao otpremiti na svoje slavonske spahiluke, 30.000 pušaka, jer da je nakanio podići bunu protiv vladarice i sam zavladati Slavonijom.

Kad je Trenku saopćen sadržaj tužbe, pohiti odmah na dvor, te stupiv pred Mariju Tereziju, stade joj dokazivati, kako su sve točke u optužbi proste ili drske izmišljotine ili zlobno izopačeno pretjerivanje nekih ratnih dogagjaja, a sve da nišani na njegovu propast, ne bi li mu se na taj način ugrabio i porazdijelio ogromni imetak. Kraljica odgovori pukovniku, da je čitavu stvar povjerila trojici odličnih članova ratnog vijeća, na čelu im feldmaršal grof Cordua, koji će je ispitati i onda izreći presudu po duši i savjesti. Ta je komisija započela svoj rad dne 6. februara 1746., te ga iza šest nedjelja obavi: Franjo Trenk bi u glavnom pronagjen nevinim, jer da je najveći dio u optužbi navedenih zgoda zlobna izmišljotina; ipak zaslužuje oštar ukor, što je kadikad zbilja prekoračio svoj djelokrug, a nekim manje krivim časnicima, koje je otpustio, ima da plati kao oštetu za obustavljenu plaću 12.000 for. Tako se eto prvi sud povoljno svrši po našeg Trenka, a to poglavito s razloga, što su se za nj u velike zanimali princ Karlo i brat mu cesar Franjo I.

Tužitelji, a još više brojni njegovi neprijatelji i zavidnici, što su ovim iza legja stajali, ne zadovoljiše se to ı osudom; oni su stali zahtijevati reviziju procesa, nı leći silu novih svjedoka. Kako je megju Trenkovim n(rijateljima bilo vrlo odličnih ličnosti, primjerice već p(ıenuti grof Laudon i general grof Löwenwald, to je k ljica popustila, te naredila ponovnu strogu istragu.

Vjerojatno je, da bi Trenk i taj puta srećno isplivao, da se nije megjutim javnom sablazni obrukao, koja mu je otela sve simpatije. Nova komisija imala se sastati prvi puta dne 28. aprila, a Trenku bi naloženo još prije toga, da nipošto ne ostavi svoje sobe, dok se čitava stvar konačno ne riješi. No neposlušni pukovnik malo je mario za tu zabranu; dne 27. aprila najmi elegantnu kočiju, te se ravno odveze u dvorsko glumište. Ugledavši tude u loži grofa Laudona u društvu s nekim kapetanom, skoči sa svoga mjesta kao lud, pohita tamo, te pograbi svoga bivšeg kapetana, a sad kletog dušmana za prsa, vukući ga kraju, da ga stropošta u parter. Dakako to opazi brojno općinstvo, stade vikati, neki dotrčaju Laudonu u pomoć, spase ga, a Trenk bude pod stražom kući otpremljen. Ratno vijeće stavi mu pred vrata poručnika s dva naoružana momka. Pišući svoje memoare, Trenk duboko požali taj nepromišljeni čin svoj.

Kad je nova komisija stala uredovati, bilo joj je prvo, da je po svim bečkim novinama oglasila: „neka se svi oni najave, koji imadu kakvu tužbu protiv pandurskog pukovnika Franje baruna Trenka, a u ime oštete i dangube za vrijeme parnice, primat će po dukat na dan“, dakako iz okrivljenikove pune kese. Odmah se poveća broj tužitelja od trideset na pedeset i četiri, a parbeni troškovi iznašali su već nakon četiri mjeseca preko 15.000 for. Preko četrdeset ličnosti zaklelo se na pojedine točke nove opširnije optužbe, biva da je Franjo Trenk naumio pobuniti Slavoniju, dakle počiniti veleizdaju, da je obilnim zlatom podmićen pustio na slobodu kralja Fridrika II., uhvativši ga u bitci kod Zarova, da je svu silu pandura svojom rukom sasjekao, da je harao i plijenio crkve i oltare, da je mrcvario svećenike i gragjane, a silovao žene i djevojke. Dvor i čitava Evropa, najvećma se zanimahu za prve dvije

točke, naime za bunu i oslobogjenje Fridrikovo; no to se u brzo bjelodano dokazalo, kao zlobna izmišljotina. Sam princ Karlo, kao glavni austrijski zapovjednik u bitci kod Zarova, dade pismeno očitovanje, da je tvrdnja nekih tužitelja skroz neosnovana, a isto tako dokaza premetačina po slavonskim spahilucima Trenkovu nevinost. Megjutim predsjednik komisije grof Löwenwald stade prinčevom pismu praviti neke primjedbe, što okrivljenoga Trenka tako raspali, da je skočio s optuženičke klupe, za čas uhvatio predsjednika za grkljan i stao vući k prozoru; po tom bude pukovnik okovan i prenesen u „arsenal-arrest“. Malo dana za tim pukne sud: Franjo barun Trenk bude odsugjen na smrt radi nasilja i brojnih zločina ubojstva, a imanja mu zaplijenjena. Parbeni troškovi iznašali su preko 27.000 for. Dne 19. decembra 1746., ubavijesti dvorski kancelar baron Ulfeld kraljicu o rezultatu Trenkove parnice.[1]

Prestroga osuda prenerazi sve slojeve pučanstva: Franjo barun Trenk, koji je još pred godinu dana vrijedio kraljici kao jedan od najhrabrijih časnika, pred čijim su imenom drhtali svi neprijatelji njezini, koji je glasao kao osobit miljenik princa Karla Lotarinškog i brata mu Franje, koji je i sto puta život svoj stavio na kocku za spas države, taj smjeli muž, da je odsugjen na smrt! Nasta opće negodovanje; stalo se tvrditi, da je komisija bila složena od samih Trenkovih ličnih dušmana, a svjedoci da su lažno svjedočili, makar oni i položili prisege. Najviše se pako prigovaralo, što se Trenku nije dala prilika, da se brani, već ga samo tu-žio. Princ Karlo Lotarinški bio je u cijeloj parnici na-p se interesiran, jer konačno ako je Trenk odista po-č io spočitnute mu brojne zločine, a ono ih je počinio

[1] Arneth: o. c. vol. IV. pg. 104—105.

pod njegovom komandom. Tako se eto desi, da je na izričnu kraljičinu zapovijed i po drugi puta obnovljena Trenkova parnica; vidi se, da je Mariji Tereziji teško bilo žrtvovati pandurskog pukovnika, čije je ime tada bilo u svačijim ustima, a čija će smrt i pogibija očito obradovati sve kraljičine neprijatelje. Predsjednikom nove komisije imenovan je feldmašal grof Königseck, a Trenka zastupao je vješti bečki advokat dr. Perger u civilnim, a dr. Gerhauer u kriminalnim stvarima.

Za neko vrijeme stajale su Trenkove prilike dosta povoljno; u aprilu 1747. zatraži kraljica od optuženoga pukovnika, neka moli milost i oproštenje, pa će mu se onda vratiti sloboda i čast. Ali tvrdoglavi Trenk ni da čuje o tom; za cijelo ga ova kraljičina želja navela na misao, da će skoro i bez toga uvjeta podpuno triumfirati nad svojim dušmanima i zavidnicima. U to doba stiže u Beč i njegov bratučed Fridrik baron Trenk, pa dobivši od dvora dozvolu, pohodi ga u tamnici. Fridrik uze rodjaka nagovarati na bijeg, ali naš Franjo to s indignacijom odbije, dapače čitavu stvar prijavi feldmaršalu grofu Königsecku, koji potom prinudi pruskog bjegunca da ostavi Beč. Čini se, da je naš Franjo imao dosta nade za oslobogjenje, dok tako radi, no nova nesmotrenost njegova opet sve pokvari. Za dvogodišnjeg svog tamnovanja napiše svoje memoare, te ih koncem 1747. tiskom izdade u Frankfurtu; u njima uze nemilice udarati na svoje dušmane, tako, da je još prije svršetka parnice opet sve skočilo na nj. Napokon se koncem 1747. svrši dvogodišnja parnica: Franjo barun Trenk bude riješen pukovničkog čina i odsugjen na doživotnu tamnicu na Spielbergu kod Brna u Moravskoj; za podmirivanje troškova dozvoljen mu bude dnevno po dukat, a uz to još i sluga dozvoljen. Prostrana imanja njegova predana budu na upravljanje u ruke dvojice dvorskih

savjetnika, koji su bili dužni, da mu svake godine podnesu točan račun; dozvolom kraljičinom Trenk odabere pl. Kempfa i baruna Marka Pejačevića.

Na Spielbergu provede naš Franjo, duševno i tjelesno skrhan, 2 godine. Samoću olakšavalo mu je pisanje i druženje s brnskim kapucinima. U kućnoj kronici njihovoj spominje se pandurski vogja kao „veoma ljubazan i iskren" muž; na njihov nagovor sagradi jednu kapelu na podnožju Spielberga, što se i danas još zove „Trenkova kapela". Daleko od ratne svireposti i svjetske halabuke, imao je naš Franjo i preobilno vremena, da razmišljava o svojoj kratkoj ali burnoj prošlosti. Neka su mu djela odista krvoločna bila; on se sjeti brojne sirotinje, koju je za ratovanja svoga upropastio i unesrećio, pa tako ga uhvati teško i iskreno kajanje. To čuvstvo samo mu je moglo pospješiti konac; već početkom 1748. osjeti, da mu je skoro poći pred vječnu pravdu, a 24. septembra napiše svoju oporuku. U prvom redu poželi, da ga po smrti obuku u kapucinski habit i sahrane u Brnu megju ostalom braćom u samostanskoj grobnici, onda se obilno sjeti sirotinje, na koju ostavi 80.000 for., a izrično odredi 30.000 for. kao zakladnu svotu za bolnicu u bavarskom gradu Chamu. Glavnim baštinikom imenova bratučeda svoga Fridrika, no jedino uz uvjete, ako pregje na katolicizam i stupi u austrijsku vojnu službu.

Spremiv se podpuno za vječnost, Franjo Trenk preminu posred jecanja kalugjerskog noću u jedan sat dne 4. oktobra 1749. Bilo mu je tek trideset i osam godina, kad se raskrstio s ovim svijetom, na kojem je o tavio trajno ime.[2]

---

[2] Bratučed našeg Franje, Fridrik Trenk, raširi u svojim n 'moarima lažnu vijest, koja se do sada obično svuda čita, da je Franjo umr'o od otrova, što ga je vazda imao kod sebe.

Po ličnosti i pojavi svojoj Franjo Trenk je osebujno biće. Visokim stasom svojim prešao je dva metra, tako da je nadvisivao gotovo svu momčad svoju, koja je inače bila izabrana, baš obzirom na stas. Toj visini odgovarala je potpuno i neobična snaga u mišicama. a uz to bilo mu je lice tako pravilnih poteza, da je sa svojim ogromnim brkovima vrijedio ne samo kao jedan od najjačih, već i najkrasnijih muževa. Od kad ga je ono ofurio barut, bio je još crniji u obrazu, u kojem se tim većma isticahu žarke i bistre oči, poput dviju žeravica. Smionošću i junaštvom u istorji sviju vijekova i naroda može se dostojno mjeriti jedino s ljutim Arbanasom Skenderbegom, inače mu povjesnica ne može tako lako da nagje druga. Kad pomislimo na sva njegova djela, gotovo smo skloni, da ga proglasimo fatalistom, koji se drži rečenice „nema smrti bez sudnjega dana“. On je uzor vogje, jer što traži od prostog momka svoga, to i sam u punoj mjeri čini; svagdje je prvi kad treba naprijed, a zadnji, kad je morao i to da čini. U vojevanju on se držao samo jednog pravila, da se junaštvom sve postizava; mudrovanje, proračunavanje, spremanje, uopće, da je rat voditi znanost, o tom nije ništa znao. Da je kojom srećom u njemu bila mirnija i plemenitija duša,

---

No to nije istinito, jer savremeni vrlo pouzdani zapis brnskih kapucina, u kojem su pobilježeni zadnji časovi pandurskog pukovnika, jasno veli, da je Franjo umr'o prirodnom smrću. Još i danas mu se vidi ogromno tijelo obučeno u kapucinski habit, gdje leži u prekrasnom sarkofagu, što ga je dao sagraditi njegov rodjak austrijski major Freiherr von Trenk-Tonsern godine 1873. — Imanja njegova ipak nije baštinio Fridrik Trenk, unatoč toga što je ispunio uvjete testamenta, već padoše u komorske ruke, a onda ljubimcu kraljičinom pomagjarenom Bunjevcu Grasalkoviću; Fridrik Trenk bude otpravljen s kakih 40.000 for. Pa da Franjo nije dobro slutio, da mu zlobnici u prvom redu hoće da razgrabe imetak!

bio bi ideal vojnika, ali tako valja priznati, da je na žalost i odviše bio sklon grabežu, krvološtvu i nasilju. Otimao je on sve šta mu je pod ruke došlo, jer je u plijenu vidio nagradu za svoju hrabrost, dušmana najvolio totalno uništiti mačem i ognjem, oprostiti nije umio, a svaki prigovor i neposluh, pa bio on još tako malen, kaznio bi smrću. U tom i leži glavni razlog propasti njegove, jer su brojni njegovi zavidnici izobilno izrabili te slabosti. Ne može biti sumnje, da mu je sudbina preoštra, te više umjetno stvorena nego li zaslužena, a to pokazuje i brza smrt mu, jer u prvom redu ga je ubio pečal duše i neprestana tvrdnja da nedužno stradava. Kad god mu se desi prilika, on nikad ne će propustiti u svojim memoarima da naglasi, da su Francuzi i Nijemci još gore haraćili, pa da nije pravedno, da mu se ono zamijera i spočitava, što se drugim prašta. Dakako, ali Trenk je zaboravio, da su njega domaći ljudi tužili, pred kojim se nije bilo tako lako obraniti, pa uz to da je politika dvorska mislila, ako kazni pandurskog vogju, da će se tako umiliti južnim Nijemcima, napose Bavarcima, te Šlezijcima, ne bi li ih odbilo od Fridrika II. — Mi smo duboko uvjereni, da je naš Franjo u prvom redu žrtva politike, a slabosti njegove, počinjene u ratu u tugjoj zemlji, slabiji razlozi. Mnogo mu je dušmana pribavilo i njegovo neprestano ljubakanje sa ženama, kod kojih je neobičnom srećom uspijevao; kad se na sudu preslušavahu mnoge svjedokinje radi silovanja, ispostavilo se u najviše slučajeva, da su se žene i djevojke od svoje volje dale Trenku u naručaj. I u šali, kojoj je Franjo vrlo odan bio, pokazivao se skroz vojnikom. Što je svoje ljude obukao u odijelo turskog kroja, dao im tursku bandu, tug ili konjski rep, te naložio da glavu briju ostaviv samo kurjuk, a pri jurišu da viču: „Allah, Allah“, očito pokazuje, da se objesni pukovnik

htio našaliti s uljudnim zapadom, koji nikad nije imao prilike, da na svojim granicama ugleda Turaka, te ga osmanlijskim strahom napuniti. Da je to uspjelo, vidi se otale, što Francuzi i Nijemci u sav glas viču, da je megju pandurima mnoštvo Turaka, kojim dakako nije vladala Marija Terezija. To opet nije istina, jer osim neznatnog broja slavonskih hajduka, sve su ostalo bili dobrovoljci, ali hrabri i za boj sposobniji od premnogih regulaša.

Franjo Trenk nije ni po rogjenju ni po krvi Hrvat, ali on svakako nema nikake veće veze ni s Italijom ni s Pruskom, šta više, Pruske nije nikad ni vidio. Po svojim prostranim imanjima njemu je već od mladih dana postala hrvatska zemlja domovinom, a preko pandura zauzimlje on odlično mjesto u našoj istoriji; nitko do sada još ga nije, a čeljade zdravih moždana i neće, odružiti od imena hrvatskoga. To su već panduri pokazali velikom privrženošću svojom, a danas i potomci njihovi, koji o Trenku pričaju koješta lijepo, ali kao o svom čovjeku. Pokazuju i pisci hrvatski uzimajući ga za središte nekim svojim pjesničkim radnjama iz domaćeg života. Mislim da nema sumnje, da Trenkov rad pripada hrvatskoj prošlosti i ako on sam nije Hrvat, a nikada ni rekao da je to po narodnosti, već je vazda isticao, da je slavonski velikaš, te poželio, kako znamo, da sudjeluje kod sjedinjenja Slavonije s Hrvatskom.

Da, ne kao s tugjincem, koji se megju nama nastanio, već kao domaćim mužem, svojim pripadnikom, Hrvat, a napose onaj iz ravne Slavonije, vazda i uvijek se ponosi s Franjom Trenkom, pandurskim vogjom. Imao je doduše mana, ali te su čedo divljeg mnogogodišnjeg ratovanja po raznim stranama Evrope, i žalosne zapuštenosti naše Slavonije. Danas, kad se o njemu piše i govori, onda ih svak i zaboravlja i prašta, a

ostaju u prvom redu riječi velevojvode, a kašnje cara Franje I., da se malo „plaši neprijatelja“ i one Khevenhüllerove, da mu na „kuraži i srčanosti na daleko nema para“. A to i jest ona osebina, koja je Hrvata vazda oduševljavala i kojom se uvijek diči.[3]

[3] Za tu su glavu glavni izvori: Autobiografija Franjina pg. 335—367. ide do konca god. 1747. Arneth o. c. vol. IV. pg. 104—107. Autobiografija Fridrikova pg. 76 i dalje. Georg Deutsch: Der Process des Panduren-Obersten Franz Freih. v. der Trenk und seine Haft auf dem Spielberg. Ungarische Revue 1889. pg. 362—384. gdje su otštampani zapisi brnskih kapucina i Franjin testament.

